

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

**ABDÜLHAK EL-İSLÂMÎ'NİN EL-HUSÂMU'L-
MEMDÛD Fİ'R-REDD ALE'L-YEHÛD İSİMLİ
REDDİYESİNİN ANALİZİ**

HATİCE DAĞHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN :
PROF. DR. MUSTAFA SAMİ BAYBAL

KONYA-2016

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

**ABDÜLHAK EL-İSLÂMÎ'NİN EL-HUSÂMU'L-
MEMDÛD Fİ'R-REDD ALE'L-YEHÛD İSİMLİ
REDDİYESİNİN ANALİZİ**

HATİCE DAĞHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN :
PROF. DR. MUSTAFA SAMİ BAYBAL

KONYA-2016

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	HATİCE DAĞHAN
	Numarası	138102041001
	Ana Bilim /BilimDalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ/ DİNLER TARİHİ
	Programı	Yüksek Lisans
	TezDanışmanı	Prof. Dr. MUSTAFA SAMİ BAYBAL
	Tezin Adı	ABDÜLHAK EL-İSLÂMÎ'NİN EL-HUSÂMU'L-MEMDÛD FÎ'R-REDD ALE'L-YEHÛD İSİMLİ REDDİYESİNİN ANALİZİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ABDÜLHAK EL-İSLÂMÎ'NİN EL-HUSÂMU'L-MEMDÛD FÎ'R-REDD ALE'L-YEHÛD İSİMLİ REDDİYESİNİN ANALİZİ başlıklı bu çalışma 14/10/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Mustafa Sami BAYBAL	
2	Doç. Dr.	Muhammet TARAKÇI	
3	Yrd. Doç. Dr.	Hakan UĞUR	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	HATİCE DAĞHAN		
	Numarası	138102041001		
	Ana Bilim /BilimDalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ/ DİNLER TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	ABDÜLHAK EL-İSLÂMÎ'NİN EL-HUSÂMU'L-MEMDÛD Fİ'R-REDD ALE'L-YEHÛD İSİMLİ REDDİYESİNİN ANALİZİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

HATİCE DAĞHAN

ÖZET

el-Husâmu'l-Memdûd, İslâm reddiye geleneğinin zirvede olduğu dönemlerden biri olan XIV. yüzyılda, mühtedî âlim Abdülhak el-İslâmî tarafından Yahudilik hakkında yazılan önemli reddiyelerden bir tanesidir. Onun bu eserinde, İslâm reddiye geleneğinde ele alınan temel konuların hemen hepsine sistematik bir şekilde değinilmektedir. Bunun yanı sıra Yahudilerin Müslümanlar hakkındaki dua ve uygulamalarından bahsedilmektedir. Bu yüzden bu eser, reddiye geleneğinde önemli bir yere sahiptir.

Araştırma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, metodu, sınırlılıkları ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın ana konusu Abdülhak el-İslâmî ve el-Husâmu'l-Memdûd adlı eseridir. Bu çerçevede ilk bölümde İslâm reddiye geleneği hakkında genel bir malumat verilmiştir. Bunun yanı sıra el-İslâmî'nin de içerisinde bulunduğu ve reddiye literatüründe önemli bir yere sahip olan Yahudi asıllı mühtedî âlimler ve reddiyeleri hakkında ana hatlarıyla incelemelerde bulunulmuştur. Araştırmanın ikinci bölümünde ilk olarak Abdülhak el-İslâmî'nin hayatı anlatılmıştır. Daha sonra el-Husâmu'l-Memdûd'un yazılış tarihi ve sebebi, dil ve anlatım özellikleri, muhtevası ve taksimatı ve el yazmaları ve edisyon kritikleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Araştırmanın en önemli bölümü olan üçüncü bölümde ise el-Husâmu'l-Memdûd'da ele alınan konular beş başlık altında değerlendirilmiş ve Yahudi asıllı mühtedî âlimler Samuel el-Mağribî'nin (ö. 1175) ve Saîd b. Hasan el-İskenderî'nin (ö. 1320), İfhâmu'l-Yehûd ve Mesâliku'n-Nazar adlı reddiyeleriyle karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte Abdülhak el-İslâmî'nin verdiği bilgiler ve yaptığı yorumlar, Yahudi ve İslâm kaynakları çerçevesinde analiz edilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur. Son olarak da Abdülhak el-İslâmî'nin eserinde kullandığı Tevrat metinleri ve kavramlar incelenmiş, onun Yahudilik ve İslâm hakkındaki bilgisi ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Reddiye, mühtedî, Abdülhak el-İslâmî, el-Husâmu'l-Memdûd, beşâiru'n-nübüvve, nesih, tahrif ve teccim

ABSTRACT

This dissertation consists of an introduction section, three chapters, a conclusion section and a bibliography section. In the introduction part, I examine and evaluate the methods and the sources of the dissertation. In the first chapter I give a general outline on the course of the history of the Islamic Polemical Tradition and the issues that it emphasizes. Also I introduce Jewish converts and their refutation of Judaism.

The second chapter mainly investigates the life, education and the works of Abd al-Haqq al-Islâmî. The chapter examines the content of al-Husâmu'l-Mamdûd and its language, narrative features, manuscripts and critical editions. The third chapter investigates the place of al-Islâmî and al-Husâmu'l-Mamdûd in the Polemical Tradition. Firstly the polemical arguments of al-Husâmu'l-Mamdûd are defined and they are compared with Ifhâm al-Yahûd of Samaw'al b. Yahyâ al-Maghribî (ö. 1175) and Masâlik An-Nazar of Sa'îd Ibn Hasan of Alexandria (ö. 1320). Next, the original aspects of al-Husâmu'l-Mamdûd are examined. In this chapter also the enlightenment and the rendition of al-Islâmî about Judaism and Islam are evaluated and the influence of him on the polemical literature is discussed. In the conclusion part, a generalized evaluation of the thesis is presented

Key Words: Refutation, convert, Abd al-Haqq al-Islâmî, al-Husâmu'l-Mamdûd, Predictions for the Prophet Muhammed, Abrogation (Naskh), Distortion and Alteration (Tabdîl and Tahrîf), Antropomorphism(Tacsîm)

ÖNSÖZ

İslâm geleneğinde reddiye literatürü önemli bir yere sahiptir. Bu literatürün temelleri ise, Kur'ân-ı Kerîm'e ve hadislere dayanmaktadır. İslâm fetihleriyle birlikte Müslümanlar, çeşitli din ve inanç gruplarıyla karşılaşmış ve birlikte yaşamaya başlamışlardır. Müslümanların en çok muhatap olduğu dinî gruplar ise, Yahudiler ve Hıristiyanlardır. İslâm'ın ilk yıllarından itibaren Müslümanların Yahudiler ve Hıristiyanlarla dinî mevzular konusunda münazaraya girdikleri bilinmektedir. Bu durum, daha sonraki dönemlerde yazıya dökülmüş ve geniş bir reddiye literatürü ortaya çıkmıştır. İyi bir reddiye kaleme alabilmek için muhatabını iyi tanımak gerekmektedir. Bu yüzden eski dinleri hakkında geniş bir bilgi birikimine sahip olan mühtedî âlimler, reddiye geleneğinde önemli bir yere sahiptirler. Sayıca az olan mühtedî bilginler içerisinde ise Abdülhak el-İslâmî, Yahudilik hakkında verdiği bilgilerle dikkat çekmektedir.

Abdülhak el-İslâmî, reddiye geleneğinin zirvede olduğu yüzyıllardan biri olan XIV. yüzyılda *el-Husâmu'l-Memdûd* adlı reddiyesini kaleme almıştır. Bu eser, Yahudilik hakkında yazılmış reddiyeler arasında öne çıkmaktadır. el-İslâmî, eserinde Yahudi karşıtı temel reddiye konularının hemen hepsine sistematik bir şekilde değinmiştir. Onun, Tevrat ve Yahudi dinî hayatı hakkında verdiği bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Yahudi kökenli bir âlim olması ise çalışmasının değerini artırmaktadır. Bu yüzden Abdülhak el-İslâmî ve *el-Husâmu'l-Memdûd* adlı eserinin incelenmesinde fayda mülâhaza edilmiştir.

Araştırma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, metodu, sınırlılıkları ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde ilk olarak İslâm reddiye geleneği hakkında genel bir malumat verilmiştir. Bu bağlamda reddiye kavramı irdelenmiş ve İslâm reddiye geleneğinin tarihi seyri, konu edindiği dinler bağlamında ortaya konmuştur. Daha sonra Yahudi asıllı mühtedî bilginler ve reddiyeleri hakkında araştırma yapılmıştır. Bu çerçevede Yahudilik hakkında yazılmış reddiyeler içerisinde önemli bir yere sahip olan Yahudi asıllı mühtedî bilginlerin öncelikle gelenekteki yerleri tespit edilmiş, daha sonra hayatları ve reddiyeleri ana hatlarıyla ele alınmıştır.

İkinci bölümde Abdülhak el-İslâmî'nin hayatı ve eseri hakkında malumat verilmiştir. Bu bağlamda öncelikle el-İslâmî'nin hayatı, ulaşılabilen kısıtlı veriler çerçevesinde incelenmiştir. Daha sonra *el-Husâmu'l-Memdûd*'un yazılış tarihi, sebebi, dil ve anlatım özellikleri ile el yazmaları ve edisyon kritikleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ayrıca eserin muhtevası ve taksîmâtı hakkında giriş mahiyetinde genel bir çerçeve çizilmiştir.

Üçüncü bölümde araştırmanın ana konusunu oluşturan *el-Husâmu'l-Memdûd*'un muhtevası; *beşâiru'n-nübüvve*, nesih, tahrif ve tecsim, Yahudilerin nebilere iftiraları ve Hz. Muhammed'in Tevrat'ta tazimi ve isrâ hadisesi olmak üzere beş başlık altında incelenmiştir. Aynı zamanda Abdülhak el-İslâmî'nin verdiği bilgiler, Yahudi ve İslâm kaynaklarındaki bilgilerle karşılaştırılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca eserin reddiye geleneğindeki yerini daha iyi tespit etmek adına Abdülhak el-İslâmî'yle yakın yüzyıllarda yaşamış olan iki reddiye yazarı Samuel el-Mağribî ile Saîd b. Hasan el-İskenderî'nin eserleriyle karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. Son olarak da Abdülhak el-İslâmî'nin eserindeki kendine özgü yorumları ve çıkarımları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, değerli bilgileri ve görüşleri ile bana yol gösteren, tez danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Sami BAYBAL'a çok teşekkür ederim. İlgili kaynakların elde edilmesi ve kullanılmasındaki desteğinden dolayı Yrd. Doç. Dr. Yasin Meral'e ve Yrd. Doç. Dr. Hakan Uğur'a çok teşekkür ederim. Hem araştırma konusunun bulunmasında hem de araştırmanın ilerlemesinde yakın ilgisi ve büyük desteğini gördüğüm değerli ablam doktora öğrencisi Fatıma Betül TAŞ'a ve çalışmamın ve hayatımın her aşamasında maddi manevi yardım ve desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca TÜBİTAK bursiyeri olarak, tez çalışmamda beni teşvik ederek bu imkanı sağladıkları için TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Hatice DAĞHAN

Konya-2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ, YÖNTEMİ, SINIRLANDIRILMASI VE KAYNAKLARI	1
I. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
II. Araştırmanın Usul ve Yöntemi.....	2
III. Araştırmanın Sınırlandırılması.....	3
IV. Araştırmanın Kaynakları.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	6
İSLÂM REDDİYE GELENEĞİ VE YAHUDİ ASILLI MÜHTEDÎ BİLGİNLER VE REDDİYELERİ	6
I. İslâm Reddiye Geleneği	6
A. Reddiye Kavramı.....	6
B. İslâm Reddiye Geleneğinin Tarihî Seyri.....	7
1. Hint ve İran Dinlerinden Bahseden Reddiyeler.....	9
2. Yahudilikten Bahseden Reddiyeler.....	11
3. Hıristiyanlıktan Bahseden Reddiyeler.....	12
II. Yahudi Asıllı Mühtedî Bilginler ve Reddiyeleri	13
A. Yahudi Asıllı Mühtedî Bilginlerin Gelenekteki Yeri.....	13
B. Başlıca Yahudi Asıllı Mühtedî Bilginler ve Reddiyeleri.....	17
1. Abdullah b. Selâm (ö. 43/ 663-64).....	17
2. İbn Kûsîn (ö. 360/ 970).....	18
3. Samuel el-Mağribî (ö. 571/ 1175).....	18
4. Saîd b. Hasan el-İskenderî (ö. 720/ 1320).....	21
5. er-Râkilî (ö. 809/ 1405).....	24
6. Abdüsselâm el-Mühtedî (XV.-XVI. yy).....	25
7. es-Selâm Abdü'l-Allâm (XV.-XVI. yy).....	26
8. İbn Ebî Abdî'd-Deyyân (XVI.-XVII. yy).....	28
9. Muhammed Rızâ Yezdî (XIX. yy).....	29

10.	İsrail b. Şamuil el-Uruşalmî/ el-Uruşlimî (XIX. yy).....	30
İKİNCİ BÖLÜM.....		31
ABDÜLHAK EL-İSLÂMÎ VE EL-HUSÂMU'L-MEMDÛD ADLI ESERİ.....		31
I.	Abdülhak el-İslâmî'nin Hayatı	31
II.	Abdülhak el-İslâmî'nin el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd/ Es-Seyfû'l-Memdûd fi'r-Redd alâ Ahbârî'l-Yehûd Adlı Eseri	36
A.	Eserin Yazılış Tarihi.....	36
B.	Eserin Yazılma Sebepleri	38
C.	Eserin Muhtevası ve Taksimatı	39
D.	Eserin Dil ve Anlatım Özellikleri	43
E.	Eserin El Yazmaları ve Edisyon Kritikleri	44
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		48
EL- HUSÂMU'L-MEMDÛD'DA ELE ALINAN KONULARIN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....		48
I.	el- Husâmu'l-Memdûd'da Ele Alınan Konuların Analizi.....	48
A.	Beşâiru'n-Nübüvve	48
B.	Nesih	70
C.	Tahrif ve Tecsim	84
D.	Yahudilerin Nebilere İftiraları ve Müslümanlara Bedduaları	96
E.	Hz. Muhammed'in Tevrat'ta ve Yahudilerin Dualarında Tazimi ve İsrâ Hadisesi.....	105
II.	el-Husâmu'l-Memdûd'da Kullanılan Tevrat Metinleri ve Kavramlar Hakkında Değerlendirmeler	109
A.	Abdülhak el-İslâmî'nin Eserinde Kullandığı Tevrat Referanslarındaki Farklılıklar	109
B.	el-Husâmu'l-Memdûd'da Kullanılan Kavramlar	115
C.	Abdülhak el-İslâmî'nin Yahudilik ve İslâm Bilgisi.....	117
SONUÇ.....		120
KAYNAKÇA		123
EKLER		131

KISALTMALAR

AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.md. : Adı geçen madde

a.s : Aleyhisselam

bkz. : Bakınız

doğ. : Doğum tarihi

çev. : Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed. : Editor

H : Hicri

Hz. : Hazreti

M : Miladi

MÖ : Milattan önce

MS : Milattan sonra

MÜİFD: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ö. : Ölüm tarihi

s. : Sayfa

s.a.v : Sallallâhu aleyhi ve sellem

ss. : Sayfadan sayfaya

sy. : Sayı

tahk.: Tahkik eden

yy : Yüzyıl

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ, YÖNTEMİ, SINIRLANDIRILMASI VE KAYNAKLARI

I. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Abdülhak el-İslâmî, Yahudi âlimi iken Müslüman olmuş ve Yahudiliğin hatalı noktalarını ve İslâm'ın üstünlüğünü göstermek amacıyla *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd* adlı reddiyesini kaleme almıştır. O, kullandığı aklî ve naklî delillerle karşıt Yahudilere cevap vermeyi, İslâm'a girecekleri de ikna etmeyi amaçlamıştır. Yahudilerin içinden geliyor olması ise, onun çalışmalarının önemini artırmıştır. Çünkü onları iyi tanınması bir avantaj iken, İslâm'ı iyice tanınması da sağlam bir karşılaştırma yapmasını sağlamıştır. Bu özellikleriyle diğer reddiyeler içinde farklılaşan müellif ve eseri, reddiye geleneğinde önemli bir yer edinmiştir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi bu araştırmadaki başlıca amaç, İslâm reddiye literatürünün zirvede olduğu yüzyıllardan biri olan XIV. yüzyılda yaşamış reddiye müellifi Yahudi kökenli mühtedî bilgin Abdülhak el-İslâmî'yi ve eserini incelemek ve gelenekteki yerini Dinler Tarihi kaynaklarına dayalı olarak, Dinler Tarihçisi gözüyle değerlendirmektir. Ayrıca Yahudilik hakkındaki reddiyelerin büyük çoğunluğunu kaleme alan ve gelenekte çok önemli bir yere sahip Yahudi asıllı mühtedî bilginlerin hayatlarını ve reddiyelerini bu doğrultuda ana hatlarıyla tanıtmak diğer bir amaçtır.

Bugüne kadar mühtedî bilgin Abdülhak el-İslâmî hakkında herhangi bir Türkçe çalışmanın yapılmamış olması bizi böyle bir konunun Dinler Tarihi perspektifinden ele alınıp değerlendirilmesine sevk etmiştir. Bunun yanı sıra *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd*'un mevcut Türkçe bir çevirisi de bulunmamaktadır. Bu yüzden *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd*'un mevcut edisyon kritikleri göz önünde bulundurularak konusu, yöntemi, dil yapısı, amacı ve verdiği bilgilerde yeterliliği gibi farklı açılardan incelenmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte Yahudi asıllı mühtedî bilginler başlığı altında herhangi bir Türkçe çalışmanın bulunmaması da bizi onlar hakkında araştırma

yapmaya yöneltmiştir. Dolayısıyla çalışmamızın Abdülhak el-İslâmî ve eseri ile Yahudi asıllı mühtedî bilginler hakkında ortaya koyacağı bilgi ve değerlendirmelerin bu konudaki eksiklikleri tamamlayacağı düşünülmektedir.

II. Araştırmanın Usul ve Yöntemi

Araştırmamızın temel hareket noktasını, mühtedî bilgin Abdülhak el-İslâmî ve *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd* adlı eserinin incelenmesi oluşturmaktadır. el-İslâmî'nin bu eserinin reddiye geleneğindeki yerini tespit etmek üzere başka reddiyeler de incelenmiştir. Bu noktada, *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd*'un ve karşılaştırma yapacağımız diğer reddiyelerin orijinal metinleri kullanılmıştır.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd*'un üç edisyon kritiği bulunmaktadır. Ayrıca eserin özeti mahiyetinde yazılmış bir makale de vardır. Araştırmada üç edisyon kritiği de incelenmiştir. Ancak, edisyon kritikleri ayrı ayrı referans olarak gösterilmemiş, birbirleriyle karşılaştırılarak kullanılmıştır.

el-İslâmî'nin reddiyesinin farklı edisyon kritiklerinde eser için farklı isimler kullanılmıştır. Bu isimler, *es-Seyfû'l-Memdûd fi'r-Redd alâ Ahbâri'l-Yehûd* ve *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd*'dur. Çalışma boyunca her defasında iki ismi de tekrar etmemek adına yaygın kullanım olan *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd* ismi kısaltılarak, *el-Husâmu'l-Memdûd* şeklinde kullanılmıştır. Sadece eser hakkında bilgi verilirken bu isimler üzerinde ayrı ayrı durulmuştur.

el-Husâmu'l-Memdûd, İbranice Tevrat metnlerinin Arapça transkripsiyonlarının bulunduğu bir eserdir. Bu transkripsiyonlar, *el-Husâmu'l-Memdûd*'un edisyon kritiğini yapan Esperanza Alfonso'nun hazırladığı metinde, el yazmalarına göre tek tek sıralanmaktadır. Tez içerisinde Arapça transkripsiyonlardan yapılan alıntılar yer almaktadır. Bu alıntılar edisyon kritiklerde verilen harekeye göre okunmuş olup, İbranice kavramların İbranice'deki telaffuzlarıyla karşılaştırılması mümkün olmamıştır. Öte yandan reddiyede İbranice metinlerin anlamları da verilmektedir. Çalışmada bunlar referans alınarak Tevrat metnlerinin Türkçe çevirilerine yer verilmiştir. Ancak bu çeviriler günümüz Tevrat çevirisinden değil, el-

İslâmî'nin verdiği anlamlar üzerinden yapılmıştır. el-İslâmî, genel olarak Tevrat metinlerinin aslına uyan çeviriler vermiştir. Onun verdiği Tevrat metinlerinin günümüz Tevrat çevirilerinden bariz bir şekilde farklılaştığı yerler ise, ayrı bir başlık altında karşılaştırmalı olarak sıralanmıştır.

Yahudi kaynaklarına göre Eski Ahid, Tanah olarak isimlendirilmektedir. Ancak el-İslâmî, *el-Husâmu'l-Memdûd*'da Yahudi kutsal kitabı için Tevrat tabirini kullanmayı tercih etmektedir. Bu yüzden araştırma boyunca kavram kargaşası olmaması adına Yahudi kutsal kitabı için Tevrat tabiri kullanılmıştır.

Sonuç olarak çalışmanın her safhasında, Dinler Tarihi'nin kendine özgü metot ve yöntemlerinin dışına çıkılmamaya çalışılmıştır. Bu bağlamda olgu ve olaylar mukayese metodu kullanılarak değerlendirilmiş ve objektif bir bakış açısı sergilenmeye çalışılmıştır.

III. Araştırmanın Sınırlandırılması

Araştırmanın amacı, Yahudi asıllı mühtedî bilgin Abdülhak el-İslâmî'nin *el-Husâmu'l-Memdûd* adlı eserinin reddiye geleneği içerisindeki yerinin tespit edilmesidir. Bu yüzden çalışmanın başında konuya giriş mahiyetinde İslâm reddiye geleneği kısaca ele alınmıştır. Bu konu başka çalışmalarda ayrıntılı bir şekilde ele alındığı için tekrar yapmamak adına çok fazla detaya girilmemiştir.

Daha sonra İslâm reddiye geleneği içerisindeki Yahudi asıllı mühtedî bilginlerin gelenekteki yerine değinilmiş ve Yahudi asıllı mühtedî bilginler ve Yahudilik hakkında yazmış oldukları reddiyeler ana hatlarıyla tanıtılmıştır. Hıristiyan asıllı mühtedî bilginler ve Hıristiyanlık hakkında yazmış oldukları reddiyeler çalışmanın dışında bırakılmıştır. Bununla, Abdülhak el-İslâmî'nin *el-Husâmu'l-Memdûd* adlı eserinin reddiye geleneğindeki yeri tespit edilirken, onunla karşılaştırılacak olan eserlerin sınırlandırılması amaçlanmıştır.

Bir diğer sınırlandırma da *el-Husâmu'l-Memdûd*'la karşılaştırılacak olan Yahudi asıllı mühtedî bilginlerin yazmış olduğu reddiyeler arasında yapılmıştır. Bu çerçevede *el-Husâmu'l-Memdûd*, Samuel b. Yahya el-Mağribî'nin (ö. 1175)

İfhâmu'l-Yehûd ve Saîd b. Hasan el-İskenderî'nin (ö. 1320) *Mesâliku'n-Nazar* adlı reddiyeleriyle karşılaştırılmıştır. Bunun sebebi, XIV. yüzyılda yaşamış olan Abdülhak el-İslâmî'nin eserini yazarken etkilenmiş olabileceği kişilerin bahsi geçen kişiler olduğunun düşünülmesidir. *el-Husâmu'l-Memdûd*'u tüm Yahudi asıllı mühtedî bilginlerin yazmış olduğu reddiyelerle karşılaştırmak ise, araştırmanın hacminin haddinden fazla geniş olmasına sebep olacağı için tercih edilmemiştir.

el-Husâmu'l-Memdûd'un çevirisini yaparken kullanılan edisyon kritiklerine örnek teşkil etmesi adına, araştırmanın sonuna Esperanza Alfonso'nun edisyon kritiğinden bölümler ilave edilmiştir. Ancak bu edisyon kritiği çok hacimli olduğu için, çalışmanın gereğinden fazla uzamasına sebep olacaktı. Bu yüzden sadece *el-Husâmu'l-Memdûd*'un mukaddimesi, her babın ilk sayfası ve sonuç kısmının eklenmesiyle yetinilmiştir.

IV. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmada birincil kaynak, el-İslâmî'nin *el-Husâmu'l-Memdûd* adlı eserinin orijinal Arapça metnidir. Bu reddiyenin Esperanza Alfonso'nun *es-Seyfü'l-Memdûd fi'r-Redd alâ Ahbâri'l-Yehûd* adıyla, Abdülmecîd Hayâlî'nin ve Ömer Vefik ed-Dâûk'un *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd* adıyla yaptığı üç edisyon kritiği bulunmaktadır. Araştırmada her üç edisyon kritiğinden de istifade edilmiştir. Ayrıca eserin özeti mahiyetinde Moshe Perlmann'ın yazmış olduğu "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert" adlı makalesinden de büyük ölçüde faydalanılmıştır. Ancak Havva Lazarus-Yafeh tarafından Abdülhak el-İslâmî ve eseri hakkında "The Contribution of a Jewish Convert from Morocco to Muslim Polemics Against Jews and Judaism" adıyla yapılan İbranice araştırma notundan¹, dil yetersizliğinden dolayı istifade edilememiştir.

Yahudi asıllı mühtedî bilginlerin hayatları ve reddiyelerini incelerken ulaşabilen edisyon kritikleri kullanılmıştır. Örneğin; el-Mağribî'nin *İfhâmu'l-Yehûd* adlı eserinde Moshe Perlmann ve Abdullah eş-Şarkâvî'nin edisyon kritiklerinden, el-İskenderî'nin *Mesâliku'n-Nazar* adlı eserinde Sidney Adams Weston'un edisyon

¹ Hava Lazarus-Yafeh, "The Contribution of a Jewish Convert from Morocco to Muslim Polemics against Jews and Judaism", *Pe'amim, Studies in Oriental Jewry*, (in Hebrew), XLII, 1990, 83-90.

kritiğinden, Abdüsselâm el-Mühtedî'nin *er-Risâletü'l-Hâdiye* adlı eserinde ve es-Selâm Abdü'l-Allâm'ın *Risâletü İlzâmi'l-Yehûd* adlı eserinde Sabine Schmidtke'nin edisyon kritiğinden, el-Uruşalmî'nin *Risâletü's-Sebüyye* adlı eserinde Ebû Câsir Muhammed Mustafa'nın edisyon kritiğinden yararlanılmıştır. Edisyon kritiklerine ulaşma imkanımızın olmadığı müellifler ve reddiyelerinde ise, onlar hakkında bilgi veren makalelerden faydalanılmıştır.

el-İslâmî'nin eserinde kullanmış olduğu Tevrat metnlerinin doğruluğunu tespit etmek adına Kitab-ı Mukaddes Şirketi'nin eski çevirisinden faydalanılmıştır. Ayrıca el-İslâmî'nin eserinde yer verdiği ayetler için de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'ân-ı Kerîm mealinden istifade edilmiştir.

el-İslâmî'nin Yahudilik hakkında vermiş olduğu bilgiler analiz edilirken konu ile ilgili hazırlanmış olan bilimsel makalelerden ve ansiklopedi maddelerinden faydalanılmıştır. Yusuf Besalel'in *Yahudilik Ansiklopedisi*, *Encyclopedia of Judaism*, *Encyclopedia Judaica*, *The International Standard Bible Encyclopaedia*, *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, *Anabritannica* ve *DİA* bunlara örnek gösterilebilir. Bunun yanı sıra alanında uzman Dinler Tarihçilerinin hazırlamış olduğu pek çok esere başvurulmuş ve bilgiler tasnif edilerek değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM REDDİYE GELENEĞİ ve YAHUDİ ASILLI MÜHTEDİ BİLGİNLER ve REDDİYELERİ

I. İslâm Reddiye Geleneği

A. Reddiye Kavramı

Redd kelimesi, sözlükte “karşı çıkmak, geri çevirmek, kabul etmemek, cevap vermek, çürütmek, aksini ispatlamak” gibi anlamlara gelmektedir.² Reddiye ise, Osmanlı Türkçesinde bu kökten türetilmiş bir isim olup, bir inanç veya düşünceye karşı çıkararak, onun delil ve dayanaklarını çürütmek amacıyla kaleme alınan eserlerin genel adıdır.³ Reddiye kelimesi için Batı literatüründe polemik⁴ kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelimenin Yunanca karşılığı *polemos* kelimesinden türetilen *polemikostur* ve Türkçeye polemik şeklinde geçmiştir. Polemik, karşıdakinin görüş ve fikirlerini dinledikten sonra tartışma üslubu kullanarak, tek taraflı bir harp durumu içerisine girmeyi ifade etmektedir.⁵

Reddiyeler tarih boyunca değişik şekillerde adlandırılmıştır. Bazı eserlerin isimlerinde *redd* kelimesi direk geçmektedir. Abdülhak el-İslâmî'nin *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd*'u, Eş'arî'nin (ö. 935-36) *Kitâbü'l-Lüma fi'r-Redd alâ Ehli'z-Zeyg ve'l-Bidâ* adlı eserleri bunlara örnek olarak verilebilir. Bazı eserlerin isimlerinde *redd* kelimesi yerine “bozmak, geçersiz kılmak, iptal etmek”⁶ manalarına gelen *nakz* ifadesi kullanılmakta ve eser *Nakz alâ...* şeklinde adlandırılmaktadır. Bazen de reddiye müellifleri eserleri için tamamen farklı isimler kullanmışlardır. Saîd b. Hasan el-İskenderî'nin (ö. 1320) *Mesâlikü'n-Nazar fi*

² Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul, 2011, s. 461.

³ Mustafa Sinanoğlu, “Reddiye”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, s. 516.

⁴ Reddiyeler için İngilizcede *polemics*, Almancada *polemische*, İspanyolcada *polémica* kelimeleri kullanılmaktadır.

⁵ Mustafa Göregen, *Müslüman Yahudi Polemikleri*”, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 17.

⁶ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 910-911.

Nübüvveti Seyyidi'l-Beşer'i, Rahmetullah el-Hindî'nin (ö. 1888) *İzhâru'l-Hak* adlı kitapları bunlara örnek olarak gösterilebilir.⁷

İslâm tarihinde reddiye yazma geleneği, Hz. Muhammed'in vefatından sonra doğan fikrî ayrılıklar sonucunda, mezhep ve fırkaların oluşmasıyla ortaya çıkmıştır. İslâm fetihleri vasıtasıyla başka inanç ve felsefe gruplarıyla karşılaşıncı, bu gelenek iyice yaygınlık kazanmıştır.⁸ İslâm'ın erken dönemlerinde yazılan reddiyeler, daha çok mezheplere yönelik olmuştur. Kaderiyye-Cebriyye-Cehmiyye, Müşebbihe-Mücessime, Mutezile, Hâricîler ve Şia, haklarında en çok reddiye yazılan mezheplerdir. Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan Bahâilik, Vehhâbilik ve Kâdiyânîlik mezhepleri hakkında da reddiyeler kaleme alınmıştır.⁹ Mezheplerin yanı sıra, felsefî ekollere karşı da reddiyeler telif edilmiştir. Haklarında en çok reddiye kaleme alınan felsefî ekoller ise, Sofistler, Dehriyye, Seneviyye, eski Yunan düşüncesi ve Müneccime'dir. Din bazında ise Yahudilik ve Hıristiyanlık, İslâm âlimlerinin en çok eleştirdiği dinler olarak reddiye geleneğinde yerini almıştır.¹⁰

B. İslâm Reddiye Geleneğinin Tarihî Seyri

İslâm reddiye geleneğinin temelleri Kur'ân-ı Kerîm'e ve hadislere dayanmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca dinî inançlardan yoksun bir topluluğa rastlanmamış ve çeşitli din ve inanç grupları ortaya çıkmıştır. İslâm'ın kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm, diğer din ve inanç mensuplarının varlığını kabul etmiştir. Dolayısıyla Kur'ân "dinde zorlama yoktur" ilkesini, İslâm'da temel prensiplerden biri haline getirmiştir.¹¹ Onun davet metodu şu ayette açıklanmıştır: "*(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.*"¹² Bununla birlikte o, diğer din ve inanç

⁷ Sinanoğlu, a.g.md., XXXIV, s. 516.

⁸ Sinanoğlu, a.g.md., XXXIV, s. 516.

⁹ Mezhepler hakkında yazılan reddiyeler hakkında geniş bilgi için bkz. Sinanoğlu, a.g.md., XXXIV, ss. 516-519.

¹⁰ Sinanoğlu, a.g.md., XXXIV, s. 516.

¹¹ Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazmış Olduğu Reddiler ve Tartışma Konuları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 5. Bu eser bundan sonra "Reddiler" şeklinde kısaltılacaktır.

¹² Nahl, 16/125.

sistemlerini eleştirmiş, onların geçersizliklerini ve tutarsızlıklarını da ortaya koymuştur.¹³

Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen inanç gruplarının başında Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği toplumun inancı olan putperestlik gelmektedir. Onun en sert tavrı sergilediği topluluk müşrikler¹⁴ olmakla birlikte, Allah, Müslümanlara müşriklerin putlarına sövmemeyi¹⁵ emretmektedir. Sâbiîler ve Mecûsîler¹⁶, Kur'ân'ın eleştirdiği, İslâm dışı ve batıl olarak tanımladığı diğer din mensuplarıdır. Kur'ân'da bu inançlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiş, bir kaç ayette onlardan bahsedilmiştir.¹⁷

İslâm dışı din olarak Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen en önemli iki din mensubu ise, Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Onlar hakkında Kur'ân'da Ehl-i Kitap tabiri kullanılmakta ve onlar, farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir.¹⁸ Tevrat ve İncil'in aslını tasdik ve teyid eden Kur'ân, Yahudilerin ve Hıristiyanların tahrif etmiş olduğu halini eleştirerek onlardaki bazı yanlışlıkları açığa çıkarmaktadır. O, Tevrat ve İncil'in tahrif, tebdil ve tağyir edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu konuya Hz. Muhammed'in hadis-i şeriflerinde de değinildiği görülmektedir.¹⁹ Hz. Muhammed, peygamberliği boyunca diğer din mensuplarıyla münasebet içerisinde olmuş ve Kur'ân'daki din politikası gereğince hareket etmiştir.²⁰

Kur'ân'ın bu müsamahakar tavrı, gayrimüslimlere itiraz hakkı tanımış ve bu konuda onlarla tartışmaya girmeye izin vermiştir. Ancak bu müsamahalı tavır, daha sonra suistimal edilmiş ve gayrimüslimler tarafından İslâm'ın aleyhinde risâleler yazılmaya başlanmıştır.²¹ Özellikle VII. yüzyıldan itibaren Yahudi ve Hıristiyan müellifler, İslâm'ın aleyhinde eserler kaleme almayı çoğaltınca, Müslüman âlimler,

¹³ Aydın, *Reddiyeler*, s. 6.

¹⁴ Kasas, 28/64.

¹⁵ Enam, 6/108.

¹⁶ Hac, 22/17.

¹⁷ Aydın, *Reddiyeler*, ss.6-8.

¹⁸ Aydın, *Reddiyeler*, s. 8.

¹⁹ Adem Özen, "İslâm-Yahudi Polemiği Ve Tartışma Konuları", *Divan İlmî Araştırmalar*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 2000/2, IX, s. 238.

²⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Reddiyeler*, ss. 16-26.

²¹ Aydın, *Reddiyeler*, s. 10.

İslâm'ı savunmak ve onların dinlerindeki yanlışları ortaya koymak amacıyla eserler kaleme almaya başlamışlardır.²²

Sonuç olarak, geniş çaplı bir reddiye literatürü ortaya çıkmış ve bir çok din hakkında reddiyeler kaleme alınmıştır. Bu noktada, kaleme alınan reddiyeler hakkında ayrıntılı bilgi vermek, araştırmamızın öneminin daha iyi anlaşılabilmesi açısından yerinde olacaktır.

1. Hint ve İnan Dinlerinden Bahseden Reddiyeler

Müslümanlar Orta Çağ'da Yahudilik ve Hıristiyanlık dışında çeşitli dinlerle karşılaşmışlardır.²³ Orta Çağ'da karşılaşılan Hint dinleri, Budizm ve Hinduizm iken, İnan dinleri, Mazdeizm ve Maniheizm'dir. Bu dinler hakkında İslâm âlimleri eserlerinde çeşitli bilgiler vermiş ve onların inançlarına karşı reddiyeler yazmışlardır.

Son zamanlarda yapılan çalışmalar, Orta Çağ'da yaşayan İslâm âlimlerinin Budizm hakkında çok az bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Bunun sebebi, Budistlerle Müslümanların çok nadir temas kurmuş olmalarıdır. İbnü'-Nedîm (ö. 990) *el-Fihrist*, Şehristânî (ö. 1153) *el-Milel ve'n-Nihal* ve Bîrûnî (ö. 1050'den sonra) *Tahkîku mâ li'l-Hind* adlı eserlerinde, reddiye mahiyetinde olmamakla birlikte Budizm hakkında genel bilgiler veren müelliflerdir. Onlara göre, bu dinin temel özelliklerini putlara ibadet etmek, dünyanın ebedî oluşuna inanmak ve *tenasüh* (ruh göçü) doktrini oluşturmaktadır.²⁴

Budizmle kıyaslandığında Orta Çağ'da yaşayan Müslümanların Hinduizm hakkında çok daha fazla bilgiye sahip oldukları görülmektedir. Bunun sebebi, Müslüman Arapların ve Türklerin kuzey ve kuzeybatı Hindistan'ı yavaş yavaş fethetmeleridir. Hinduizm, İslâm kaynaklarında Brahmanizm olarak adlandırılmaktadır.²⁵ Bîrûnî *Tahkîku mâ li'l-Hind*, Şehristânî *el-Milel ve'n-Nihal* ve Reşidüddîn (ö. 1318) *Câmiu't-Tevârih* adlı eserlerinde Hinduizm hakkında bilgiler veren isimlerdir. Onlar, Hinduizme karşı reddiye yazmak yerine, bu dinin temel

²² Özen, a.g.m., s. 238-239.

²³ Jacques Waardenburg, *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 92.

²⁴ Waardenburg, a.g.e., s. 93-94.

²⁵ Sinanoğlu, a.g.md.,XXXIV, s. 519.

meseleleri hakkında tartışmışlardır. Hatta onlar, Hinduları putperest statüsünden çıkartarak *zimmî* grubuna dahil etmişlerdir. İbn Hazm (ö. 1064) ise, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*²⁶ isimli reddiyesinde Hinduizme de yer vererek birtakım eleştirilerde bulunmuştur. Hinduizm hakkında ele alınan temel konular; *tenasüh*, putlara tapma, kast sistemi ve Hindistan'ın kendine has doktrinleridir.²⁷

Diğer adı Zerdüştilik olan Mazdeizm, MS 651'e kadar İran Sasanî Devleti'nin resmi dini olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de onlardan Mecûsîler olarak bahsedilmektedir.²⁸ Onlar İslâm'a göre, Ehl-i Kitap'la putperest arasında bir yerde durmaktadırlar. Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 1037-8) *el-Fark beyne'l-Fırak ve el-Milel ve'n-Nihal*, Harizmî (ö. 850) *Mefâtihu'l-Ulûm* ve Şehristânî *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserlerinde onlar hakkında bilgi veren müelliflerdir. Mazdeizm'in temel doktrini düalizm olmasına rağmen, İslâm âlimleri onlara karşı sert üsluplu reddiyeler kaleme almamışlardır. Müslümanlar, onlara karşı Ehl-i Kitap sayılan Yahudiler ve Hıristiyanlar kadar olmasa da hoşgörülü davranmışlardır. Bunun sebebi, Zerdüştilerin misyonerlik faaliyeti yapmayarak İslâm'a karşı doğrudan bir tehdit oluşturmamaları ve Mazdeizm'in Ehl-i Kitap'a yakın bir din sayılmasıdır. Bununla birlikte onlara karşı yöneltilen temel polemik konuları; düalizmden kaynaklanan kötülüğün mahiyeti, iki ebedî-ezelî ilkenin var olması ve iyi-kötü arasındaki sürekli mücadele gibi inançlardır.²⁹

Maniheizm, İran'da var olan ve Müslümanların karşılaştığı diğer bir dindir. İslâm'a göre, Maniheizm, din olarak değil, monoteist karakterli olmayan felsefi bir ekol olarak kabul edilmektedir. Maniheistler, Müslümanlar tarafından “düalistler-ikiciler” olarak isimlendirilmekte, aydınlık ve karanlık şeklindeki düalistik anlayışlarından dolayı da agnostik olarak kabul edilmektedirler. VIII. yüzyıldan itibaren de *zındık* olarak adlandırılmaktadırlar. Onlar, misyoner bir yapıya sahip olmaları sebebiyle İslâm'ın ana düşmanı olarak görülmüşlerdir. Maniheizm hakkında İbnü'n-Nedîm *el-Fihrist* ve Harezmi *Mefâtihu'l-Ulûm* adlı eserlerinde bilgi veren

²⁶ Sinanoğlu, a.g.md.,XXXIV, s. 519.

²⁷ Waardenburg, a.g.e., ss. 95-97.

²⁸ Hac, 22/17.

²⁹ Waardenburg, a.g.e., ss. 98-101.

müelliflerdir. Öte yandan onlara karşı reddiye yazma faaliyeti, VIII. ve IX. yüzyıllar arasında artmış ve bu dönemde on sekizden fazla reddiye kaleme alınmıştır.³⁰

2. Yahudilikten Bahseden Reddiyeler

Yahudilik hakkında yazılan reddiyeler, kaynağını Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'in uygulamalarından almaktadır. Yahudiler, Kur'ân'da birtakım tahrifatta bulunmaları³¹, hahamlarını rab edinmeleri³², Üzeyr'i Allah'ın oğlu olarak görmeleri³³ gibi çeşitli konularda eleştirilmiştir. Hz. Muhammed'in ise, Medine Yahudileriyle şiddetli tartışmalarının olduğu bilinmektedir.³⁴ İslâm âlimleri tarafından Yahudilik hakkında, başlığında "*er-Redd ale'l-Yehûd*" ibaresini içeren pek çok eser yazılmıştır.³⁵ Bu eserler, İslâm'ın ilk yıllarından itibaren yazılmaya başlanmıştır.³⁶ Buna rağmen, Hıristiyanlığa kıyasla Yahudilik hakkında daha az reddiye kaleme alınmıştır.³⁷

Yahudilik hakkında kaleme alınan reddiyelerdeki temel konular; Tevrat'ın tahrif ve tebdil edilmesi, *beşâiru'n-nübüvve* (Hz. Muhammed'in nübüvvetinin Tevrat'ta müjdelendiğinin ispatı) ve Hz. Muhammed'in şeriatının kendinden önceki şeriatları neshidir. Bunların dışında Tevrat'ta Allah'a antropomorfik özelliklerin atfedilmesi, Yahudilerin peygamberlere yalan ve zina isnat etmeleri, Yahudi mesih anlayışı gibi konular da reddiyelerde yer bulan önemli konulardır.³⁸

Yahudilik hakkında yazılmış reddiyelerin çoğunluğu hakkında bilgi veren ve reddiye literatürü hakkındaki en geniş çalışma Moritz Steinschneider'in çalışmasıdır.³⁹ İbn Hazm, Ehl-i Kitap hakkında sistematik bir reddiye kaleme alan

³⁰ Waardenburg, *a.g.e.*, ss. 103-107.

³¹ Nisa, 4/46.

³² Tevbe, 9/31.

³³ Tevbe, 9/30.

³⁴ Waardenburg, *a.g.e.*, s. 144.

³⁵ Sinanoğlu, *a.g.md.*, XXXIV, s. 519.

³⁶ Ignaz Goldziher, "Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği-I", çev. Cihad Tunç, *AÜİF İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara, 1980, IV, s. 153.

³⁷ Waardenburg, *a.g.e.*, s. 143.

³⁸ Özen, *a.g.m.*, ss. 240-242.

³⁹ Moritz Steinschneider, *Polemische und Apologetische Literatur in Arabischer Sprache*, Leipzig, 1877.

İslâm bilginlerinin öncüsü sayılmaktadır.⁴⁰ Onun eserinin adı *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*'dir. Öte yandan Ali b. Rabben et-Taberî'nin (ö. 855) *Kitâbü'd-Dîn ve'd-Devle*, Samuel el-Mağribî'nin (ö. 1175) *İfhâmu'l-Yehûd*, Karafî'nin (ö. 1285) *el-Ecvibetü'l-Fâhira ani'l-Esileti'l-Fâcira*, Saîd b. Hasan el-İskenderî'nin *Mesâliku'n-Nazar*, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Hidâyetü'l-Hayârâ*, Abdülhak el-İslâmî'nin *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd* isimli eserleri Yahudilik hakkında yazılan reddiyeler arasında dikkat çekenlerdir.

3. Hıristiyanlıktan Bahseden Reddiyeler

Hıristiyanlık hakkında kaleme alınan reddiyelerin çıkış noktası Kur'ân-ı Kerîm'dir. Hıristiyanlar, Kur'ân'da Tanrı'ya oğul atfetmeleri⁴¹, Hz. İsa'yı tanrı olarak görmeleri⁴² gibi çeşitli yönleriyle eleştirilmişlerdir. Hz. Muhammed zamanında da Müslümanlar çeşitli Hıristiyan topluluklarıyla temas halinde olmuştur. Dolayısıyla, Hıristiyanlık hakkında yazılan reddiyelerin temel dayanağını en başta Kur'ân-ı Kerîm ve tefsirler, ikincil olarak da hadis külliyatı oluşturmaktadır.⁴³ Özellikle VII. yüzyıldan itibaren Hıristiyan müellifler, İslâm'ın aleyhinde eserler kaleme almayı çoğaltınca, İslâm âlimleri tarafından Hıristiyanlık hakkında, başlığında "*er-Redd ale'n-Nasârâ*" ibaresini içeren pek çok eser yazılmıştır.⁴⁴

Hıristiyanlık hakkındaki reddiyelerin temel konuları; teslis doktrini, Hz. İsa'nın kulluğu ve peygamberliği meselesi, kefâret problemi ve çarmıh hadisesi, tebşîrat (Hz. Muhammed'in İncil'de haber verilmesi) ve tahrif problemi etrafında yoğunlaşmıştır.⁴⁵

Hıristiyanlık hakkında diğer dinlere oranla daha çok reddiye kaleme alınmıştır.⁴⁶ Gerçek anlamda Hıristiyanlığa karşı ilk reddiye Ali b. Rabben et-Taberî tarafından yazılmıştır. Onun *Kitâbu'r-Redd ale'n-Nasârâ* ve *Kitâbü'd-Dîn ve'd-*

⁴⁰ Ignaz Goldziher, "Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği-II", çev. Cihad Tunç, *AÜİF İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara, 1980, V, s. 252.

⁴¹ Tevbe, 9/30.

⁴² Nisa, 4/171.

⁴³ Sinanoğlu, a.g.md., XXXIV, s. 519.

⁴⁴ Sinanoğlu, a.g.md., XXXIV, s. 519.

⁴⁵ Aydın, *Reddiyeler*, s. 197.

⁴⁶ Waardenburg, a.g.e, s. 143.

Devle adlı eserleri kendinden sonraki reddiyelere önemli bir kaynak olmuştur.⁴⁷ İbn Hazm'ın *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal* adlı eseri ise, Yahudilikte olduğu gibi Hıristiyanlık hakkında da kaleme alınan ilk sistematik araştırma olmuştur.⁴⁸ Bunların yanı sıra, Hasan b. Eyyûb'un (ö. 987-8) *Risâle ilâ Ali b. Eyyûb*, İbn Teymiyye'nin *el-Cevâbu's-Sahîh limen Beddele Dîne'l-Mesîh*, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 1350) *Hidâyetü'l-Hayârâ*, Karafî'nin *el-Ecvibetü'l-Fâhira ani'l-Esileti'l-Fâcira*, Rahmetullah el-Hindî'nin *İzhâru'l-Hakk* ve Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 1209) *Münâzara fi'r-Redd ale'n-Nasârâ*⁴⁹ adlı eserleri Hıristiyanlık hakkında yazılan önemli reddiyeler arasında yer almaktadır.⁵⁰

II. Yahudi Asıllı Mühtedî Bilginler ve Reddiyeleri

A. Yahudi Asıllı Mühtedî Bilginlerin Gelenekteki Yeri

İhtida, sözlükte “doğru yolu bulmak, yol göstermek” manalarına gelen *hedâ* kökünden türemiş olup, "hidayete ulaşmak, doğru yolu bulmak" demektir.⁵¹ Terim olarak ise, başka bir dine mensupken İslâm dinini kabul etmeyi ifade etmektedir. İhtida eden kimseye ise, mühtedî adı verilmektedir.

Müslüman egemenliği altında yaşadığı yüzyıllar boyunca hatırı sayılır miktarda Yahudi, çeşitli sebeplerle İslâm'ı kabul etmiştir.⁵² Din değiştirmeler konusunda bilgiler çok kısıtlı olmakla birlikte bu konu hakkında kaynaklarda genel bir malumat verilmektedir. Buna göre, din değiştirenler üç gruba ayrılmaktadır: Tarih ve biyografi edebiyatında önemli bir yere sahip ünlü ve tanınmış kişilerin ihtidası; yasal olarak çatışmalara yol açtığı için kayıt tutulmasını gerektiren din değiştirmeler ve zorla ya da rıza ile çok sayıda Yahudinin topluca yaşadıkları toplumdaki egemen inancı kabul etmesi.⁵³ Yahudilikten İslâm'a giren mühtedî âlimler genel olarak ilk

⁴⁷ Aydın, *Reddiyeler*, s. 38-39.

⁴⁸ Aydın, *Reddiyeler*, s. 49-50.

⁴⁹ Bu eser, Prof. Dr. Hidayet Işık tarafından “Hıristiyanlığın Reddine Yönelik Tartışmalar” adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Hidayet Işık, *Hıristiyanlığın Reddine Yönelik Tartışmalar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.

⁵⁰ Sinanoğlu, a.g.md.,XXXIV, s. 520.

⁵¹ Güneş, a.g.e., s. 1239.

⁵² Bernard Lewis, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 109.

⁵³ Lewis, a.g.e., s. 110.

grubun içine dahil edilebilirler. Çünkü onların hayatları incelendiğinde genellikle toplumda söz sahibi kimseler oldukları görülmektedir.

Din değiştirmenin birçok farklı sebebi bulunmaktadır. İnanılan dinin bir süre sonra tatmin edici görülmeşi, bu dine inananların ve din adamlarının olumsuz tutumları, bilgi ve hayat tecrübesinin artması, başka dine bağlı kişilerin olumlu davranışları ve hayatını böyle bir toplumda sürdürme isteği, şok bir etkiye maruz kalma, başka bir dine bağlı kimse ile evlenme, maddi çıkar sağlama, dinî telkinlerden etkilenme vb. bunlar arasında zikredilebilir.⁵⁴ Yahudi asıllı mühtedî bilginlerin hayatları ve eserleri incelendiğinde ihtidalarında daha çok entelektüel faktörlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Onların ani bir şoktan ziyade, İslâm hakkında araştırmalar yapıp, hazırlık süreci geçirdikten sonra Müslümanlığı seçtikleri görülmektedir. Bir kişinin ani bir şokla İslâm'ı seçmesinin, önceden belli bir bilgi ve tecrübe sahibi olmadan mümkün olamayacağı da gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

İslâm ve Yahudilik arasındaki ilişki ilk zamanlardan itibaren iyi olmamasına rağmen erken dönem İslâm âlimleri reddiyelerini daha çok Hıristiyanlığa karşı yöneltmişlerdir. Bunun sebebi, Müslüman topraklarında yaşayan Hıristiyanların arkalarında güçlü bir Bizans Devleti'nin olması ve inançlarını fetihle gelmiş yeni inanç olan İslâm'a karşı savunmalarındır.⁵⁵ Ancak daha küçük bir cemaat olan Yahudiler, kapalı bir toplum hayatını sürdürerek inançlarını dışarıdakilerle tartışmamışlar ve İslâm'a nadiren eleştiri yöneltmişlerdir. Onlar, İslâm'a yönelik ne siyasi ne de dinî bir tehdit oluşturmamışlardır. Ayrıca İslâm ülkelerindeki Yahudilerin çok milletli ve çok dinli bir toplumda yaşayan pek çok azınlıktan birini teşkil etmeleri de daha az dikkat çekmelerine sebep olmuştur.⁵⁶ Bu yüzden de özellikle Yahudilik hakkında yazılmış olan reddiyelerin sayısı nispeten azdır ve tarih olarak daha geç dönemde ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Kur'ân'da ve hadis literatüründe Yahudilik hakkında eleştirel ifadeler bulunsa da, onların dinleri ve hayat tarzları hakkındaki bilgiler daha çok mühtedî âlimler sayesinde elde

⁵⁴ Ali Köse, "İhtidâ", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, s. 554.

⁵⁵ Waardenburg, *a.g.e.*, s. 143.

⁵⁶ Lewis, *a.g.e.*, s.102.

edilmiştir.⁵⁷ Aynı şekilde mühtedî âlimlerin İslâm'a girişlerini haklı çıkarmak ve yeni kabul ettikleri dinlerine adam kazandırmak için reddiye kaleme almaları ise, neredeyse bir gelenek haline gelmiştir.⁵⁸ Hıristiyanlar tarafından Yahudilik hakkında MS I. yüzyılda kullanılan argümanların bir kısmı, bilhassa mühtedîler vasıtasıyla Müslüman çevrelere girmiş ve daha sonra Müslüman reddiyelerinde Yahudiliğe karşı kullanılmıştır.⁵⁹ Bu durumun sebebi, Hıristiyan mühtedîlerin Yahudilere karşı eskiden kalma hasmâne tutum ve anlayışlarını İslâm'a sokmaları ve Müslümanların da bunlardan etkilenmeleridir.⁶⁰ Önemli bir İslâm âlimi olan İbn Haldun (ö. 1406) Arapların eski tarihleriyle ilgili bilgileri elde etmede Yahudî mühtedîlerine çok önem vermektedir. Aynı şekilde reddiye müellifi es-Sinhâcî (ö. 1627) de, Kitab-ı Mukaddes'te İslâm'la ilgili olduğunu düşündüğü yerler için Yahudi ve Hıristiyan mühtedîlerin verdiği bilgileri esas almaktadır.⁶¹

Yahudi asıllı mühtedî âlimlerin reddiyeleri incelediğinde eserlerini yazma sebeplerinin çeşitli olduğu görülecektir. İslâm'a yeni girdikleri için onların bu konuda samimi olup olmadıkları konusunda toplumun şüpheye düşmesi olağan bir durumdur. Bu yüzden mühtedî âlimler, ilk olarak Müslüman olma konusundaki samimiyetlerini göstermek adına eserlerini kaleme almışlardır. Ancak reddiyelerini yazarken genel olarak en önemli amaçları, Yahudilere ve Yahudi âlimlere cevap vermek olmuştur. Bunların yanı sıra, eski reddiyeleri eksik görme, dönemin yöneticilerinin gayrimüslimlere karşı kendi istekleri doğrultusunda davranmamalarına sinirlenme, dönemin önemli bir şahsiyetinin veya kendi öğrencilerinin isteği üzerine yazma gibi sebepler de bulunmaktadır.

Yahudi asıllı mühtedî bilginlerin hayatlarına bakıldığında hemen hepsinin, geçmişinde Yahudi âlim olduğu görülmektedir. Dolayısıyla onların Tevrat, Tevrat tefsirleri ve dua kitapları hakkındaki bilgilerinin genel olarak üst düzeyde olduğu söylenebilir. Öte yandan onların çoğunlukla İbranice ve Arapça hakkında yeterli seviyede bilgileri de bulunmaktadır. Her ne kadar reddiyelerinde genellikle İbranice

⁵⁷ Waardenburg, *a.g.e.*, s. 143.

⁵⁸ Lewis, *a.g.e.*, s. 102.

⁵⁹ Waardenburg, *a.g.e.*, s. 144.

⁶⁰ Lewis, *a.g.e.*, s. 103.

⁶¹ Ignaz Goldziher, "Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği-I", s. 166.

Tevrat metinlerinin Arap harflerine transkribe edilmiş halini kullansalar da, metinlerin doğrudan İbranice halini kullananlar da bulunmaktadır. Samuel el-Mağribî (ö. 1175) buna önemli bir örnektir.⁶² İhtidalarından belli bir müddet sonra eserlerini kaleme alan mühtedî âlimler, İslâm hakkındaki bilgilerini de ziyadesiyle artırmışlardır. Nitekim sağlam bir Kur'ân-ı Kerîm ve İslâm bilgisi olmadan nitelikli bir reddiye kaleme almaları mümkün görünmemektedir.

Reddiye geleneği hakkında Batı'da çalışma yapanların mühtedî âlimler konusunda zıt bir görüşü bulunmaktadır. Camilla Adang ve Sabine Schmidtke'ye göre mühtedîlerin yazdığı reddiyelerde yeni argümanlara nadiren rastlanılmaktadır:

Yahudilik hakkında yazılmış reddiyelerin çoğunun mühtedîler tarafından yazılmış olması ilginç bir olgudur. Bunun yanı sıra, onların bir Yahudilik geçmişinin olması, doğuştan Müslüman olup reddiye yazan seleflerine göre daha fazla veya daha orijinal argümanlara sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Hatta mühtedîlerin reddiyeleri kendilerinden önceki eserlerle karşılaştırıldığında yeni argümanların az olduğu görülecektir.⁶³

Hava Lazarus-Yafeh ise mühtedîlerin Tevrat'tan yanlış aktarımlarda bulduklarını veya bazı uydurma bilgileri kullandıklarını iddia etmektedir:

Müslümanların çok azı İncil'in tamamının anlamı ve nitelikleri hakkında doğru ve geniş çaplı bilgiye sahip olmasına rağmen, Tevrat metinleri hakkındaki en yaratıcı ve tipik yorumlar mühtedî yazarlardan çıkmamış, Müslüman yazarlardan çıkmıştır. Hıristiyan ve Yahudi mühtedîler reddiye literatüründe önemli bir rol oynasalar da, onlar diğer reddiye müelliflerinden daha az güvenilir olarak görülmektedirler. Çünkü, Saîd b Hasan ve el-İslâmî gibi mühtedîler, orijinal Tevrat metinlerini kasıtlı olarak yanlış aktarmak veya

⁶² Samuel bin Yahya bin Abbas el-Mağribî, *İfhâmu'l-Yehûd ve Kıssatü İslâmi's-Samuel ve Ru'yahü*, ed. and trans. by Moshe Perlmann, Proceedings of the American Academy for Jewish Research, New York, 1964, (İngilizce metin), s. 25.

⁶³ Camilla Adang, Sabine Schmidtke, "Polemics (Muslim-Jewish)", ss. 3-4. http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-islamic-world/polemics-muslim-jewish-COM_0017750 (01. 03. 2016)

mevcut olmayan tercümeleri ve yorumları uydurma konusunda tereddüt etmemektedirler.⁶⁴

Ancak elde olan veriler göstermektedir ki Yahudi asıllı mühtedî bilginlerin eserleri, muhtevalarındaki yeni bilgi ve görüşlerle hem kendilerinden sonraki âlimleri hem de geniş bir coğrafyayı etkisi altına almıştır. Dolayısıyla mühtedî âlimler hakkındaki bu olumsuz görüşlerin eleştiriye açık olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, reddiye türü eser kaleme alan Müslüman âlimlerin tenkitlerinde ileri sürdükleri teolojik deliller yüzyıllar boyu tartışılmalıdır. Abdullah b. Selâm, İbn Kûsîn, Samuel el-Mağribî, Abdülhak el-İslâmî gibi Yahudi iken Müslüman olan kişilerce kaleme alınmaları ve ancak Tevratla ilgili konularda uzman kişilerce bilinen bazı önemli bilgileri günyüzüne çıkarmaları bu tür eserlerin önemini daha da artırmıştır. Nitelikli tartışma üslubunun da gelişmesinde faydalı olan bu eserler, Müslümanların diğer dinler hakkında ayrıntılı bilgiler edinmesinde de faydalı olmuştur.⁶⁵

B. Başlıca Yahudi Asıllı Mühtedî Bilginler ve Reddiyeleri

Mühtedî müellifler, reddiye geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Yahudi ve Hıristiyan asıllı bu müelliflerin önceki dinleri hakkında sahip oldukları malumat, İslâm literatürünün gelişmesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla onların kaleme aldıkları eserlerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bölümde, eserleri günümüze ulaşan Yahudi asıllı mühtedî bilginler ve Yahudilik hakkında kaleme aldıkları reddiyeler ana hatlarıyla tanıtılacaktır.

1. Abdullah b. Selâm (ö. 43/ 663-64)

Ebû Yûsuf Abdullah b. Selâm b. el-Hâris, meşhur bir Yahudi âlim iken daha sonra Müslüman olan sahabîdir. Medine civarına yerleşmiş bulunan Benû Kaynuka kabilesine mensuptur. Tevrat ve Talmud bilgisini Yahudi âlim olan babasından

⁶⁴ Lazarus-Yafeh, *Intertwined Worlds, Medieval Islam and Bible Criticism*, s. 82-83.

⁶⁵ Özen, a.g.m., s. 256.

öğrenmiştir. Emevi halifesi Muaviye'nin döneminde 43/663-64 senesinde Medine'de vefat etmiştir.⁶⁶

Abdullah b. Selâm, Yahudilik hakkında reddiye yazan ilk kişi olarak kabul edilmektedir. Ona nispet edilen eserin adı *Risâletü'l-Hâdiye*'dir.⁶⁷ Risâlesinde, Yahudilerin delillerinin çürütülmesi, Yahudilerin tahrifine rağmen Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik eden ibarelerin Tevrat'ta bulunduğu ispatlanması (*beşâiru'n-nübüvve*) ve Tevrat'ın bir kısmının tahrif edildiğinin ispatlanması konuları yer almaktadır.⁶⁸

2. İbn Kûsîn (ö. 360/ 970)

İbn Kûsîn, Musul'da ikamet etmiş mühtedî bir hekimdir. 360/970 senesinde vefat etmiştir. Yahudilik hakkında yazmış olduğu reddiyesinin ismi *Makâle fi'r-Redd ale'l-Yehûd*'dur.⁶⁹

3. Samuel el-Mağribî (ö. 571/ 1175)

Ebu Nasr Samuel b. Yahyâ b. Abbas el-Mağribî, XII. yüzyılda yaşamış Kuzey Afrika/Fas asıllı ünlü mühtedî hekim ve bilgindir.⁷⁰ O, bir hekim olarak günümüzdeki Irak, Suriye ve Azerbaycan'da çalışmış ve Müslüman olduğu dönemde Merâğa'da⁷¹ yaşamıştır.⁷² Yahudilik hakkında kaleme aldığı reddiyesinin adı, *Bezlü'l-Mechûd fi İfhâmi'l-Yehûd*'dur.⁷³ Eserin iki farklı versiyonu vardır. Birincisi müellifin önce yazdığı kısa versiyon, ikincisi ise daha sonra genişletilmiş olan uzun versiyondur. Eserin uzun versiyonu, reddiye metnini, müellifin otobiyografisini ve rüyalarını içermektedir.⁷⁴ Dolayısıyla, el-Mağribî'nin hayatı hakkında en önemli kaynak, onun *İfhâmu'l-Yehûd*'un uzun versiyonuna eklediği otobiyografisidir.⁷⁵ el-

⁶⁶ Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", *DİA*, İstanbul, 1988, I, s. 134-135.

⁶⁷ Göregen, *a.g.e.*, s. 72.

⁶⁸ Özen, *a.g.m.*, s. 244.

⁶⁹ Özen, *a.g.m.*, s. 245.

⁷⁰ el-Mağribî, *a.g.e.*, ed. and trans. Moshe Perlmann, (İngilizce metin), s. 15.

⁷¹ Merâğa, Orta Çağ'ın önemli şehirlerinden olup, günümüzde İran sınırları içinde yer alan bir şehirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Merâğa", *DİA*, XXIX, ss. 162-163.

⁷² el-Mağribî, *a.g.e.*, ed. and trans. Moshe Perlmann, (İngilizce Metin), s.17.

⁷³ Göregen, *a.g.e.*, s. 78.

⁷⁴ el-Mağribî, *a.g.e.*, ed. and trans. Moshe Perlmann, (İngilizce Metin), s.18.

⁷⁵ el-Mağribî, *a.g.e.*, ed. and trans. Moshe Perlmann, (İngilizce Metin), s.15.

Mağribî, burada doğum tarihine ilişkin bir bilgi vermemiştir. Onu ve eserini inceleyen muhakkikler de bu konuda bir bilgiye yer vermemektedir.⁷⁶

el-Mağribî, otobiyografisinde aldığı eğitim ve hocaları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Onun ilk hocası babasıdır. Babası, on üç yaşına gelene kadar ona İbranice yazmayı, Tevrat'ı ve tefsirlerini iyice öğretmiştir. Daha sonra el-Mağribî, farklı hocalardan Hindû hesabı, astronomi, geometri, idarî muhasebe, cebir ve tıp gibi dönemin önemli ilimlerini öğrenme imkanı bulmuştur.⁷⁷ el-Mağribî, bu ilimlerin yanı sıra, on iki-on üç yaşlarından itibaren büyük bir hevesle tarihî olayları anlatan hikaye ve anekdotları mütalaa ettiğini belirtmektedir. O, sırasıyla gece sohbetleri, uzun masallar ve büyüklerin divanlarını incelemiştir. Ayrıca o, daha doğru bilgiler öğrenmek adına Ebû Ali b. Miskeveyh'in *Tecâribu'l-Ümem* adlı kitabını, *Târîhu't-Taberî*'yi ve ulaşabildiği başka tarih kitaplarını da okumuştur. O, bu okuma tutkusunun kendisini hatırı sayılır bir belâgat gücüne ve fesâhat bilgisine ulaştırdığını ifade etmektedir. Öte yandan dinler ve inançlar konusundaki farklılıkları sorgulayan el-Mağribî, Kur'ân-ı Kerîm'i de mütalaa etmiş ve ondan oldukça etkilenmiştir.⁷⁸

el-Mağribî, otobiyografisinde öğrendiği ilimler doğrultusunda elde ettiği muhakeme gücü ile bütün dinler ve peygamberler hakkında düşünüp, 558/1163 yılında İslâm'ı benimseyişini, Yahudi peygamberi Samuel'i ve Hz. Muhammed'i rüyasında gördüğünü, Müslüman olduğunu ve *İfhâmu'l-Yehûd*'u nasıl bir süreçte yazdığını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.⁷⁹ el-Mağribî'nin doğum tarihi gibi ölüm tarihi de net bir şekilde bilinmemektedir. Ancak yaygın görüşe göre o, 570/1175 yılında Merâğa'da vefat etmiştir.⁸⁰

el-Mağribî cebir, tıp, geometri ve cinsellik bilimi gibi farklı alanlarla ilgili birçok eser kaleme almıştır. Ancak bunların birkaç tanesi dışında hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Bu eserlere dair bilgiler, onun otobiyografisinden ve tabakât

⁷⁶ Samuel bin Yahya bin Abbas el-Mağribî, *İfhâmu'l-Yehûd ve Kıssatü İslâmi's-Samuel ve Ru'yahü'n-Nebi*, tahk. Muhammed Abdullah eş-Şarkâvî, Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1983, ss. 28-29.

⁷⁷ el-Mağribî, *a.g.e.*, ed. and trans. Moshe Perlmann, (Arapça Metin), ss. 97-98.

⁷⁸ el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, ss. 100-103; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, s. 53-54.

⁷⁹ el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, s. 118; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, s. 72.

⁸⁰ el-Mağribî, *a.g.e.*, ed. and trans. Moshe Perlmann, (İngilizce Metin), s.18.

kitaplarından elde edilmektedir.⁸¹ Bununla beraber onun yazdığı en meşhur eser, *İfhâmu'l-Yehûd* olarak görülmektedir.

el-Mağribî, *İfhâmu'l-Yehûd*'u Müslüman olduktan hemen sonra 558/1163 yılında Merâğa'da kaleme almıştır.⁸² O, eserinin girişinde bu kitabın en önemli gayesinin “dik kafalı ve inatçı kimseleri red ve onların inançlarını çevreleyen bozukluğu ortaya çıkarmak” olduğunu dile getirmektedir. O, kendinden önce bazı âlimlerin Yahudilerle farklı metotlar kullanarak tartışmalarının farkındadır ve onları bu hususta takdir etmektedir. Ancak tartışmaların ekserisinin anlaşılması güç olduğunu ve ikna edici olmadığını da eklemektedir. Dolayısıyla, onun bu reddiyeyi yazma sebeplerinden biri de bu alanda gördüğü eksikliği tamamlamak olmuştur. Bunun yanı sıra el-Mağribî, reddiyesini kaleme alırken Yahudilerin elindeki kitabı kullanmış ve tebdil ettiklerini düşündüğü bu kitabın onların aleyhinde çok önemli bir delil olacağına dikkat çekmiştir. O, bu şekilde anlaşılır ve ikna edici bir red yazma yöntemini bulduğunu iddia etmiş ve Yahudileri susturmayı hedeflemiştir.⁸³

el-Mağribî'nin reddiyesinde ele aldığı temel konular, tahrif ve tebdil, nesih, *beşâiru'n-nübüvve*, dinî geleneğin tevatürü ve peygamberlik mucizelerinin karşılaştırılmasıdır. *İfhâmu'l-Yehûd*'da, temel reddiye konularının yanı sıra el-Mağribî'ye özgü olanlar da bulunmaktadır. Bunlar, Üzeyir'in Allah'ın oğulluğu meselesi, Menahem b. Süleyman/İbnü'r-Rûhî Hareketi, Yahudilerin İslâm ve Hz. Muhammed hakkındaki inançları, *hizânenin* tarihî oluşumu ve Yahudilerin bazı dinî uygulamaları ve duaları olarak sıralanabilir. Bunların yanı sıra, el-Mağribî, temel konular içerisinde de kendine özgü bazı değerlendirmeler yapmaktadır.⁸⁴

İçerisinde İbranice metinler kullanılan nadir çalışmalardan biri olan *İfhâmu'l-Yehûd*, Yahudilerin kendi içlerindeki biri tarafından nasıl görüldüğünü yansıtmaya ve İslâm bilginlerinin işaret etmediği pek çok konu hakkında bilgi vererek kendinden

⁸¹ Fatma Betül Taş, “Yahudi Asıllı Mühtedî Bilgin Samuel Bin Yahyâ el-Mağribî'nin (ö. 1175) Yahudiliğe Reddiyesi: *İfhâmu'l-Yehûd*”, *Dinî Araştırmalar*, XVIII, sy. 47, Ankara 2015, s. 246.

⁸² el-Mağribî, *a.g.e.*, ed. and trans. Moshe Perlmann, (İngilizce Metin), s.17.

⁸³ el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, s. 5–6; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, s. 86.

⁸⁴ Taş, *a.g.m.*, s. 248.

sonraki reddiyeleri büyük ölçüde etkilemesi açısından oldukça önemli bir eserdir.⁸⁵ *İfhâmu'l-Yehûd*'un farklı edisyon kritikleri yapılmıştır. Bunlar:

el-Mağribî, Samuel bin Yahya bin Abbas, *Bezlü'l-Mechûd fi İfhâmi'l-Yehûd*, tahk. Muhammed Hamid el-Fikkî, Kahire 1939.

_____, *Bezlü'l-Mechûd fi İfhâmi'l-Yehûd*, tahk. Muhammed Ahmed eş-Şâmî (el-Yamanî), Kahire, 1950?

_____, *İfhâmu'l-Yehûd ve Kıssatü İslâmi's-Samuel ve Ru'yâhü*, ed. Moshe Perlmann, Proceedings of the American Academy for Jewish Research, New York, 1964.

_____, *İfhâmu'l-Yehûd ve Kıssatü İslâmi's-Samuel ve Ru'yâhü'n-Nebi*, tahk. Muhammed Abdullah eş-Şarkâvî, Dâru'l-Ciyî, Beyrut, 1983.

_____, *Bezlü'l-Mechûd fi İfhâmi'l-Yehûd*, tahk. Abdülvehhâb Tavîle, Dâru'ş-Şamiyye Beyrut, Dâru'l-Kalem Dimeşk, 1989.

_____, *Gâyetü'l-Maksûd fi'r-Redd ale'n-Nasârâ ve'l-Yehûd*, tahk. Dr. İmam Hanefi Seyyid Abdullah, Dâru'l-Âfakî'l-Arabiyye, Kahire, 2006.

İfhâmu'l-Yehûd'un kısa versiyonunun edisyon kritiği de yapılmıştır. Künyesi şu şekildedir:

el-Mağribî, Samuel bin Yahya bin Abbas, *Samaw'al al-Maghribi's (d. 570/1175) Ifham al-Yahud The Early Recension*, ed. Ibrahim Marazka, Reza Pourjavady, Sabine Schmidtke, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2006.

4. Saîd b. Hasan el-İskenderî (ö. 720/ 1320)

Saîd b. Hasan el-İskenderî veya el-İskenderânî, XIII. ve XIV. yüzyıllar arasında yaşamış İskenderiyeli⁸⁶ mühtedî bir âlimdir. Eserinde belirttiğine göre, el-İskenderî hastalanmış ve tam ölüm döşeğindeyken bir rüya görmüştür. O, bu rüyadan

⁸⁵ el-Mağribî, *a.g.e.* ed. and trans. Moshe Perlmann, (İngilizce Metin), s. 24.

⁸⁶ Mısır'ın ikinci büyük şehri ve Afrika'nın ve Akdeniz'in en önemli limanlarından biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eymen Fuâd es-Seyyid, "İskenderiye", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 574-576.

çok etkilenmiş ve güvenilir bir Müslüman olan komşusunun yanına giderek 697/1298 yılında kelime-i şehâdet getirmiştir.⁸⁷ Onun doğum tarihi hakkında bilgi olmamakla birlikte, 720/1320 senesinde vefat etmiştir.⁸⁸

el-İskenderî, İslâm'ı kabulünden sonra içinde bulunduğu ortamdan etkilenerek Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa karşı sert bir tutum içerisine girmiştir. Bir İslâm fanatiği haline gelerek kiliselerin ve sinagogların kapatılmasına ve hatta yıkılmasına taraftar olmuştur. Ancak zamanın idarecileri onun arzusuna göre davranmamaya başlayınca diğer dinlere karşı sert tutumunu bir eser kaleme alarak göstermeye karar vermiştir.⁸⁹ Müslüman olmasından 22 yıl sonra 12 Rebîu'l-Evvel 720/1320'de Şam'da Benî Ümeyye Cami'nde kaleme aldığı reddiyesinin adı, *Mesâliku'n-Nazar fî Nübüvveti Seyyidi'l-Beşer*'dir.⁹⁰

Mesâliku'n-Nazar'da üzerinde durulan temel konu, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Tevrat'ta müjdelenmesidir (*beşâiru'n-nübüvve*). İslâm'ın tek din olduğu ve üstünlüğü, diğer dinlerin mabedlerinin kapatılması ile putlarının ve resimlerinin yıkılması gerektiği eserde üzerinde durulan diğer konulardır. el-İskenderî'nin konuları ele alış tarzı, kendinden önceki reddiye müelliflerini ve eserlerini görmediği izlenimini uyandırmaktadır. O, Hz. Muhammed'le ilgili argümanlarını Tevrat'tan aldığı 22 delille ispat etmeye çalışmaktadır.⁹¹ Ayrıca el-İskenderî eserinde âlemin yaratılışıyla ilgili felsefî açıklamalarda da bulunmaktadır.⁹² Eseri gün yüzüne çıkaran kişi olan Goldziher (ö. 1921), onun felsefe bilgisinin yetersiz ve yüzeysel olduğunu beyan etmektedir.⁹³ Bununla birlikte o, kullandığı İbranice metinleri, Arap harflerine transkribe etmiştir.⁹⁴ el-İskenderî'nin bu metinleri

⁸⁷ Saïd b. Hasan el-İskenderî, "The Kitâb Masâlik An-Nazar of Sa'id Ibn Hasan of Alexandria. Edited for the First Time and Translated with Introduction and Notes", ed. Sidney Adams Weston, *Journal of the American Oriental Society*, 24/2, 1903, s. 353-354.

⁸⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 65.

⁸⁹ el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, s. 313-314.

⁹⁰ el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, s. 359.

⁹¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 66.

⁹² el-İskenderî'nin felsefî açıklamaları için bkz. el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, ss. 349-352.

⁹³ Aydın, *a.g.e.*, s. 66.

⁹⁴ el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, s. 319.

kendi amacı doğrultusunda değiştirip yorumladığı da iddia edilmektedir.⁹⁵ el-İskenderî eserinde Kur'ân'dan alıntılar da yapmıştır. Fakat muhtemelen geç ihtida ettiğinden, onun Kur'ân bilgisinin sınırlı olduğu görülmektedir. O, eserinde Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğünü ifade etmektedir. Ancak bu bilgi şu ayetle açıkça çelişmektedir:⁹⁶ “Bir de inkarlarından ve Meryem'e büyük bir iftira atmalarından ve "Biz Allah'ın peygamberi Meryemoğlu İsa Mesih'i öldürdük" demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar.”⁹⁷

Mesâlikü'n-Nazar'da şikayetçi bir ifade tarzı, belirsiz ve derli toplu olmayan konuşma üslubu dikkat çekmektedir.⁹⁸ Eserin edisyon kritiğini yapan Weston'a göre, el-İskenderî'nin Yahudi tarihi ve Tevrat hakkındaki bilgisi sınırlıdır ve hatta bazen o, Yahudi kralları ve peygamberlerini birbirine karıştırmaktadır. Buna ek olarak o, eseri incelendiğinde el-İskenderî'nin Arapçasının sarih olmadığını ve birçok kaba ifadeler ve gramer hatalarıyla dolu olduğunu ifade etmektedir.⁹⁹ Öte yandan el-İskenderî'nin kendi beyanatına göre o, eserini kaleme alırken fasih bir Arapça kullanmış ve delillerinin hepsinin Tevrat'tan ve peygamberlerin kitaplarından getirmiştir.¹⁰⁰

Bütün bu olumsuz beyanatlara rağmen Müslüman-Yahudi polemik tarihi içinde belli bir dönemin zihniyetini yansıtması ve tebşirat konusunda yazılmış müstakil bir eser olması bakımından *Mesâlikü'n-Nazar*, reddiye literatüründe önemli bir eserdir. *Mesâlikü'n-Nazar* Ignaz Goldziher tarafından neşredilmiştir:

el-İskenderî, Saîd b. Hasan, “Sa'îd b. Hasan d'Alexandrie”, *Revue d'Etudes Juvies*, vol. 30 (1895), 1-23 (yeni baskı *Gesammelte Schriften*, vol. 3, Hildesheim, 1969, 397-419).

Eserin ulaşabildiğimiz edisyon kritiği şudur:

⁹⁵ el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, s. 315; Lazarus-Yafeh, *Intertwined Worlds, Medieval Islam and Bible Criticism*, s. 83.

⁹⁶ Haggai Mazuz, “Saîd B. Hasan, Biographical Notes Through The Prism Of Masâlik Al-Nazar”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.*, 2015, Volume 68 (1), s. 51.

⁹⁷ Nisa, 4/156-157.

⁹⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 66.

⁹⁹ el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, s. 320-321.

¹⁰⁰ el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, s. 358-359

Weston, Sidney Adams. “*The Kitâb Masâlik An-Nazar of Sa’îd Ibn Hasan of Alexandria*. Edited for the First Time and Translated with Introduction and Notes,” *Journal of the American Oriental Society*, 24/2, 1903, 312-383.

5. er-Râkilî (ö. 809/ 1405)

Ebû Zekeriyâ Yahya b. İbrahim er-Râkilî, İspanya veya Fas asıllı mühtedî¹⁰¹ bir bilgidir. Doğum tarihi hakkında bilgi olmamakla birlikte 809/1405’te vefat etmiştir.¹⁰² İslâm’ı tercih etmesinin ardından 1360 yılında İspanya’nın Huesca şehrinde *Te’yîdu’l-Mille* adlı eserini kaleme almıştır. er-Râkilî bu risâlesini olumsuz şartlar altında yazdığını beyan etmektedir. Buna göre, o ve dindaşları, Aragon Krallığı’nın hakimiyeti altında çoğunlukla köylü statüsünde yaşıyorlardı. Müslümanları, hükmeden konumundan hoşgörülen azınlık durumuna düşmek zaten incitmişti. Fakat onları asıl gücendiren, krallık adına görev yapan Yahudi memurların ve vergi görevlilerinin Müslüman köylülere muamelesi ve İslâm’a karşı aşağılayıcı tutumuydu. Onlar adeta Hıristiyanların kendilerine karşı anti-yahudi tutumlarının hincını çıkartıyorlardı. Yahudiler, Hz. Muhammed’e karşı dillerini eğip büküyorlar ve onun nübüvvetini inkar ediyorlardı. Dolayısıyla er-Râkilî, Yahudilerin bu tutumuna karşı dindaşlarını desteklemek amacıyla risâlesini kaleme almıştır ve onlara karşı eserini yazarken Allah’tan yardım istemektedir. Onun Allah’tan isteği, kendilerini şirk ülkesinden çıkarıp Müslüman topraklarına götürmesidir.¹⁰³

er-Râkilî, risâlesini yazarken Yahudi kutsal kitaplarını okumuş ve onlardan Yahudileri tekzip eden deliller ve pasajlar çıkarmıştır.¹⁰⁴ O, bu risâlesinde bu kavme lanet ettiği için okuyucudan af dilemektedir. Çünkü işinin lanet okumak olmadığını, ilmin ve aklın kendisini böyle bir eseri yazmaya sevk ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁵ *Te’yîdu’l-Mille*; Hz. İsmail, nesih, *beşâiru’n-nübüvve* metinleri, Hz. Muhammed’in

¹⁰¹ Camilla Adang, Sabine Schmidtke, “Polemics (Muslim-Jewish), s. 3. http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-islamic-world/polemics-muslim-jewish-COM_0017750 (11. 03. 2016)

¹⁰² Göregen, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁰³ Moshe Perlmann, “The Medieval Polemics Between Islam and Judaism”, *Religion in a Religious Age*, ed. S. D.Goitein, Cambridge, Massachusetts 1974, s. 120.

¹⁰⁴ Perlmann, “The Medieval Polemics Between Islam and Judaism”, s. 120.

¹⁰⁵ Perlmann, “The Medieval Polemics Between Islam and Judaism”, s. 120.

mucizeleri ve Yahudilerin çiğnedikleri kurallar olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.¹⁰⁶

Müellife nispet edilen bir diğer risâle ise, esas konusu adından da anlaşılacağı üzere Yahudi ve Hıristiyanlarla yapılan tartışmalar olan *Mücâdele mea 'l-Yehûd ve 'n-Nasârâ*'dır.¹⁰⁷ Müellif bu eserinde Kadı Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Lahmî eş-Şerefi'nin makalelerini tenkit etmektedir.¹⁰⁸ Bir görüşe göre bu eser, *Te 'yîdu 'l-Mille*'nin genişletilmiş halidir. er-Râkilî'nin bu eserleri, Hıristiyan hakimiyeti altında ezilen iki inanç arasında meydana gelen daha alt seviyedeki tartışmaları içerdiğinden çok fazla ünlenmemiştir.¹⁰⁹ *Te 'yîdu 'l-Mille*'nin edisyon kritikleri şunlardır:

Al-Râkilî, Abû Zakariyyâ Yahyâ, *Ta 'yîd al-Milla*. M. Asin Palacios, “Un Tratado Morisco de Polemica Contra los Judios”, *Melanges Hartwig Derenbourg*, Paris, 1909, 343-366, [And in *Obras Escogidas*, II-III, Madrid, 1948]

Kassin, Leon Jacob, “A Study of a Fourteenth-Century Polemical Treatise Adversus Judaeos”, Columbia University, New York, 1969.

6. Abdüsselâm el-Mühtedî (XV.-XVI. yy)

Abdüsselâm el-Mühtedî el-Muhammedî veya ed-Defterî, XV.-XVI. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamış mühtedî bir bilgidir. Müellifin doğum veya ölüm tarihi hakkında elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Onun Yahudilik hakkında kaleme aldığı reddiyesi *er-Risâletü 'l-Hâdiye*'dir. El yazmalarından birinde eser, 886/1481-918/1512 yılları arasında yönetimde bulunan Osmanlı hükümdarı II. Bayezid dönemine atfedilmektedir. Bir diğer el yazmasında ise eser, Osmanlı hükümdarı III. Ahmed zamanında 902/1497 tarihinde kaleme alınmıştır.¹¹⁰ Reddiyenin Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü 'z-Zünûn* 'unda

¹⁰⁶ Perlmann, “The Medieval Polemics Between Islam and Judaism”, s. 121.

¹⁰⁷ Göregen, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁰⁸ Özen, *a.g.m.*, s. 251.

¹⁰⁹ Perlmann, “The Medieval Polemics Between Islam and Judaism”, s. 121.

¹¹⁰ Abdüsselâm el-Mühtedî el-Muhammedî, “The rightly guiding epistle (*al-Risâla al-Hâdiya*) by ‘Abd al-Salâm al-Muhtadî al-Muhammedî: A critical edition”, ed. Sabine Schmidtke, *Jerusalem Studies In Arabic and Islam*, 2009, sy. 36, ss. 439-440.

tanıtılması ve birçok el yazmasının bulunması onun meşhur bir eser olduğunu göstermektedir.¹¹¹

er-Risâletü'l-Hâdiye, Müslümanların Yahudilere karşı karakteristik algısını yansıtmaktadır. Her ne kadar müellif Orta Çağ reddiye literatürünün geleneksel argümanlarını kullansa da, eserin birçok kendine has özellikleri de mevcuttur. Abdüsselam el-Mühtedî'nin Tevrat bilgisinin yanı sıra geniş bir Yahudi dinî literatür bilgisi (tefsirler) de bulunmaktadır.¹¹² O, eserinde İbranice metinlerin Arap harflerine transkribe edilmiş halini vererek onları Arapçaya tercüme etmekte ve son olarak da bunların arkasına detaylı bir red yazmaktadır.¹¹³ Eser, İslâm'ın diğer dinleri neshi, *beşâiru'n-nübüvve* ve bazı Tevrat kelimelerinin tağyir edilmesi olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.¹¹⁴ *er-Risâletü'l-Hâdiye*'nin edisyon kritiği şudur:

el-Muhammedî, Abdüsselam el-Mühtedî, “The rightly guiding epistle (*al-Risâla al-Hâdiya*) by ‘Abd al-Salâm al-Muhtadî al-Muhammedî: A critical edition”, ed. Sabine Schmidtke, *Jerusalem Studies In Arabic and Islam* 36 (2009), 439-470.

Bu edisyon kritiğinin İngilizceye çevirisi yapılmıştır:

Adang, Camilla, ‘Guided to Islam by the Torah: *The Risâla al-Hâdiya* by ‘Abd al-Salâm al-Muhtadî al-Muhammedî’, in: C. Adang and S. Schmidtke (eds.), *Contacts and Controversies between Muslims, Jews and Christians in the Ottoman Empire and Pre-Modern Iran*. Würzburg: Ergon Verlag, 2010, 57-71.

7. es-Selâm Abdü'l-Allâm (XV.-XVI. yy)

es-Selâm Abdü'l-Allâm, XV.-XVI. yüzyılda yaşamış bir diğer mühtedî bilgindir. Onun doğum veya ölüm tarihi hakkında elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Reddiyesinin adı *Risâletü İlzâmi'l-Yehûd fimâ Za'âmû fi't-Tevrât min Kıbeli İlmi'l-Kelâm*'dir. Eser, 886/1481-918/1512 yılları arasında yönetimde

¹¹¹ el-Mühtedî, *a.g.e.*, ed. Sabine Schmidtke, s. 440.

¹¹² el-Mühtedî, *a.g.e.*, ed. Sabine Schmidtke, ss. 440-441.

¹¹³ el-Mühtedî, *a.g.e.*, ed. Sabine Schmidtke, s. 442.

¹¹⁴ el-Mühtedî, *a.g.e.*, ed. Sabine Schmidtke, s. 447.

bulunan Osmanlı hükümdarı II. Bayezid dönemine atfedilmektedir.¹¹⁵ Risâlenin tarihlenmemiş tek bir el yazması bulunmaktadır.¹¹⁶ Bu yüzden onun çok fazla tanınan bir eser olmadığını söylemek mümkün görünmektedir. Müellif eserinin başında, Müslüman olmadan önce Tevrat metinlerine vâkıf Yahudi âlimlerden biri olduğunu belirtmektedir.¹¹⁷

es-Selâm Abdü'l-Allâm, *Risâletü İlzâmi'l-Yehûd*'da, İslâm'ın getirdiği sistemin Tevrat'ı neshetmesi ve *beşâiru'n-nübüvve* konuları üzerinde durmaktadır. Reddiye içerisinde Arap harflerine transkribe edilmiş İbranice metinler ve çevirileri yer almaktadır.¹¹⁸ Bu reddiyenin tek yazmaya dayanan edisyon kritiği bir kitap içerisinde sunulmaktadır:

es-Selâm, Abdü'l-Allâm, "Epistle Forcing the Jews [to admit their error] with Regard to What They Contend about the Torah, by Dialectical Reasoning (*Risâletü İlzâmi'l-Yehûd fîmâ Za'amû fi't-Tevrât min Kıbeli İlmi'l-Kelâm*) by al-Salâm 'Abd al-'Allâm", ed. Sabine Schmidtke, *Contacts and Controversy Between Muslims, Jews and Christians in the Ottoman Empire and Pre-modern Iran*, Würzburg, 2010, 73-82.

Eserin çevirisi ve içerisinde kullanılan Tevrat metinlerinin sunulduğu bir makale bulunmaktadır:

Adang, Camilla, 'A Polemic Against Judaism by a Convert to Islam from the Ottoman Period: *Risâlat Ilzâm al-Yahûd fîmâ Za'amû fi l-Tawrât min Qibal 'İlm al-Kalâm*', *Journal Asiatique* 297.1, 2009, 131-151.

Ayrıca eserin detaylı analiz edildiği ve aynı dönemdeki (Osmanlı dönemi) metinlerle karşılaştırılmasının yapıldığı bir edisyon kritiğinin bulunacağı bir yayının hazırlanmakta olduğundan bahsedilmektedir:

¹¹⁵ es-Selâm Abdü'l-Allâm, "Epistle Forcing the Jews [to admit their error] with Regard to What They Contend about the Torah, by Dialectical Reasoning (*Risâletü İlzâmi'l-Yehûd fîmâ Za'amû fi't-Tevrât min Kıbeli İlmi'l-Kelâm*) by al-Salâm 'Abd al-'Allâm", ed. Sabine Schmidtke, *Contacts and Controversy Between Muslims, Jews and Christians in the Ottoman Empire and Pre-modern Iran*, Würzburg, 2010, s. 73.

¹¹⁶ es-Selâm Abdü'l-Allâm, *a.g.e.*, ed. Sabine Schmidtke, s. 74.

¹¹⁷ es-Selâm Abdü'l-Allâm, *a.g.e.*, ed. Sabine Schmidtke, s. 74.

¹¹⁸ es-Selâm Abdü'l-Allâm, *a.g.e.*, ed. Sabine Schmidtke, ss. 74-82.

Adang, Camilla, İlker Evrim Binbaş, Judith Pfeiffer, and Sabine Schmidtke. *Ottoman Intellectuals on Judaism: A Collection of Texts from the Early Modern Period* (in preparation).

8. İbn Ebî Abdi'd-Deyyân (XVI.-XVII. yy)

Yûsuf İbn Ebî Abdi'd-Deyyân veya Yûsuf b. Abdi'l-Melik ed-Deyyân¹¹⁹, XVI.-XVII. yüzyıllarda yaşamış Osmanlı dönemi mühtedîlerindedir.¹²⁰ Onun hayatı hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte, eserinin giriş kısmından zengin bir aileye mensup olduğu ve ticaretle uğraştığı, ancak inzivaya çekilmek için zenginliğini terk ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Osmanlı sarayıyla bağlantılarının olması, dönemin başkentinde veya başkente yakın bir yerde yaşadığını göstermektedir.¹²¹ Müellif ihtida ettiği zaman Yahudilikle ilgili eğitiminin çok gelişmiş olduğunu ve bunu eserini yazarken kullandığını söylemektedir.¹²²

İbn Ebî Abdi'd-Deyyân'ın 1651 yılında Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı reddiyesinin adı *Keşfü'l-Esrâr fî İlzâmi'l-Yehûd ve'l-Ahbâr*'dir. Eser; Musa'nın şeriatının veya kanunlarının neshi, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin övülmesi ve Tevrat'ın Yahudiler tarafından tahrife uğraması gibi İslâm reddiye geleneğinin temel konularını içermektedir.¹²³ Bununla birlikte, İslâm reddiye geleneği çerçevesinde yazılmış bir eserde ilk defa Yahudilerin kendi içlerindeki tartışmalar konu edinilmiştir. Bu, İbn Ebî Abdi'd-Deyyân'ın rabbanî geleneğe vâkîf olduğunu göstermektedir. Ayrıca o, kendi argümanlarını desteklemek için Tevrat metinlerini Osmanlı Türkçesine çevirdiği bilinen ilk kişidir.¹²⁴ Dolayısıyla o, Tevrat metinlerini Arap alfabesine transkribe edebilmektedir.¹²⁵

¹¹⁹ Judith Pfeiffer, "Confessional Polarization in the 17th century Ottoman Empire and Yûsuf İbn Ebî 'Abdü'd-Deyyân's *Keşfü'l-esrâr fî İlzâmi'l-Yehûd ve'l-Ahbâr*", in *Contacts and Controversies Between Muslims, Jews and Christians in the Ottoman Empire and Pre-Modern Iran*. ed. Camilla Adang and Sabine Schmidtke, Würzburg: Ergon Verlag, 2010, s. 26.

¹²⁰ Pfeiffer, a.g.m., s. 16.

¹²¹ Pfeiffer, a.g.m., s. 26.

¹²² Pfeiffer, a.g.m., s. 27.

¹²³ Pfeiffer, a.g.m., s. 16.

¹²⁴ Pfeiffer, a.g.m., s. 16-17.

¹²⁵ Pfeiffer, a.g.m., s. 27.

Keşfü'l-Esrâr'ın el yazmaları arasında, özellikle son kısımlarda, belirgin farklılıklar vardır. Bunun sebebi müellifin kendisine sonradan sorulan soruların cevaplarını eserine eklemesi olabilir.¹²⁶ Ayrıca eserin Osmanlı dönemi reddiye müellifi Taşköprülüzâde Ahmet b. Mustafa'nın (ö. 968/1561) *Risâle fi'r-Redd ale'l-Yehud* adlı eseriyle benzerliklerinin çok olması dikkat çekmektedir.¹²⁷ Eserin edisyon kritiği bir kitap içerisinde yer alacaktır:

Adang, Camilla, İlker Evrim Binbaş, Judith Pfeiffer, and Sabine Schmidtke. *Ottoman Intellectuals on Judaism: A Collection of Texts from the Early Modern Period* (in preparation).

Eserin tanıtımının yapıldığı ve kısa bir bölümünün çevirildiği bir makale yayınlanmıştır:

Judith Pfeiffer, “Confessional Polarization in the 17th century Ottoman Empire and Yûsuf İbn Ebî ‘Abdü'd-Deyyân’s Keşfü'l-Esrâr fî Ilzâmi'l-Yehûd ve'l-Ahbâr”, in *Contacts and Controversies Between Muslims, Jews and Christians in the Ottoman Empire and Pre-Modern Iran*. ed. Camilla Adang and Sabine Schmidtke, Würzburg: Ergon Verlag, 2010, 15-55.

9. Muhammed Rızâ Yezdî (XIX. yy)

Muhammed Rızâ Yezdî Cedîd el-İslâm, XIX. yüzyılda yaşamış erken modern İran dönemi mühtedîlerindedir. Reddiyesinin ismi, *İkâmetü's-Şuhûd fî Reddî'l-Yehûd fî Menkûli'r-Rızâ*'dır.¹²⁸ Eserin edisyon kritiği şu şekildedir:¹²⁹

Yazdî, Muhammad Ridâ. *Iqâmat al-Shuhûd fî Radd al-Yahûd*, Tarjama va Tawdîh-i Manqûl Ridâ'î bi-Qalam-i ‘Alî ibn Husayn Husaynî Tihârân, Tehran, 1875.

¹²⁶ Pfeiffer, a.g.m., s. 28.

¹²⁷ Pfeiffer, a.g.m., s. 16.

¹²⁸ Camilla Adang, Sabine Schmidtke, “Polemics (Muslim-Jewish)”, s. 3.

http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-Islamic-world/polemics-muslim-jewish-COM_0017750 (11. 03. 2016)

¹²⁹ Bu eserin/yazmanın künyesi bir makalenin bibliyografyasında verilmektedir: Camilla Adang, Sabine Schmidtke, “Polemics (Muslim-Jewish)”, s. 8.

http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-Islamic-world/polemics-muslim-jewish-COM_0017750 (11. 03. 2016)

10. İsrail b. Şamuil el-Uruşalmî/ el-Uruşlimî (XIX. yy)

İsrail b. Şamuil el-Uruşalmî, XIX. yüzyılda¹³⁰ yaşamış İslâm'ı tercih eden Yahudi âlimlerden bir diğeridir. Kaynaklarda hayatı hakkında bilgi bulunmayan müellif, Müslüman olmadan önce büyük bir Yahudi âlim olduğunu eserinin başında belirtmektedir.¹³¹ Reddiyesi iki isimle anılmaktadır. Bunlar, *Risâletü's-Sebîyye bi İbtâli'd-Diyâneti'l-Yehûdiyye* ve *Risâletü's-Sebîyyeti'l-Hâviyetü ed-Davâbita'l-İrşâdiyye*'dir. İsminden de anlaşılacağı üzere eserde yedi konu üzerinde durulmaktadır.¹³²

Risâletü's-Sebîyye, Samuel el-Mağribî'nin *İfhâmu'l-Yehûd* adlı eserinin sonunda neşredilmiştir. Bununla birlikte onun müstakil bir edisyon kritiği de bulunmaktadır.¹³³ el-Uruşalmî, İslâm'a geçme sebebini soran Yahudilere bir cevap olarak eserini kaleme almıştır.¹³⁴ Kısa bir çalışma olan bu reddiyede *beşâiru'n-nübüvve* ve tahrif konularından bahsedilmektedir.¹³⁵ Eser içerisinde Arap harflerine transkribe edilmiş İbranice Tevrat metinleri ve Yahudi dinî kavramları kullanılmaktadır. Bu reddiyenin farklı edisyon kritikleri bulunmaktadır. Bunlardan bazısı başka reddiyelerle birlikte yapılmıştır:

el-Mağribî, Samuel bin Yahya bin Abbas, *Bezlü'l-Mechûd fi İfhâmi'l-Yehûd*, tahk. Muhammed Hamid el-Fikkî, Kahire 1939.

el-Mağribî, Samuel bin Yahya bin Abbas, *Bezlü'l-Mechûd fi İfhâmi'l-Yehûd*, tahk. Muhammed Ahmed eş-Şâmi (el-Yâmânî), Kahire, 1950?.

Eserin müstakil bir edisyon kritiği de bulunmaktadır:

el-Uruşalmî, İsrail b. Şamuil, *Risâletü's-Sebîyyeti'l-Hâviyetü ed-Davâbita'l-İrşâdiyye*, tahk. Ebû Câsir Muhammed Mustafa, 2011.

¹³⁰ el-Mağribî, *a.g.e.*, (İngilizce metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, s. 27.

¹³¹ İsrail b. Şamuil el-Uruşalmî, *Risâletü's-Sebîyyeti'l-Hâviyetü ed-Davâbita'l-İrşâdiyye*, tahk. Ebû Câsir Muhammed Mustafa, 2011, s. 2.

¹³² el-Uruşalmî, *a.g.e.*, tahk. Ebû Câsir Muhammed Mustafa, s. 21.

¹³³ el-Uruşalmî, *a.g.e.*, tahk. Ebû Câsir Muhammed Mustafa, s. 6.

¹³⁴ el-Uruşalmî, *a.g.e.*, tahk. Ebû Câsir Muhammed Mustafa, s. 22.

¹³⁵ el-Uruşalmî, *a.g.e.*, tahk. Ebû Câsir Muhammed Mustafa, s. 8.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDÜLHAK EL-İSLÂMÎ ve EL-HUSÂMU'L-MEMDÛD ADLI ESERİ

I. Abdülhak el-İslâmî'nin Hayatı

Abdülhak el-İslâmî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili kaynaklar sınırlıdır. Bunun sebebi, müellifin eserinde kendi hayatından bahsetmemiş olması ve tabakât ve ricâl kitaplarında onun hakkında kayda değer bir bilginin bulunmamasıdır. Dolayısıyla, el-İslâmî'nin hayatına dair sınırlı bilgiye ancak ikincil kaynaklar vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Bu kaynaklar ise, eserin üç farklı edisyon kritiğinin giriş kısımları, çeşitli makaleler ve ansiklopedi maddeleridir.

Ebû Muhammed Abdülhak el-İslâmî el-Mağribî, Yahudi asıllı bir mühtedîdir. İslâm'ı tercih etmesinden önceki ismi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Müslüman olduktan sonra kendisine Abdülhak ismini vermiştir ve Ebu Muhammed el-İslâmî lakabıyla anılmaya başlanmıştır. O dönemlerde İslâm'la yeni müşerref olmuş/çiçeği burnunda Müslümanların “İslâmî” kelimesiyle isimlendirildikleri bilinmektedir.¹³⁶ Ayrıca “İslâmî” ismi, Endülüs'te mühtedîler için sıklıkla kullanılan bir isimdir.¹³⁷ Bunlara ek olarak o, eserinin el yazmalarının birinde ismine, el-Mehdî (*el-Mukannâ bi'l-mehdî*-doğrulukla rehberlik edilmiş) kelimesini eklemektedir.¹³⁸ el-İslâmî'nin doğum tarihi net olarak bilinmemekle birlikte, kaynaklarda verilen bilgilerden yola çıkarak yaklaşık bir tahminde bulunulabilir. Eserini 56 yaşında¹³⁹, tahminen 1393-1396¹⁴⁰ yılları arasında kaleme aldığı düşünülürse, 1330'lu yılların sonlarında doğduğu söylenebilir.

¹³⁶ Abdülhak el-İslâmî, *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd al'el-Yehûd*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 6-7.

¹³⁷ Abdülhak el-İslâmî, *es-Seyf el-Memdûd fi'r-Redd alâ Ahbâri'l-Yehûd*, (İspanyolca Metin) ed. Esperanza Alfonso, Consejo Superior De Investigaciones Cientificas, Madrid, 1998, s. 30-31.

¹³⁸ Moshe Perlmann, “Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert”, *The Jewish Quarterly Review*, New Series, Vol. 31, Nu. 2 (Ocak, 1940), s. 190.

¹³⁹ Perlmann, “Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert”, s. 173.

¹⁴⁰ Perlmann, “Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert”, s. 191.

el-İslâmî'nin nerede yaşadığı hususunda elimizde yeterli ipuçları yoktur. Bir görüşe göre, Fas'ın (Mağrib) bir şehri olan Sebte'de¹⁴¹ doğup yaşadığı kabul edilmektedir.¹⁴² Bu konuda daha ihtiyatlı bir yaklaşıma göre, onun ne Sebte'de yaşadığı, ne de Fas'ın bir yerlisi olduğu açık değildir. Ancak Merînî Devleti¹⁴³ zamanında, Fas'ın Sebte şehrinde yaşamış bir Fas yerlisi olması mümkündür.¹⁴⁴ Bunun yanı sıra, onun devlet yönetiminde hâciplik gibi önemli bir görevde rol alan el-Kabâilî ailesiyle yakın ilişkilerinin bulunması, dönemin başkentinde veya başkente yakın bir şehirde (önemli şehirlerinden biri olan Sebte'de) yaşamış olabileceği fikrini desteklemektedir.

Bu noktada el-İslâmî'nin yaşadığı dönemde Mağrib'te yaşayan Yahudilerin durumuna bir göz atmak uygun görünmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun eyalet ve ülkeleri dışında, Yahudilerin yaşamlarını sürdürdükleri Fas ve İran olmak üzere iki büyük siyasi merkez bulunmaktaydı. Fas'ta hatırı sayılır miktarda Yahudi cemaati yaşamaktaydı. Faslı Yahudiler iki büyük sıkıntı çekmekteydiler. İlk olarak, devleti yöneten Muvahhidlerin (1130-1269) zulmü ve baskısı onları hem maddeten hem de manen çökertip yoksullaştırmıştı. İkinci sıkıntı ise, tamamı Müslüman olan bir ülkede yegane dinî azınlığı oluşturmalarından kaynaklanıyordu. Aynı dönemde Suriye, Mısır, Osmanlı Devleti gibi başka ülkelerde, Yahudilerden sayıca daha fazla ve daha önemli gayrimüslim topluluklar bulunduğu için daha çoğulcu bir ortam oluşmuş ve daha hoşgörülü bir toplum yapısı kurulmuştu.¹⁴⁵ Öte yandan Muvahhidlerin yıkılışından sonra Faslı Yahudiler, Fas'ın çeşitli şehirlerinde dinî ve sosyal yaşamlarını yeniden kurmaya başlamışlardı. Muvahhidlerin yerine gelen kişiler onlara karşı çok kötü niyetli davranmamasına rağmen, halk nezdinde hala düşman olarak görülmüşlerdi. Nitekim XIII.-XV. yüzyıllarda hüküm süren Merînî

¹⁴¹ Sebte, Fas'ın kuzeyinde Cebelitarık Boğazı'nın Akdeniz'e açılan kesiminde bulunan, günümüzde İspanya'nın işgali altındaki bir şehirdir. Tarihte Sebte müslümanların eline geçtikten sonra ilmî, fikrî ve ticarî açıdan önemli bir merkez haline gelmiştir ve orada öğrenim görenler bütün Mağrib'de takdir edilmiştir. el-İslâmî'nin yaşadığı dönemi de içine alan 1274-1415 yılları arasında Merînî Devleti'nin hakimiyeti altında kalmıştır. bkz. İsmail Ceran, "Sebte", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 258-260.

¹⁴² el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 13; el-İslâmî, *a.g.e.*, (İspanyolca Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 28-29.

¹⁴³ 1196-1465 yılları arasında Mağrib'de hüküm süren bir Berberî Hanedanlığı'dır. bkz. İsmail Ceran, "Merînîler", *DİA*, İstanbul, 2004, XXIX, 192-199.

¹⁴⁴ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", ss. 174-175.

¹⁴⁵ Lewis, *a.g.e.*, s. 169-170.

Devleti zamanında sarayda çeşitli görevlerde çalışan Yahudilere rastlanmaktaydı.¹⁴⁶ Bu dönemde Yahudiler her alanda varlıklarını göstererek vezirlik dahil önemli devlet görevlerine dahi gelmişlerdi.¹⁴⁷ Bu durum, Yahudilerin Merînî Hanedanlığı döneminde hoşgörülü bir ortamda yaşadığını göstermektedir. el-İslâmî böylesine hoşgörülü bir devlet yönetiminin yükseliş dönemi olan XIV. yüzyılda İslâm'ı kabul etmiştir.

el-İslâmî, takriben 40 yaşında Müslüman olmuştur. O, eserinde, ömrünün kırk senesinin bâtil bir hayat içinde geçtiğini ifade etmektedir.¹⁴⁸ Onun ihtidâsına neyin sebep olduğu konusu kaynaklarda açıklanmamaktadır. Ancak, Samuel el-Mağribî ve Saîd b. Hasan el-İskenderî¹⁴⁹ gibi diğer mühtedî bilginlerin aksine o, ihtidâsına sebebiyet verecek herhangi ani bir bilgilenmeden veya bir şoktan bahsetmemektedir. Dahası o, eserinde Müslüman olmadan önce zaten bu konuda birtakım şüphelerinin bulunduğunu ve bu hususta diğer Yahudilerle münâkaşa ettiğini belirtmektedir. O, eserinde şu ifadeleri kullanmaktadır: “Müslüman olmamdan önce hahamların bazılarıyla konuşuyordum ve onlara şimdi onayladığım şeyi açıklıyordum, bunun üzerine onlar konuşamıyorlardı ve bir şey diyemiyorlardı.”¹⁵⁰ Yani onun İslâm'a geçiş sürecinde bir hazırlık devresi söz konusudur. Bu durum, ihtidâsından önce onun, Müslüman tartışmacılarla veya din bilginleriyle de bağlantı kurmuş olabileceğini göstermektedir.¹⁵¹ Bu noktada, el-İslâmî'nin din değiştirmesinde, duygusal etkilenimden ziyâde entelektüel faktörlerin daha çok rol oynadığı görülmektedir. O, ihtidâ eyleminde pasif değil, bilâkis aktif ve bilinçlidir. Sonuç olarak, el-İslâmî'nin ihtidâsında, bilgi ve hayat tecrübesinin ilerlemesi, inandığı dini yeterli görmemesi, Yahudi din adamlarının olumsuz tutumları ve hatta Müslümanların olumlu davranışlarının etkili olduğu söylenebilir.

¹⁴⁶ Lewis, *a.g.e.*, s. 169-170.

¹⁴⁷ Ceran, “Merînîler”, XXIX, s. 196.

¹⁴⁸ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 64, el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 122.

¹⁴⁹ Samuel b. Abbas el-Mağribî ve Saîd b. Hasan el-İskenderî'nin müslüman oluşları hakkında bazı ilginç olaylardan bahsedilmektedir. Bu konu daha önce ayrıntılı olarak ele alınmıştır. bkz. ss. 19-22.

¹⁵⁰ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 38; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 46.

¹⁵¹ Perlmann, “Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert”, s. 174.

el-İslâmî'nin ailesi hakkında kayda değer bir bilgi bulunmamaktadır. O, eserinde eşinin, çocuğunun ve kendisine mutluluk nasip olan bazı kişilerin Müslüman olmasına vesile olduğunu ifade etmektedir.¹⁵² Buna göre el-İslâmî'nin, din değiştirmelerine sebep olacak seviyede ailesi ve yakın çevresinde etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan bu durum, XIII. yüzyılda yaşamış, İslâm hakkında reddiye kaleme almış Yahudi bir âlim olan, Sa'd b. Mansûr İbn Kemmune'nin mühtediler hakkındaki iddiasının aksine onun, kişisel menfaatleri için değil de samimi ve tatmin olmuş duygularla İslâm'ı seçmiş olduğunu kanıtlar görünmektedir. İbn Kemmune, Yahudilikten İslâm'a geçişte, zenginlik elde etme, Müslüman bir kadınla evlenmek isteme, ağır vergilerden kurtulma gibi pragmatik sebeplerden başka bir etkenin bulunmasını mümkün görmemektedir.¹⁵³

el-İslâmî'nin yaşadığı dönem olan Merinî Devleti zamanında âlimler için hoşgörülü bir ortam bulunmaktaydı. Hükümdarlar Mağrib tarihinde ilk defa başkent Fas'ı ve diğer şehirleri medreselerle donatmışlardır. Sultanın ve devlet adamlarının kurduğu vakıflar sayesinde medreseler gelişmiştir. Endülüs'ten göç eden âlimlere kucak açan Merinî sultanları ilim adamlarına büyük değer vermişlerdir. Saraylarında ilim meclisleri toplayarak âlimlerden istifade etmişlerdir. Bunun sonucunda birçok âlim Merinîler'le ilgili eser yazmış veya hükümdarlar adına eserler kaleme almışlardır.¹⁵⁴ Nitekim el-İslâmî de Merinî Devleti hâcibinin isteği üzerine eserini kaleme almıştır.¹⁵⁵

el-İslâmî'nin dönemin yönetiminde etkin rol olarak hâciplik görevini üstlenmiş el-Kabâilî ailesiyle yakın bir bağlantısının olması dikkat çekmektedir. Onun yaşadığı dönemde Merinî Devleti'nin yönetiminde sultanların rolü azalmış ve yönetim vezirlerin nüfuzu altına girmiştir. Aynı şekilde hâcipler de yönetimde etkin

¹⁵² el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 26; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 11.

¹⁵³ Sarah Stroumsa, "On Jewish Intellectuals Who Converted In The Early Middle Ages", *The Jews of Medieval Islam: Community, Society and Identity: Proceeding of an International Conference held by Institute of Jews Studies*, ed: Daniel Frank, University College, London, 1992, Leiden: Brill, 1995, s.185.

¹⁵⁴ Ceran, "Merinîler", XXIX, s. 197-198.

¹⁵⁵ el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 12.

hâle gelmişlerdir.¹⁵⁶ Bu durum, el-İslâmî'nin bulunduğu yerde önemli ve söz sahibi bir şahsiyet olduğu fikrini akla getirmektedir.

el-İslâmî'nin aldığı eğitim ve hocaları hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamakla birlikte, onun bu konuda bize ipuçları veren bazı ifadeleri bulunmaktadır. O, eserinde kendisi hakkında şu sıfatları kullanmaktadır: “*Şeyh, fakih, âlim, muvaffak*, Muhammed şeriatına yardım eden, Yahudi din bilgini (*el-hibr*¹⁵⁷), yüce gönüllü, *imam*.”¹⁵⁸ Buna göre el-İslâmî'nin ihtida etmeden önce Yahudilik hakkında, Müslüman olduktan sonra da İslâm hakkında ilim sahibi olduğu düşünülebilir. Nitekim İslâm'a geçişinden önce Yahudi bilginlerle tartışmalar yapabilmiş olması için de ilmî yönden kendini geliştirmiş olması gerekmektedir. Bunlara ek olarak, dönemin liderlerinden birinin el-İslâmî'den bu reddiye yazmasını talep etmesi de onun kendi hakkında kullandığı sıfatların doğruluğunu desteklemektedir. Onun Tevrat metinlerini Arap alfabesine transkribe etmesi ve Arapçaya tercüme etmesi, İbraniceyi en azından orta seviyede bildiğini göstermektedir. Eserinde İbranice Tevrat metinleri, Yahudi dua kitapları ve tefsirlerini kullandığı göz önüne alındığında, Yahudilik hakkındaki bilgisinin de iyi bir seviyede olduğu görülecektir. Ayrıca *el-Husâmu'l-Memdûd*'un içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'den ayetler bazen direk olarak verilmiş bazen de cümle arasında ayetlere göndermeler yapılmıştır. Bu durum el-İslâmî'nin Kur'ân-ı Kerîm hakkındaki bilgisinin de hatırı sayılır bir seviyede olduğunu ortaya koymaktadır.

el-İslâmî'nin doğum tarihi gibi ölüm tarihi hakkında da elimizde tahminlerin ötesine geçemeyen bilgiler bulunmaktadır.¹⁵⁹ Onun eserini yazdığı tahmin edilen 1390'lı yıllarda (yaklaşık 1393-1396) yaşadığı elimizdeki en net bilgidir. Bu tarihte onun 56 yaşında olduğu bilinmekte olup, dönemine göre ortalamanın üzerinde bir ömür sürdüğü düşünülebilir. el-İslâmî'nin ölüm tarihiyle ilgili söylenebilecek en doğru ifade ise, onun XV. yüzyılda vefat etmiş olmasıdır. Çünkü o, kendisini *el-Husâmu'l-Memdûd*'u yazmaya davet eden el-Kabâilî ailesi, 1400 yılında idam

¹⁵⁶ Ceran, “Merînîler”, XXIX, s. 196-197.

¹⁵⁷ Çoğulu *ahbar* olan bu kelime, Filistin Yahudi akademilerinde haham rütbesinin altındaki bilginler için kullanılan bir ünvanıdır. Lewis, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁵⁸ el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s.7.

¹⁵⁹ Steinschneider ölüm tarihini 1390 olarak vermiştir. Steinschneider, *a.g.e.*, s. 125.

edildikten sonra eserini yazma sebebini değiştirmiştir.¹⁶⁰ Bu bilgi onun XV. yüzyılda yaşadığını göstermektedir.

Steinschneider, elindeki verilere dayanarak, el-İslâmî'nin ölüm tarihini 1390 olarak vermektedir.¹⁶¹ Ancak daha sonra ortaya çıkan el yazması, el-İslâmî'nin eserini 1393-1396 tarihleri arasında bir zamanda yazdığını düşündürmektedir. Dolayısıyla onun el-İslâmî'nin 1390'da ölmüş olduğuna dair verdiği bilgi hatalıdır.

II. Abdülhak el-İslâmî'nin el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd/ Es-Seyfü'l-Memdûd fi'r-Redd alâ Ahbâri'l-Yehûd Adlı Eseri

Abdülhak el-İslâmî'nin bilinen tek eseri, *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd*'dur. Müellif, eserinin mukaddimesinde, *el-Husâmu'l-Memdûd*'u Müslüman olduktan 16 yıl sonra kaleme aldığını ifade etmektedir.¹⁶² Kaynaklarda eserin iki farklı şekilde isimlendirildiği görülmektedir. İlki, “Yahudi Din Bilginlerini Red için Uzatılmış Kılıç” anlamına gelen *es-Seyfü'l-Memdûd fi'r-Redd alâ Ahbâri'l-Yehûd*'dur.¹⁶³ İkincisi ise, “Yahudileri Red için Uzatılmış Keskin Kılıç” manasına gelen *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd*'dur.¹⁶⁴ Adından da anlaşılacağı üzere bu eser, genelde Yahudilere özelde Yahudi din bilginlerine karşı yazılmış bir reddiye niteliğindedir ve Yahudi âlimlere cevap niteliğinde yazılmış reddiyelere önemli bir örnektir. Bu bölümde, *el-Husâmu'l-Memdûd*'un yazılış tarihi, yazılma sebepleri, muhtevası ve taksimatı, dil ve anlatım özellikleri ile el yazmaları ve edisyon kritikleri hakkında bilgi verilecektir.

A. Eserin Yazılış Tarihi

el-Husâmu'l-Memdûd'un yazılış tarihi hakkında elimizde net bir bilgi bulunmamakla birlikte araştırmacılar kaynaklardaki verilere dayanarak bazı tahminlerde bulunmuştur. Bunlardan birincisi, reddiye geleneği hakkında temel kaynaklardan birini yazmış olan Moritz Steinschneider'in tahminidir. Ona göre, eser

¹⁶⁰ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 9.

¹⁶¹ Steinschneider, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁶² el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 25; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 9.

¹⁶³ el-İslâmî, *a.g.e.*, ed. Esperanza Alfonso.

¹⁶⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî.

muhtemelen Merînî Hanedanlığı'nın hükümdarlarından Ebû Saîd II. Osman'ın yönetiminde olduğu tarihler olan 1310-1330 arasında bir zamanda yazılmıştır.¹⁶⁵ Onun bu tahmini, reddiyenin Ebu Saîd Osman İbn Yakub'la bağlantılı olduğunu söyleyen bir kaynağa dayanmaktadır.¹⁶⁶ Ancak bu isim, eserin ne zaman yazıldığını ortaya koymak için tek başına yeterli görünmemektedir. Çünkü Merînî Devleti'nde bu isimde üç tane hükümdar bulunmaktadır ki, bunlardan ilki 1217 yılında, ikincisi 1310 yılında, üçüncüsü de 1398 yılında yönetime gelmiştir.¹⁶⁷ Bu noktada Steinschneider, XIV. yüzyılda reddiye literatürünün ön planda olmasına dayanarak burada bahsedilen kişinin Ebû Saîd II. Osman olabileceğini düşünmüştür.¹⁶⁸

Eserin yazılış tarihiyle ilgili ikinci görüşün sahibi Moshe Perlmann'dır. O yeni bir el yazmasına dayanarak, eserin Merînî hükümdarlarından Ebû Saîd II. Osman zamanında değil, Ebû Firas Abdülaziz (1393-1396) zamanında yazılmış olabileceğini belirtmektedir. Çünkü bu yazmaya göre, *el-Husâmu'l-Memdûd*'un yazıldığı dönemdeki hükümdar Ebû Firas Abdülaziz'dir.¹⁶⁹ Ayrıca reddiyede el-İslâmî'ye bu eseri yazmasını teşvik eden el-Kabâilî ailesinin üyelerinden Ebû Zeyd Abdurrahmân hakkında dua ve övgü ifadeleri de yer almaktadır.¹⁷⁰ Dolayısıyla eserin yazılış tarihini bulmada el-İslâmî'nin bağlantısının olduğu el-Kabâilî ailesini referans almak daha doğru olacaktır.

el-Kabâilî ailesi, XIV. yüzyılda Merînî Devleti'nin yönetiminde önemli bir rol oynamıştır. el-İslâmî'ye bu eseri yazmasını teşvik eden Ebû Zeyd Abdurrahmân'ın babası Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Kabâilî, 1387-1393 ve 1396-1400 yıllarında üç emirin yönetimi altında hâcib olarak görev yapmıştır. O, akrabalarına ayrıcalık yapma ve çok askere sahip olmayla suçlanarak görevinden azledilmiş ve

¹⁶⁵ Steinschneider, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁶⁶ Bu kaynak Perlmann'ın makalesinde referans olarak gösterilmektedir. bkz. Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 175-176.

¹⁶⁷ Ceran, "Merinîler", XXIX, s. 197.

¹⁶⁸ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 176.

¹⁶⁹ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 191.

¹⁷⁰ el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 12.

tüm ailesi Ebû Saîd III. Osman'ın (800-823/1398-1420) emriyle 30 Şevval 802/1400'de Perşembe günü¹⁷¹ idam edilmiştir.

Bu bilgiler ışığında Steinschneider'in *el-Husâmu'l-Memdûd*'un yazılış tarihi hakkında yaptığı tahmin, sahip olduğu veriler çerçevesinde kendi içerisinde tutarlı görünmektedir. Perlmann'ın farklı bir tarihe işaret etmesi ise, Steinschneider'in görmediği yeni bir el yazmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla ulaşılan yeni bir kaynak sayesinde daha kesin ve muhtemelen daha doğru bir tarih verilebilmiştir. Nitekim *el-Husâmu'l-Memdûd*'un edisyon kritiğini yapan Esperanza Alfonso da Perlmann'ın görüşünü desteklemektedir.¹⁷² Bu durumda eserin 1393-1396 yılları arasında, Merînî hükümdarı Ebû Firas Abdülaziz'in yönetimi zamanında, el-Kabâilî ailesinden Ebu Zeyd Abdurrahman'ın isteği üzerine kaleme alındığını söylemek günümüz için en doğru yargı olacaktır.¹⁷³ Ancak bu iki tahmin arasındaki farktan da anlaşılacağı üzere gün ışığına çıkabilecek yeni el yazmaları veya sâir kaynaklar *el-Husâmu'l-Memdûd* hakkındaki bilgileri yenilemeye vesile olacaktır.

B. Eserin Yazılma Sebepleri

el-Husâmu'l-Memdûd'un yazılış sebebi konusunda bilgi veren temel kaynak eserin el yazmalarıdır. Bu el yazmalarına bakıldığında yazılış sebebi olarak iki farklı durumun zikredildiği görülmektedir. İlk sebebe göre el-İslâmî, bu eseri Merînî hâcibi Ebû'l-Abbas Ahmet el-Kabâilî'nin oğlu, Merînî veziri Ebû Zeyd Abdurrahmân'ın davetiyle kaleme aldığını ifade etmektedir. Onun bu konudaki sözleri şu şekildedir:

Allahuteala, ihsanı ile İslâm'a ve yaratılmışların en hayırlısının (selam üzerine olsun) dinine girmeyi bana takdir ettiğinde, *seyyid, fakih, âlî*, yüce ve aziz hilafetin hâcibi, *ekmel, efdal* ve *muazzam* Ebû'l-Abbas Ahmet el-Kabâilî'nin *seyyid, mâcid, fakih, asîl, fâdıl* ve *kâmil* oğlu Ebû Zeyd Abdurrahmân, Yahudiler'in içinde bulunduğu çirkin küfür ve dalaleti, Allah'a çirkin şirki ve efendimiz ve dostumuz Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğini inkar etme

¹⁷¹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 9.

¹⁷² Esperanza Alfonso. "Abd al-Haqq al-Islâmî." *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*. Executive Editor Norman A. Stillman. Brill Online, s. 1. http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-islamic-world/abd-al-haqq-al-islami-sim_0000070 (18. 02. 2016)

¹⁷³ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 190-191.

hususunda inandıkları apaçık yalanı açıklayan bir cüz yazmamı bana işaret etti.¹⁷⁴

el-Husâmu'l-Memdûd'un yazılmasını teşvik eden bu isimler başka bir el yazmasında farklı bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, el-İslâmî eserini Sebte şehrinden bazı talebelerin isteği üzerine yazdığını ifade etmektedir. O, bu hususla ilgili şunları söylemektedir:

Allahuteala, ihsanı ile İslâm'a ve yaratılmışların en hayırlısının (selam üzerine olsun) dinine girmeyi bana takdir ettiğinde, Sebte şehrinden bazı talebeler (Allahuteala onları yüceltsin ve korusun), Yahudiler'in içinde bulunduğu çirkin küfür ve dalaleti, Allah'a çirkin şirki ve efendimiz ve dostumuz Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğini inkar etme hususunda inandıkları apaçık yalanı açıklayan bir cüz yazmamı bana işaret ettiler.¹⁷⁵

Bu metinde birinci yazmada bulunan isimlerden hiç bahsedilmemiş olması dikkat çekicidir. Bazı araştırmacılar bu durumun siyasi sebeplere dayandığını düşünmektedirler. Buna göre, el-İslâmî kuvvetle muhtemel Ebû'l-Abbas Ahmet el-Kabâilî'nin ve ailesinin idam edilmesinden sonra eserin yazılma sebebi ve başındaki duaları değiştirmek durumunda kalmıştır.¹⁷⁶

C. Eserin Muhtevası ve Taksimatı

el-İslâmî *el-Husâmu'l-Memdûd*'da, Yahudilere yazılan reddiyelerde dile getirilen temel konuların hemen hepsine sistematik bir şekilde değinmektedir. Bu konular; *beşâiru'n-nübüvve*, nesih, tahrif ve tebdil, Yahudi kutsal kitabında yer alan ve Allah'a isnad edilen antropomorfik özellikler ve Yahudilerin peygamberlere yalan ve zina isnad etmeleridir. Bununla beraber, onun eserde üzerinde durduğu kendine özgü noktalar da bulunmaktadır. Örneğin; *beşâiru'n-nübüvve* konusunda o, reddiye geleneğinde daha önce hiç bahsedilmeyen bir delil kullanmaktadır. Tevrat'taki Yahudi kralı Ahab ile Rum kralı Ben Hadad arasında geçen olayı anlatmakta ve Kral

¹⁷⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 12.

¹⁷⁵ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 26; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 12-13.

¹⁷⁶ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 191.

Ahab'ın Hz. Muhammed'in dinini benimsediğini iddia etmektedir.¹⁷⁷ Bu çerçevede, *el-Husâmu'l-Memdûd*'un kapsamı geniş bir reddiye olduğunu söylemek mümkündür.

el-İslâmî eserinin mukaddimesinde bu kitabı, Allah'a yaklaşmak ve Hz. Muhammed'in nübüvvetine imanı yaymak kastıyla, Yahudilerin içinde bulunduğu çirkin küfür ve dalaleti, inançlarının bozukluğunu, Allah'a şirklerini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkar konusundaki apaçık yalanlarını ortaya çıkarmak için yazdığını ifade etmektedir. O, Yahudilerin akıllarının bozukluğunu, küstahlıklarını ve sözlerinde edep bulunmayışını gösteren açık deliller getirmek için Allah'tan yardım dilemektedir. Bunun yanı sıra el-İslâmî, reddiyesini kaleme alırken Yahudilerin elindeki kitabı kullanmakta ve tebdil ettiklerini düşündüğü bu kitapta bulunan ve herhangi bir biçimde inkar edemeyecekleri delillerle doktrinlerini feshedeceğini belirtmektedir. Böylece o, kendi taşlarını onların üzerine atacağını ve kendi iddialarıyla onları alt edeceğini ifade etmektedir. Ayrıca bu çalışmasını herhangi bir uzatma ve çoğaltma olmadan özetlediğini birkaç kere vurgulamaktadır. Son olarak el-İslâmî, bu kitabın Yahudilere karşı en önemli ve en doğru delil getirme olacağını iddia etmektedir.¹⁷⁸

el-İslâmî eserinde düzenli bir konu tasnifinde bulunmaktadır. Eserinin mukaddimesinde kitabını beş başlık altında ele aldığını belirtmektedir.¹⁷⁹ Ancak o, her ne kadar eserinin mukaddimesinde konuları aşağıda belirtilen sırayla ele alacağını ifade etse de, aslında üçüncü bapla dördüncü babın yerlerini değiştirmiş ve eserin mukaddimesinde belirttiği sıralamaya uymamıştır. el-İslâmî, bu beş babı konuları göz önünde bulundurularak kendi içlerinde de bölümlere ayırmıştır. O,

¹⁷⁷ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, ss. 29-31; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 19-25.

¹⁷⁸ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 26-27; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 13-15.

¹⁷⁹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 27; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 15.

konularını işlerken ilk önce Tevrat'tan bir metin getirmekte daha sonra şerhini yapmaktadır. Baplar şu şekildedir:¹⁸⁰

Birinci bap: Hz.Muhammed'in (s.a.v) nübüvvetinin doğruluğunun Tevrat'ta bildirilmesi hakkında. (*beşâiru'n-nübüvve*)

İkinci bap: Hz. Muhammed'in (s.a.v) dininin tüm dinleri neshetmesi hakkında.

Üçüncü bap: Yahudilerin nebilere (a.s) dil uzatmaları, Müslümanlara ve onların krallarına ve kendilerinden olmayanlara beddua etmeleri hakkında.

Dördüncü bap: Yahudilerin tebdil edilmiş Tevratlarında bulunan ve bugüne kadar duyulmamış Allah'a şirkleri, tecsimleri ile tahrif ve tağyirleri hakkında.

Beşinci bap: Yahudilerin Tevratlarında ve diğer kitaplarında Hz. Muhammed'in tazimi/yüceltilmesi ve onun *isrâsı* hakkında.

el-İslâmî'nin üzerinde durduğu ilk ve en kapsamlı konu *beşairu'n-nübüvvedir*. Ona göre, Tevrat'ta Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve İslâm dinine işaret eden deliller bulunmaktadır. Bu çerçevede o, *beşâiru'n-nübüvve*yle ilgili olduğunu düşündüğü Tevrat metinlerini tespit etmektedir. el-İslâmî *beşairu'n-nübüvve* konusunu işlerken genellikle ebced hesabını¹⁸¹ kullanmaktadır. O, Tevrat'ta bulunan metinlerdeki belli kelimelerin sayısal değerinin Hz. Muhammed'in ismine eşit olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Eserinde belirttiğine göre ebced hesabı, Yahudi yasal sisteminin bir kaidesidir.¹⁸² Bu konuda herhangi bir itiraz olursa bu metodun ya yanlış olduğunu ya da onun belli durumlarda uygulanmasının kabul edilemez bir durum olduğunu ifade etmektedir. Eğer Yahudiler bu metotla alay ederlerse, onların dinlerinin yok olma tehdidi altında olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla o, Tevrat metinleri için ebced hesabını kullanmasının uygun olduğu

¹⁸⁰ el-İslâmî, *a.g.e.* tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 27-28; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 15-17.

¹⁸¹ Ebced, Arap alfabesinin ilk tertibi ve harflerinin taşıdığı sayı değerlerine dayanan hesap sistemidir. bkz. Mustafa Uzun, "Ebced", *DİA*, İstanbul, 1994, X, s. 68. Bu konu hakkında üçüncü bölümde ayrıntılı bilgi verilmektedir.

¹⁸² el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 35; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 37.

görüşünü savunmaktadır.¹⁸³ el-İslâmî, *beşâiru'n-nübüvve* konusunda ebced hesabının yanı sıra mantikî delillerle de Hz. Muhammed'in Tevrat'ta müjdelendiğini kanıtlamaya çalışmaktadır.

el-Husâmu'l-Memdûd'da gündeme getirilen bir diğer konu, Hz. Muhammed'in dininin kendinden önceki şeriatları ve dolayısıyla Tevrat'ı ve Yahudiliği neshettiğidir. Ancak Yahudiler, dinleri ve kitaplarının neshedildiğini hiçbir şekilde kabul etmemektedirler. Bu yüzden el-İslâmî, Yahudilikte bulunan nesih örneklerini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede o, Tevrat'taki bazı hükümlerin Yahudilerin kendi uygulamaları tarafından neshedilmiş olduğuna örnekler getirmektedir.

el-İslâmî'nin değindiği bir diğer mesele ise, Yahudilerin Tevrat'ı tahrif ve tağyir etmeleridir. O, tahrif teorisinin bir taraftarıdır¹⁸⁴ ve ona göre, Tevrat Yahudiler tarafından tahrif ve tebdil edilmiştir. O, bu iddiasını, verdiği tarihî bilgiler, Tevrat referansları ve Yahudi uygulamalarından örneklerle delillendirmektedir. el-İslâmî'nin bu konudaki en büyük delili Tevrat'ta Allah'a antropomorfik özellikler atfediliyor olmasıdır. Bu yüzden o, Yahudilerin ehl-i şirk olarak kabul edilebileceğini öne sürmektedir. Bununla birlikte onların peygamberler hakkındaki ahlaksız iftiraları ve onlar hakkındaki ağza alınmayacak söylemleri de Tevrat'ın tahrif edilmiş olduğunu desteklemektedir. el-İslâmî Yahudilerin dualarında Müslümanlara ve onların meliklerine beddualar ve hakaretler bulunduğunu da deliller göstermektedir. Bununla o, Yahudilerin ahlak düzeylerinin düşüklüğünü göstermeyi amaçlamaktadır.

el-Husâmu'l-Memdûd'da üzerinden durulan son konu ise, Tevrat'ta ve Yahudilerin dua kitaplarında isrâ hadisesinin bulunması ve Hz. Muhammed'in bu kitaplarda tazim edilmesi hakkındadır. el-İslâmî bu konuyla ilgili olduğunu düşündüğü Tevrat metinlerini ve duaları tek tek sıralamaktadır.¹⁸⁵ Tüm bunların yanı sıra o, temel konular içerisinde kendine özgü bazı değerlendirmeler de yapmaktadır.

¹⁸³ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 37; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 42-43.

¹⁸⁴ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 180.

¹⁸⁵ Araştırmanın üçüncü bölümünde bu konuda ayrıntılı bilgi verilmektedir.

D. Eserin Dil ve Anlatım Özellikleri

el-İslâmî, *el-Husâmu'l-Memdûd*'u Arapça olarak kaleme almıştır. O, eserinde anlaşılır ve sade bir Arapça kullanmıştır. Eserin bu özelliği, el-İslâmî'nin sadece ilmî çevreleri değil, eserini okuyabilecek herkesi muhatabı olarak gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Bazı pasajlar secîli düz yazı şeklindedir. Eserde muhataplardan gelmiş veya gelebilecek soru ve cevaplar göz önüne alınmış, bu sorulara aklî ve naklî deliller kullanılarak cevaplar verilmiştir. Bunun yanı sıra el-İslâmî, bazen kendisi muhatabına sorular sormuş, bazen de okuyucuya direk hitapta bulunmuştur. Bu şekilde o, muhatabını ikna etmeye çalışmıştır. Müellifin bu üslubu esere bir münazara havası vermektedir. Eser hakkında ayrıntılı bir makale yazan Perlmann, el-İslâmî'nin açıkça kendi mantığı, tutarlılığı ve metodolojik standardı konusunda gururlandığını ifade etmektedir.¹⁸⁶ el-İslâmî'nin kendi eseri hakkında kullandığı ifadeler, Perlmann'ın bu konuda haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü o, *el-Husâmu'l-Memdûd*'un Yahudilere karşı en önemli ve en doğru delil getirme olacağını iddia etmektedir.

el-İslâmî, konularını işlerken başlıca kaynak olarak Tevrat metinlerini ve Yahudilerin dua kitaplarını kullanmıştır. O, bu metinleri kullanırken Arap harflerine transkribe etmiş ve Arapça tercüme ve şerh eklemiştir. Ancak bu transkripsiyonlar her ne kadar orijinaline yakın olsa da içerisinde bazı hatalar barındırmaktadır. Bunun sebebi onun İbranice kelimelerin telaffuzunu kolaylaştırmaya çalışmasıdır. El yazmalarını inceleyen Perlmann, transkribe edilmiş metinler arasında belirgin farklar olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁷ Esperanza Alfonso bu farkları tüm el yazmalarını karşılaştırarak ayrıntılı bir biçimde göstermektedir.¹⁸⁸ el-İslâmî, eserinin mukaddimesinde Tevrat'tan aldığı İbranice metinleri kırmızıyla, şerhlerini ise eskilerin (*kudema*) tefsirlerine ve âlimlerin şerhine göre siyah mürekkeple yazdığını ifade etmektedir.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 177.

¹⁸⁷ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 176.

¹⁸⁸ el-İslâmî, *a.g.e.*, (İspanyolca Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 111-144.

¹⁸⁹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 27; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 14.

el-İslâmî, *el-Husâmu'l-Memdûd*'un başlangıcında Allah'a hamd ve dua etmektedir. Eser boyunca sık sık Allah'ın yardımı olmasaydı eserini yazamayacağını tekrar etmekte ve Allah'a, kendisine Müslüman olmayı lutfettiği için şükretmektedir. O Tevrat'tan alıntılar yaptığı gibi, Kur'an-ı Kerim'den de alıntılar yapmakta ve bazı yerlerde Kur'an'dan ifadeler kullanmaktadır. Başlangıçta olduğu gibi o, eserini Allah'a hamd ve duayla sonlandırmaktadır. Çünkü esere hamd ve dua ile başlayıp gene hamd ve dua ile sonlandırmak eski eserlerin karakteristik bir özelliğidir.

el-İslâmî ne zaman Yahudilerden, özellikle de onların âlimlerinden bahsettiğinde onlara lanet okumaktadır. Tevrat'ın içeriği yüzünden hayrete düşmekte ve aşırıya kaçmış önceki dindaşlarını kınamaktadır. Bununla birlikte onun Yahudiler hakkında aşağılayıcı ifadeler kullandığı da göze çarpmaktadır. Yahudilerden bahsederken kullandığı bazı ifadeler şunlardır: “Akılları bozuk, küstah ve sözlerinde edep bulunmayan kimseler”¹⁹⁰, “Allah onlara lanet etsin ve onları yaratılmışlar arasında zelil kılsın”¹⁹¹, “Allah onları helak etsin”¹⁹², “Şu kafirlere bak! Onların akli var mı yoksa yok mu?”¹⁹³. Onun Yahudiler hakkında kullandığı bu ifadeler, her ne kadar reddiye geleneğinde kullanılan yaygın bir üslup olsa da, bu eseri okuyan Yahudilerin hem kendisinden hem de İslâm'dan uzaklaşmasına sebep olacak niteliktedir. Öte yandan o, Hz. Muhammed başta olmak üzere, Hz. Musa, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail gibi diğer peygamberlerden ve İslâm'la ilgili olan herhangi bir şeyden bahsederken oldukça saygılı bir üslup kullanmaktadır. Bu, onun İslâm'ı samimi ve içten duygularla benimsediğinin bir kanıtı olarak düşünülebilir.

E. Eserin El Yazmaları ve Edisyon Kritikleri

el-Husâmu'l-Memdûd'un günümüze ulaşan el yazmaları çeşitli ülkelerin kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu yazmaların her biri farklı tarihlerde istinsah edilmiştir. Biz el yazmaları hakkındaki bilgileri, *el-Husâmu'l-Memdûd*'un edisyon

¹⁹⁰ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 27; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 13-14.

¹⁹¹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 36; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 41.

¹⁹² el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 41; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 56.

¹⁹³ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 46; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 71.

kritiklerinden ve bu konuda yapılmış bilimsel çalışmalardan elde ettik. Ulaşabildiğimiz kadarıyla eserin üç adet edisyon kritiği bulunmaktadır. Bu edisyon kritiklerinden ilkinin 1998 yılında Esperanza Alfonso İspanyolca çeviri ve notlarıyla birlikte yayımlamıştır. İkincisini Abdülmecîd Hayâlî 2001 yılında müellifin hayatı ve eseri hakkında bilgi vererek dipnotlarla birlikte neşretmiştir. Üçüncüsünü ise Ömer Vefik ed-Dâûk 2001 yılında müellif ve eseri hakkında bilgiler vererek ve kendisi de eserde kullanılan bilgiler konusunda ayrıntılı dipnotlar koyarak yayımlamıştır.

Esperanza Alfonso'nun edisyon kritiğinde beş adet el yazmasından bahsedilmektedir. Buna göre, Britanya Kütüphanesi Hindistan Ofis Koleksiyonu'nda (Londra) el yazmasının üç adet kopyası yer almaktadır. 9660 Nu. 623 ss. 111b-131a'da yer alan nüsha, 1151/1740 yılında istinsah edilmiştir. 9567 Nu. 735 ss. 134-175a'da yer alan nüsha, 1203/1789 yılında istinsah edilmiştir.¹⁹⁴ 3728b ss. 44- 63'de yer alan el yazması ise, XX. yüzyılda? istinsah edilmiştir.¹⁹⁵ Ayrıca Rabat Kütüphanesi'nde (Fas) bulunan bir adet el yazmasından daha bahsedilmektedir. 364 D ss. 136-160'da yer alan bu yazma, 1289/1872 yılında istinsah edilmiştir. Eser litografik (taş baskı) olarak da XX. yüzyılın ilk yıllarında? çoğaltılmıştır. Litografik baskı 24 sayfadan oluşan bir kitapçık formundadır ve 1-8 sayılı sayfa numaraları üç kez tekrar edilmektedir.¹⁹⁶

Britanya Kütüphanesi'nde yer alan el yazmaları arasında özellikle metinlerin baş ve son kısımlarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Nüshalarda bazı pasajların yeri değiştirilmiştir. Bunun yanı sıra 1789 yılına ait yazmanın 1740 yılına ait yazmaya göre methiyelere daha çok yer verdiği fark edilmektedir. Bu farklılık eserin yaygın olarak çoğaltılmasından kaynaklanabileceği gibi, el-İslâmî'nin eski metne ilaveler yapmasından kaynaklanıyor da olabilir.¹⁹⁷ Ayrıca 1740 yılında istinsah edilen yazma daha erken dönemde yazılmasına rağmen, 1789 yılına ait yazmaya göre daha iyi bir metin sunmaktadır. Bunun yanı sıra 1740 yılına ait yazma iyi bir yazıya

¹⁹⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, (İspanyolca Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 42-43; Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 1.

¹⁹⁵ el-İslâmî, *a.g.e.*, (İspanyolca Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 42-43; Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 190.

¹⁹⁶ el-İslâmî, *a.g.e.*, (İspanyolca Metin)ed. Esperanza Alfonso, ss. 42-43; Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 1.

¹⁹⁷ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 2.

sahipken, 1789 yılına ait yazma kaba bir el yazısıyla yazılmıştır.¹⁹⁸ Britanya Kütüphanesi'nde bulunan üçüncü el yazması 1789 yılına ait yazmaya benzemektedir.¹⁹⁹ Bu el yazması, hem müellifin bazı yönlerine ışık tutan ve hem de neredeyse tam isabetle eserin derleme tarihini tespit etmeye olanak sağlayan dikkat çekici ifadeler içermektedir.²⁰⁰

Rabat el yazması ve litografik baskı 1740 yılına ait yazmayla genellikle aynı metne sahiptirler. Britanya Kütüphanesi'nde bulunan nüshalar esere ait bir başlık içermezken Rabat nüshası ve litografik baskı başlık bulundurmaktadır.²⁰¹

Abdülmeçîd Hayâlî tahkikini/edisyon kritiğini yaparken dört adet el yazması kullandığını belirtmekte ve yazmaların hepsi hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Esperanza Alfonso'dan farklı olarak o, iki adet el yazmasından daha bahsetmektedir. Onun asıl olarak kullandığı nüsha Esperanza Alfonso'nun da edisyon kritiğini yaparken kullandığı Rabat Halk Kütüphanesi 364 D ss. 136-160'da yer alan nüshadır. 13 sayfadan oluşan bu nüsha, Mağrib hattıyla yazılmıştır ve yıpranmamıştır. Hayâlî ikinci nüsha olarak Sale şehrindeki Sabîhiyye Kütüphanesi (Fas) 124'te yer alan nüshayı kullanmaktadır. 24 sayfadan oluşan bu nüsha da yıpranmamıştır ve okunaklı bir hat ile yazılmıştır. Ancak o, içerisinde pek çok eksik ve imla hatası barındırmaktadır. Bu el yazmasının ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği bilinmemektedir.²⁰²

Hayâlî üçüncü nüsha olarak Rabat Halk Kütüphanesi 3395 D ss. 360-381'de yer alan nüshayı kullanmaktadır. 22 sayfadan oluşan bu nüsha, Mağrib hattıyla yazılmıştır. İçerisinde çok miktarda eksiklikler ve bozulmalar bulunan bu nüsha, H. 1075/1665 yılında istinsah edilmiştir.²⁰³ Hayâlî son nüsha olarak Esperanza Alfonso'nun da edisyon kritiğini yaparken kullandığı litografik baskıyı

¹⁹⁸ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 1.

¹⁹⁹ el-İslâmî, *a.g.e.*, (İspanyolca Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 43; Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 190.

²⁰⁰ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 190.

²⁰¹ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 2.

²⁰² el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmeçîd Hayâlî, ss. 11-12.

²⁰³ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmeçîd Hayâlî, s.12.

kullanmaktadır. O, bu nüshadan, sadece bazı kelimelerin tahkikinde faydalanmıştır.²⁰⁴

Ömer Vefik ed-Dâûk tahkikini/edisyon kritiğini yaparken üç el yazmasından faydalandığını ifade etmektedir. Onun kullandığı asıl nüsha Mekke'deki Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nin Merkez Kütüphanesi'nde mikrofilm halinde bulunmaktadır. 3050 numaralı bu mikrofilm, 24 sayfadan oluşmakta olup Mağrib hattıyla kaleme alınmıştır. Nüshanın tarihi 8 Rebû'l-Evvel 1287'dir. İstinsah eden kişi ise İdris bin es-Sâyeğ el-Uluvî el-Beliğîsî'dir.²⁰⁵

Ömer Vefik'in kullandığı ikinci el yazması, Tunus Halk Kütüphanesi'nde yer almakta olup Mağrib hattıyla yazılmıştır. 12 sayfadan oluşan bu nüsha, 1402/1982'de tasvir edilmiştir.²⁰⁶ Ömer Vefik'in kullandığı üçüncü el yazması ise Tunus Halk Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Mağrib hattıyla yazılan ve 16 sayfadan oluşan bu nüsha, 1313/1896 yılında istinsah edilmiştir. Müstensihi Hüseyin bin Osman Bûşnâf'tır.²⁰⁷

Sonuç olarak *el-Husâmu'l-Memdûd*'un ulaşılabilen en eski el yazması Rabat Halk Kütüphanesi'nde yer alan H. 1075 yılında istinsah edilen el yazmasıdır. Ulaşılabilen en son el yazması ise, H. 1402 yılında istinsah edilmiştir. Bu tarihler miladi XVII.-XX. asırlara tekabül etmektedir. Ayrıca eserin el yazmaları, Fas'ın Rabat ve Sale şehirlerinde, Londra'da, Mekke-i Mükerrreme'de ve Tunus'ta yer almaktadır. Buradan eserin yüzyıllar boyunca okunarak günümüze kadar ulaştığı ve en azından yazarın kendi coğrafyasında büyük bir öneme sahip olduğu sonucuna varmak mümkün görünmektedir.

²⁰⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s.13.

²⁰⁵ Abdülhak el-İslâmî el-Mağribî, *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd*, tahk. Ömer Vefik ed-Dâuk, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2001, s. 33.

²⁰⁶ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Ömer Vefik ed-Dâuk, s. 33.

²⁰⁷ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Ömer Vefik ed-Dâuk, s. 34.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL- HUSÂMU'L-MEMDÛD'DA ELE ALINAN KONULARIN ANALİZİ ve DEĞERLENDİRİLMESİ

I. el- Husâmu'l-Memdûd'da Ele Alınan Konuların Analizi

el-Husâmu'l-Memdûd, XIV. yüzyılda mühtedî âlim Abdülhak el-İslâmî tarafından Yahudilik hakkında yazılan önemli reddiyelerden biridir. Onun bu eserinde, İslâm reddiye geleneğinde ele alınan temel konuların hemen hepsine sistematik bir şekilde değinilmektedir. Bunun yanı sıra Yahudilerin Müslümanlar hakkındaki dua ve uygulamalarından bahsedilmektedir. Bu bölümde *el-Husâmu'l-Memdûd*'un içeriği ayrıntılı bir şekilde analiz edilmeye çalışılacaktır.

el-İslâmî eserinde sıklıkla Tevrat'tan deliller getirmekte, İbranice orijinal metinlerin Arapça transkripsiyonlarını vermektedir. Bu bölümde müellifin kullandığı Tevrat metinleri sunulacak ve bunlar hakkında yaptığı yorumlar Yahudi kaynakları çerçevesinde değerlendirilecektir. Değerlendirme sırasında yer yer İslâm kaynaklarından da faydalanılacaktır. Ayrıca eserin reddiye geleneğindeki yerini tespit etmek adına, el-Mağribî'nin (ö. 1175) *İfhâmu'l-Yehûd* ve el-İskenderî'nin (ö. 1320) *Mesâliku'n-Nazar* adlı eserleriyle karşılaştırma yapılarak eserinde onlardan ne kadar etkilenmiş olabileceği üzerinde durulacaktır.

el-Husâmu'l-Memdûd'un analizi, el-İslâmî'nin oluşturduğu sistem üzerinden gidilerek beş başlık altında yapılacaktır. Bu başlıklar; *Beşâiru'n-Nübüvve*, Nesih, Tahrif ve Tecsim, Yahudilerin Nebilere İftiraları ve Müslümanlara Bedduaları, Hz. Muhammed'in Tevrat'ta ve Yahudilerin Dualarında Tazimi ve İsrâ Hadisesi'dir.

A. Beşâiru'n-Nübüvve

Beşâir, kelime manası olarak “müjde, iyi haber, iz, belirti”²⁰⁸ anlamlarına gelen *bişâre*'nin çoğuludur. *Nübüvve* ise genelde “peygamberlik”²⁰⁹ özelde ise, Hz. Muhammed'in peygamberliği manasına gelmektedir. Dolayısıyla *beşâiru'n-nübüvve*,

²⁰⁸ Güneş, *a.g.e.*, s. 75.

²⁰⁹ Güneş, *a.g.e.*, s. 1142.

Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve hak peygamber olduğunu müjdeleyen belgeler ve olaylar şeklinde tanımlanabilir. Ancak bu terim, İslâm âlimleri tarafından daha çok, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin eski kutsal kitaplarda bulunduğunu gösteren delilleri sıralarken kullanılmıştır.²¹⁰ Bu kullanımın dayanağı da şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. İslâm âlimleri Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Tevrat ve İncil'de yazılı olduğunu haber veren Kur'ân beyanatından yola çıkmışlardır.²¹¹ Buna göre, Kur'ân-ı Kerîm'de, kendilerine kitap verilenlerin Hz. Muhammed'i kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanımalarına rağmen gerçeği bile bile gizledikleri²¹², onların Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları ümmî bir peygambere uyan kimseler olduğu²¹³, Hz. İsa'nın Ahmed adında bir peygamberi müjdelediği²¹⁴ ifade edilmektedir. Ayrıca Buharî'den nakledilen bir bilgiye göre, Hz. Muhammed Kur'ân'daki vasıfları ile Tevrat'ta anılmaktadır.²¹⁵ Ancak bu rivayetteki bilgiler, günümüz Tevrat'ında bulunmamaktadır.²¹⁶ Buradan yola çıkan Müslüman bilginler, bu konuyu belgelendirmek amacıyla Tevrat ve İncil hakkında çalışmalar yapmaya başlamış ve *beşâiru'n-nübüvve*, reddiye yazarlarının üzerinde durduğu başlıca meselelerden biri haline gelmiştir.²¹⁷

Pek çok müellif gibi el-Mağribî ve el-İskenderî de eserlerinde *beşâiru'n-nübüvve* konusuna yer vermişlerdir. el-Mağribî eserinde bu konuyla alakalı olduğunu düşündüğü üç delil getirmekte ve bunları ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. el-İskenderî'nin ise eserinde ele aldığı temel konu, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Tevrat'ta müjdelenmesidir (*beşâiru'n-nübüvve*). O, iddialarını Tevrat'tan aldığı yirmi iki delille ispat etmeye çalışmaktadır.²¹⁸

el-İslâmî *el-Husâmu'l-Memdûd*'un ilk babını *beşâiru'n-nübüvve* konusuna ayırmıştır. Onun bu konuda ortaya attığı ilk iddia, oldukça ilginç ve dikkat çekici

²¹⁰ Mehmet Aydın, "Beşâiru'n-Nübüvve", *DİA*, İstanbul, 1992, V, s. 549.

²¹¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 184.

²¹² Bakara, 2/146; Enam, 6/20.

²¹³ Araf, 7/157.

²¹⁴ Saf, 61/6.

²¹⁵ Buhari, "Büyü", 50; "Tefsir", 48/3.

²¹⁶ Aydın, "Beşâiru'n-Nübüvve", V, s. 550.

²¹⁷ Aydın, "Beşâiru'n-Nübüvve", V, s. 550.

²¹⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 66.

olarak değerlendirilmektedir.²¹⁹ O, I.Krallar 20:6 ve 22:35'teki “*mahmad eyneykha*” “gözünde sevimli olan” ifadelerini Kral Ahab'ın aslında İslâm'a inanan biri olduğunu kanıtlamak için kullanmaktadır. Onun kullandığı bu delile *beşâiru'n-nübüvve* konusunda çok nadir rastlanmaktadır. Bir görüşe göre o, bu çıkarımını, bahsi geçen İbranice ifadelerin yer aldığı Tevrat pasajları hakkındaki Midraşik açıklamalara dayandırmış olabilir. Bu pasajlarda Kral Ahab ve Rum Kralı Ben Hadad arasında geçen olay anlatılmaktadır.²²⁰

el-İslâmî, bu delilini Tevrat'ın yirmi dört kitabından biri olan ve Elyesa'ya²²¹ nispet edilen²²² *Melahim*²²³ adlı kitaptan getirdiğini belirtmekte ve İsrailoğulları'nın kralı Ahab²²⁴ hakkındaki hikayeyi anlatmaya başlamaktadır. Buna göre Ahab, İsrailoğulları'nın krallarının büyüklerindedir ve Hz. Muhammed'in dinine iman etmiştir. Rum²²⁵ krallarından İbn Hadad²²⁶ sayısını Allah'tan başkasının bilmediği bir ordu ve otuz iki sultanla birlikte gelip Kral Ahab'ı Şemrûn/Şomron²²⁷ şehrinde muhasara altına almıştır. Kral İbn Hadad ona bir elçi göndererek elindeki tüm altınını, gümüşünü, evlatlarını, kadınlarını ve sancağını (*alem*) kendisine vermesini istemiştir. Bu sancağın üzerinde “Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir.” yazmakta ve o, her savaşa gittiğinde Kral Ahab'ın zafer kazanmasını sağlamaktadır. Kral Ahab, mallarını ve evlatlarını rehin olarak vermeyi kabul etmiş, fakat sancağı vermek istememiştir. Bu olayın *Melahim* Kitabı'ndaki metni şu şekildedir: “Yarın senin evini ve kullarının evini araştırmak üzere kullarımı

²¹⁹ Perlmann, “Abd Al-Hakk Al-İslâmî A Jewish Convert”, s. 180.

²²⁰ Lazarus-Yafeh, *Intertwined Worlds, Medieval Islam and Bible Criticism*, s. 106-107.

²²¹ Tevrat'ın II.Krallar kitabında hikayesi anlatılan bir Yahudi peygamberidir. Tevrat'ta ismi Elişa olarak geçmektedir. bkz. II.Krallar

²²² Rabbanî geleneğe göre, Yeremya, Krallar ve Mersiyeler, Yeremya peygamber tarafından yazılmıştır. bkz. Sâlîme Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s. 66, Yusuf Besalel, “Krallar Kitabı”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2001, II, s. 347. Dolayısıyla el-İslâmî'nin Melahim Kitabı'nı Elyesa'ya nispet etmesi yanlış bir bilgi olarak görünmektedir.

²²³ Melahim İbranice'de “krallar” manasına gelmektedir. Nitekim el-İslâmî'nin “kitâb-ı melâhim”den kastı Tevrat'ın I.Krallar bölümüdür. I.Krallar'ın İbranice karşılığı “Melahim Alef”tir. bkz. Hikmet Tanyu, “Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkidi”, *AÜİFD*, Ankara, 1966, XIV, s. 101.

²²⁴ Tevrat'ın Yeni Çevirisi'nde Ahav olarak geçmektedir. bkz. I.Krallar, 20:1.

²²⁵ Tevrat'ın Yeni Çevirisi'nde Aram Kralı, eski çevirisinde Suriye Kralı olarak geçmektedir. bkz. I.Krallar, 20:1.

²²⁶ Tevrat'ta Ben-Hadad olarak geçmektedir. bkz. I.Krallar, 20:1.

²²⁷ Tevrat'ta Samiriye olarak geçmektedir. bkz. I.Krallar, 20:1. Samiriye'nin İbranice karşılığı Şomron'dur. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 130.

göndereceğim, o vakit Muhammed senin inayetinde idi, onu elleriyle alıp götürecekler.”²²⁸ Yani Kral İbn Hadad, üzerinde Hz. Muhammed’in ismi yazılı olan sancağı görevlilerinin alıp götüreceğine dair Kral Ahab’ı tehdit etmiştir. Bu mektubu alan Kral Ahab, etrafında bulunan Yahudilerin büyüklerine ve hahamlara mektubu okuyup, onlarla istişare etmiştir. Sonuçta onlar, İbn Hadad’ın sancağı vermesi dışındaki tüm isteklerini kabul etme kararı almışlardır. Sancağın gönderilmediğini gören Rum kralı, sinirlenerek diğer gönderilenleri de kabul etmemiş ve Kral Ahab’ın ülkesini tahrip edip mallarını gasp edeceğine, evlatlarını esir alıp hepsini öldüreceğine yemin etmiştir. Sonra Ahab Hz. Muhammed’in adıyla İbn Hadad’dan şefaahat istemiş fakat şefaahat isteği kabul edilmemiştir. İbn Hadad, Ahab ve yanındakileri yok edeceğine dair yemininde ısrar etmiştir. Bunun üzerine, o asrın nebilereinden biri Ahab’a gelmiş ve şöyle demiştir: “Korkma Allah'a ve onun nebisi Muhammed'e (s.a.v) olan imanına tevekkül et. O, melikler karşısında sana yardım edecek ve onları hezimete uğratmanı sağlayacak. Şüphesiz ki Allah, Muhammed'e (s.a.v) ve onun dinine iman edeni telef etmez.” Böylece Kral Ahab, Allah’ın yardımıyla onlara çıkartma yapmış ve onları hezimete uğratmıştır.²²⁹

el-İslâmî'nin anlattığı Kral Ahab ile İbn Hadad arasında geçen bu olay, I.Krallar 20:1-34 arasında yer almaktadır. el-İslâmî'nin anlatımıyla Tevrat bilgileri büyük ölçüde uyuşmakla birlikte, iki anlatım arasında bazı farklılıklar olduğu da görülmektedir. Bunlardan ilki, el-İslâmî'nin bahsetmiş olduğu ve üzerinde kelime-i tevhid yazılı olan sancağın Tevrat'ta bulunmamasıdır. el-İslâmî'nin anlatımına göre, İbn Hadad’ın Ahab’a saldırmasının sebebi, Ahab’ın sancağı vermemesidir. Ancak Tevrat’a göre saldırı sebebi, İbn Hadad’ın Kral Ahab’ın ve görevlilerinin evinde arama yaparak değerli olan her şeyi alıp götürmek istemesi, fakat Kral Ahab’ın buna izin vermemesidir. İkinci fark ise, Kral Ahab’a gelen nebinin söyleminde görülmektedir. Tevrat’a göre nebi, Kral Ahab’a “Rab diyor ki, ‘Bu büyük orduyu görüyor musun? Onları bugün senin eline teslim edeceğim. O zaman benim Rab olduğumu anlayacaksın.’” şeklinde hitap etmektedir. el-İslâmî'nin anlatımına göre ise peygamber Kral Ahab’a “Korkma, Allah'a ve onun nebisi Muhammed'e (s.a.v) olan

²²⁸ I.Krallar, 20:6.

²²⁹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, ss. 29-31; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 19-25.

imanına tevvekkül et. O, melikler karşısında sana yardım edecek ve onları hezimete uğratmanı sağlayacak. Şüphesiz ki Allah, Muhammed'e (s.a.v) ve onun dinine ve mezhebine iman edeni telef etmez.” şeklinde hitap etmektedir.

el-İslâmî, delilinin devamında o asrın ehli arasında bu hikayenin meşhur olduğunu ve onların arasından bazı kişilerin bu sebeple iman ettiğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra o, Kral Ahab'ın Hz. Muhammed'in dinine iman ettiği için Yahudilerin nezdinde kafirlerin en büyüklerinden sayıldığını söylemektedir. O, Kur'ân-ı Kerîm'deki şu ayete bakıldığında bu durumun daha iyi anlaşılabilceğini ifade etmektedir: *“İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün.”*²³⁰ Ayrıca Kral Ahab'ın Yahudilerin kaynaklarında geçtiği üzere Müslüman olarak öldüğünü de eklemektedir. el-İslâmî, bu iddiasına I.Krallar 22:35'ten aldığı bir pasajı delil olarak göstermektedir: *“Melik Muhammed'i zikrediyor ve Rumla savaşıyordu.”*²³¹ Ona göre bu pasajda, Yahudilerin yalanlarını gösteren deliller bulunmaktadır. İlk olarak Hz. Muhammed Tevrat'ta zikredilmiştir ve Yahudiler bu gerçeği inkar etmektedirler. İkinci olarak ise, onlar, Kral Ahab'ın Rum kralına karşı zaferinin Hz. Muhammed'e iman etmesi ve Allah'tan onun aracılığıyla yardım istemesi vesilesiyle olduğunu bilmektedirler. Ayrıca Kral Ahab, Yahudilerin büyüklerinden ve efendilerindir. Ancak o, Hz. Muhammed'e iman edince Yahudiler onu kafir saymışlardır. el-İslâmî bu delilleri sıraladıktan sonra Yahudileri tanımlamak için *“Kim, Allah'tan bir yol gösterme olmaksızın kendi nefsinin arzusuna uyandan daha sapıktır”*²³² ayetini dile getirmektedir.²³³

Kral Ahab'ın Müslüman olup olmadığı hakkında yorum yapabilmek için Yahudi ve İslâm kaynaklarına göz atmak gerekmektedir. el-İslâmî'nin Kral Ahab'ın Müslüman olması konusundaki iddiası, Kral Ahab'ın peygamber İlya'yla ilişkisi çerçevesinde değerlendirilebilir. Nitekim Tevrat'ta geçen peygamber İlya, Kur'ân'da

²³⁰ Maide, 5/82. Perlmann makalesinde bu ayetin Maide suresinin 85. ayeti olduğunu söyleyerek hatalı bir bilgi vermektedir.

²³¹ I.Krallar, 22:35.

²³² Kasas, 28/50.

²³³ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 31-32; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 25-27.

bahsedilen Hz. İlyas'la aynı kişi olarak kabul edilmektedir.²³⁴ Tevrat'ın I.Krallar bölümünde İsrail Krallığı'nın yedinci kralı olan Ahab'ın²³⁵ hükümlerlik dönemi anlatılmaktadır.²³⁶ Ahab babası Omri'nin yerine kral olmuş ve MÖ 876-854²³⁷ yılları arasında hüküm sürmüştür.²³⁸ Tevrat'a göre o, kendisinden önceki bütün krallardan daha çok kötülük yapmıştır.²³⁹ Fenike prensesi İzebel ile evlenince onun da etkisiyle²⁴⁰ Baal'e²⁴¹ hizmet ederek ona tapmış²⁴² ve putperestliği hâkim kılmaya çalışmıştır. Baal için Samiriye'ye bir tapınak yaptırarak²⁴³ tevhid inancını savunan pek çok din adamını ve peygamberleri öldürtüp,²⁴⁴ Baal rahiplerini ödüllendirmiştir.²⁴⁵ Bunun yanı sıra I.Krallar'da Kral Ahab'ın peygamber İlyas'yla olan münasebeti de konu edinilmektedir. Ancak burada Kral Ahab'ın peygamber İlyas'ya ve tevhide inandığını ima eden hiçbir ifade bulunmamaktadır. Tevrat'a göre putperest olarak yaşayan Kral Ahab, bir savaş sırasında putperest olarak ölmüş ve kanını köpekler yalamıştır.²⁴⁶ Dolayısıyla, el-İslâmî'nin iddiasının Tevrat'a dayandırılması mümkün görünmemektedir.

İslâm kaynaklarına bakıldığında Kur'ân'da Kral Ahab'tan bahseden doğrudan veya dolaylı herhangi bir ayet yer almamaktadır. Ancak bazı İslâm tarihi kaynaklarında Hz. İlyas ve Kral Ahab hakkında ilginç rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birine göre, Kral Ahab'ın hükümlerlik döneminde, Hz. İlyas peygamberlik görevini ifa etmiştir. O, Kral Ahab ve eşini Baal'e tapmaktan vazgeçip Allah'a kulluğa davet etmiştir. Kur'ân'da onun şöyle dediği ifade edilmektedir:

²³⁴ Enam, 6/85; Saffat, 37/123-132.

²³⁵ "Ahab", *AnaBritannica*, İstanbul, 1986, I, s. 194.

²³⁶ Kral Ahab'ın hükümlerlik döneminin anlatımı I.Krallar, 16:29'da başlayıp I.Krallar, 22:40'ta sona ermektedir.

²³⁷ Yusuf Besalel'in Yahudilik Ansiklopedisi'nde bu tarih, MÖ 876-853 olarak verilmektedir. Yusuf Besalel, "Krallar Kronolojisi", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2001, II, s. 348.

²³⁸ S. K. Mosiman, "Ahab", *The International Standard Bible Encyclopaedia*, The Howard-Severance Company, Chicago, 1915, I, s. 78.

²³⁹ I.Krallar, 16:30.

²⁴⁰ I.Krallar 21:25'te Kral Ahab'ın karısı İzebel'in kışkırtmasıyla Rabbin gözünde çok kötü işler yaptığı bulunmaktadır.

²⁴¹ "Efendi" ya da "koca" anlamına gelen Baal, Kenanlıların verimlilik ilahıdır. Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2010, s. 1358.

²⁴² I.Krallar, 16:31.

²⁴³ I.Krallar, 16:32.

²⁴⁴ Kral Ahab'ın peygamberleri öldürttüğü I.Krallar, 19:14'te yer almaktadır.

²⁴⁵ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008, s. 247.

²⁴⁶ I.Krallar, 22:37-38.

"Yaratıcıların en güzelini, sizin ve geçmiş atalarımızın Rabbi olan Allah'ı bırakarak Baal'e mi tapıyorsunuz?"²⁴⁷ Kral Ahab, Hz. İlyas'ın davetine uyararak putperestliği terk etmiş fakat ondan başka hiç kimse Hz. İlyas'a iman etmemiştir. Bu sırada Kral Ahab'ın karısı İzebel, komşusunu öldürtüp bahçesini ele geçirince, Allah, İlyas'ı göndererek bahçeyi iade etmelerini, yoksa cezalandırılacaklarını söyleyerek onları ikaz etmiştir. Ancak Kral Ahab, Hz. İlyas'a kendisini davet ettiği şeyin boş şeyler olduğunu söyleyerek putperestliğe geri dönmüştür. Sonra da onu öldürmeye teşebbüs etmiştir.²⁴⁸ Hz. İlyas gittikten sonra Kral Ahab ve eşi sahibini öldürüp gasp ettikleri bahçede öldürülerek etleri dökülüp, kemikleri çürüyünceye kadar bırakılmışlardır.²⁴⁹ Sonuç olarak Kral Ahab, İslâm kaynaklarına göre de, bir dönem tek tanrıya inansa da putperestliğe geri dönmüştür. el-İslâmî ise, tüm bu bilgilerden farklı olarak Kral Ahab'ın Müslüman olarak öldüğünü ifade etmektedir. Ancak onun bu iddiası, hem Tevrat'a hem de İslâm kaynaklarına göre dayanaksız kalmakta ve hatalı görünmektedir. Bununla birlikte Kral Ahab hakkında ulaşılabilecek yeni kaynakların, el-İslâmî'nin bu iddialarını neye dayanarak ortaya koyduğunu göstermesi mümkündür.

el-İslâmî, *beşâiru'n-nübüvve* konusunda kullandığı ikinci delilde Tevrat'ta Hz. Muhammed'in ismen zikredildiğini iddia etmektedir. Bu Tevrat metni şöyledir: "Hangi şeyi yapacaksınız, yoksa vadedilmiş ve şahid olunmuş günde (kıyamet gününde) haliniz nasıl olur, hala bir felaketten bir diğerine gidiyorsunuz ve naklediliyorsunuz. Mısırlılar sizi esir aldı, Rumular(Romalılar) sizi öldürdü, Muhammed mallarınızı gasp etti, *el-Kimus*²⁵⁰ sizi kovdu/sürdü, diken çadırlarınızdadır."²⁵¹ el-İslâmî'nin bu metinden çıkarımları oldukça ilginçtir. Ona göre, Yahudilerin kendilerinden hiçbir iz kalmayacak şekilde yok olacaklarında şüphe yoktur. Hz. Muhammed'in ümmeti, küfürleri ve bir kötülükten, daha beter bir

²⁴⁷ Saffat, 37/125-126.

²⁴⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Meârif, 2.Baskı, I, s. 461-462; Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, ss. 136-140; Ömer Faruk Harman, "İlyâs", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, ss. 160-162.

²⁴⁹ Köksal, *a.g.e.*, s. 140.

²⁵⁰ Esperanza Alfonso Perlmann'ın "el-Kamus'u" "el-Ğamus" olarak çevirdiğini ifade etmektedir. el-İslâmî, *a.g.e.*, (İspanyolca Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 55.

²⁵¹ Hoşea, 9:5-6.

kötülüğe yönelmeleri sebebiyle Yahudiler üzerinde üstünlük elde etmiştir. el-İslâmî, bunu, metindeki “Şüphesiz ki onlar, bir felaketten diğerine gidiyorlar” bölümünden çıkarmaktadır. O, Arap harflerine transkribe edilmiş İbranice metindeki “*Mahmad Kehsîm/Lehasbem*” (Muhammed mallarınızı gasp etti) sözünü ise, Hz. Muhammed’in onlara para/mal cezası vermeyi emrettiği şeklinde açıklamaktadır.²⁵² Hadis-i şeriflere bakıldığında Hz. Muhammed’in onlardan cizye almayı emrettiği görülecektir.²⁵³

el-İslâmî, günümüz Tevrat çevirisinde bulunan “Memfis/Mof onları gömecek” ibaresi yerine “Rumlular(Romalılar) sizi öldürdü” cümlesini kullanmaktadır. Memfis, Eski Mısır’da bir yer adı²⁵⁴ olmakla birlikte, bir dönem Rumluların yönetimi altında kalmıştır.²⁵⁵ Dolayısıyla el-İslâmî, buradan yola çıkarak Memfis yerine Rumlular ifadesini kullanmış olabilir.

el-İslâmî, metinde geçen *el-Kimus*’un bir Arap kabilesi olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁶ Onun *el-Kimus* olarak ifade ettiği kelimenin orijinali Kemoş’tur. Kemoş, Moab halkının ve onların ilahının adıdır.²⁵⁷ Nitekim Tevrat’ta Moablılara “Kemoş halkı” diye hitap edilmektedir.²⁵⁸ Cahiliye dönemi Arapları da Peor, Markulis ve Kemoş adında üç puta tapmışlardır. Bunların Arapça isimleri ise sırasıyla Lat, Menat ve Uzza’dır.²⁵⁹ Dolayısıyla Arapların Moab halkının Kemoş kültüründen etkilenerek İslâm öncesi döneme kadar bunu devam ettirdiklerini söylemek mümkündür. Öte yandan Moablular, Hz. Lut’un soyundan gelen ve Ölü Deniz civarında yaşayan bir halktır.²⁶⁰ Onlar, Arapların işgalinden sonra kimliklerini

²⁵² el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 32; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 27-30.

²⁵³ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Ömer Vefik ed-Dâûk, s. 71.

²⁵⁴ Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’da Kurban*, Düşünce Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 185.

²⁵⁵ W. M. Flinders Petrie, “Memphis”, *The International Standard Bible Encyclopaedia*, General ed. James Orr, The Howard-Severance Company, Chicago, 1915, III, s. 2031.

²⁵⁶ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 32; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 30.

²⁵⁷ T. Nicol, “Chemosh”, *The International Standard Bible Encyclopaedia*, General ed. James Orr, The Howard-Severance Company, Chicago, 1915, I, s. 601.

²⁵⁸ Sayılar, 21:29.

²⁵⁹ Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2015, s. 51.

²⁶⁰ H. Porter, “Moab, Moabites”, *The International Standard Bible Encyclopaedia*, General ed. James Orr, The Howard-Severance Company, Chicago, 1915, III, s. 2070.

kaybedip asimile olmuşlar ve Araplaşmışlardır.²⁶¹ Bu açıdan bakıldığında el-İslâmî'nin *el-Kimûs*'un yani Moablıların bir Arap kabilesi olduğu hakkında verdiği bilgi doğru görünmektedir.

el-İslâmî'nin bu deliliyle ilgili bir diğer yorumu metinde geçen “diken” ile Yahudiler arasında kurduğu benzetmedir. O, Yahudileri “diken çadırlarınızdadır” sözündeki dikene benzetmektedir. Ona göre diken, faydası olmayan, hatta insanlara zararı dokunan bir şeydir ve insanların ondan uzak durması gerekir. Aynı şekilde Yahudilerin de dikenler gibi, Müslümanlara faydası bulunmamakta, aksine zararları dokunmaktadır. Bu yüzden Müslümanlar, onların eserlerini yok edip izlerini silmektedirler.²⁶² el-İslâmî'nin yaşadığı dönemde Fas, Merinî Devleti'nin hükümrânlığı altındadır. Bu dönemde Yahudilere karşı devlet tarafından hoşgörülü bir tutum sergilenmektedir. Ancak Fas'ta Merinî Devleti'nden önce hüküm süren Muvahhidler, Yahudilere karşı baskıcı bir tutum sergilemişlerdir. Bundan dolayı Yahudiler, hem maddi hem de manevi zarara uğramışlardır.²⁶³ Dolayısıyla el-İslâmî'nin, “Yahudilerin eserlerini silip onları yok eden Müslümanlar”dan kastı, Muvahhidler ve onlar gibi davranan devletler olabilir. Bu durum, onun Yahudilere karşı sert bir tutum içinde olmayı desteklediğine işaret etmektedir. Nitekim el-İslâmî, ileride bahsedeceğimiz delillere dayanarak, Yahudileri müşrik olarak kabul etmekte ve aslında onlara devletin güvencesi altında olan zimmî statüsünün verilmemesi gerektiğini savunmaktadır.

el-İslâmî, ikinci delili olarak kullandığı Hoşea 9:5-6'yı, Hoşea 9:7'nin teyit ettiğini söylemektedir. Hoşea 9:7 şu şekildedir: “Onların ceza günleri geldi, Hesap günleri çattı. Bunu bilsin İsrail! Suçunuzun çokluğundan, düşmanlığınızın büyüklüğü yüzünden, peygamber aptal, ruhsal insan deli sayıldı.” el-İslâmî, bu metinde zikredilen “deli” ve “aptal” sözlerinin Hz. Muhammed'e ithâfen söylendiğini düşünmektedir. Bu çerçevede, Hz. Muhammed'in cahil, ahmak ve deli olduğunu söylemeleri sebebiyle, Yahudilerden intikam alma gününün geldiği ve bu büyük

²⁶¹ Porter, a.g.md.,III, s. 2071.

²⁶² el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 33; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 30-31.

²⁶³ Lewis, *a.g.e.*, s. 170.

günahlarından dolayı onlara karşı düşmanlık ve buğzun arttığı sonucunu çıkarmaktadır.²⁶⁴ el-İslâmî'nin bu Tevrat metniyle ilgili başka çıkarımları da bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Birincisi: Hz. Muhammed, bundan önceki metinde geçtiği gibi, onların kitaplarında mevcuttur.

İkincisi: Yahudilerin metinleri kesinlikle Hz. Muhammed'in ümmetini haber vermektedir. Nitekim Müslümanlar küfürleri sebebiyle onların mallarını almışlardır ve hala onlardan cizye ve haraç almaktadırlar.²⁶⁵ O, bunu Allah'ın "*küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar (savaşın)*"²⁶⁶ sözünün tasdik ettiğini belirtmektedir.

Üçüncüsü: Yahudilerin kitaplarının tebdil edilmiş olduğu, akıl sahibi bir kimsenin şüphe etmeyeceği şekilde kesin ve açıktır. Çünkü, Allah tarafından indirilmiş bir kitapta Hz. Muhammed'e sövülmesi mümkün değildir.

Dördüncüsü: Hoşea, Hz. Muhammed'den 1000 yıl önce yaşamış olmasına rağmen Hz. Muhammed'in ismini açıkça haber vermektedir.²⁶⁷ Nitekim bir şeyin var olmasından önceki haberler, o şeyin doğruluğunu ve gerçekleşeceğini göstermektedir. Bu haberler, Allah'ın izniyle olacaktır. Çünkü yerde ve göklerde bulunan gaybı, Allah'tan başkası bilemez.²⁶⁸ Allah'a iman eden kimse, onun

²⁶⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s.33; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 31.

²⁶⁵ Abdülhak el-İslâmî'nin yaşamış olduğu XIV. yüzyılda Merîni Devleti'nde Yahudilerden cizye ve haraç alınmaktaydı. bkz. Ceran, "Meriniler", XXIX, s. 197.

²⁶⁶ Tevbe, 9/29. "*Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve rasulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.*"

²⁶⁷ Hoşea, MÖ VIII. yüzyılda yaşamış bir Yahudi peygamberidir. "Hoşea Kitabı", *AnaBritannica*, İstanbul, 1986-1988, XI, s. 221; James Robertson, "Hosea", *The International Standard Bible Encyclopaedia*, The Howard-Severance Company, Chicago, 1915, III, s. 1425. Hz. Muhammed ise, MS VI-VII. yüzyıllar arasında yaşadığına göre el-İslâmî'nin aralarında 1000 yıl bulunduğu dair verdiği bilgi yaklaşık olarak doğrudur.

²⁶⁸ Neml, 27/65. el-İslâmî burada "*De ki: "Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilemezler, ancak Allah bilir. Onlar öldükten sonra ne zaman diriltileceklerinin de farkında değildirler."* ayetinden alıntı yapmıştır.

bildirdiği şeyin hak olduğundan şüphe etmez. Dolayısıyla nebi Muhammed haktır ve onu tasdik vaciptir.²⁶⁹

el-İslâmî'nin de iddia ettiği gibi, Yahudilerin Hz. Muhammed hakkında “deli” anlamına gelen *meşuga* tabirini kullandıkları bilinen bir durumdur.²⁷⁰ Bilhassa Orta Çağ Yahudi bilginleri, muhtemelen Hz. Muhammed'in ismini zikretmek istemedikleri için, bu tabiri kullanmışlardır.²⁷¹ Aynı şekilde el-Mağribî de reddiyesinde Yahudilerin “deli, mecnun” anlamlarını içeren *meşuga* tabirini kullandıklarını zikretmektedir.²⁷² Bu tabir, Yahudiler tarafından Hz. Muhammed'i aşağılamak için kullanılmıştır. Halbuki pek çok tarihî kaynak, İslâm topraklarının, tarih boyunca Yahudilerin en iyi muameleyi gördükleri yer olduğunu nakletmektedir.²⁷³ Öte yandan, Kur'ân'da müşrikler tarafından Hz. Muhammed hakkında deli ifadesinin²⁷⁴ kullanıldığı ifade edilmektedir. Yahudilerin Hz. Muhammed için *meşuga* tabirini kullanmaları, müşrikler tarafından kullanılmış olan deli tabirini devam ettirmiş olabileceklerini düşündürmektedir.²⁷⁵

el-İslâmî Tevrat'ta, Zebur'da²⁷⁶ ve Yahudilerin diğer kitaplarında Hz. Muhammed'den bahsedildiğini belirtmektedir. O, ebced hesabını göre kimi zaman

²⁶⁹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s.33-34; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 31-34.

²⁷⁰ Moritz Steinschneider, *a.g.e.*, s. 302–303; Nuh Arslantaş, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, s. 208; Yasin Meral, *İbn Meymun'un Eserlerinde İslâm ve Müslümanlar*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, 2012, s. 98. VIII. yüzyıldan itibaren *meşuga* ve *pasul* tabirlerini kullanan bazı Yahudi eserleri ve İbn Meymun'un bu tabirleri kullanımı için bkz. Yasin Meral, *İbn Meymun'un Eserlerinde İslâm ve Müslümanlar*, ss. 98–105.

²⁷¹ Orta Çağ Yahudi bilginlerinin *meşuga* tabirini kullanımları konusunda örnekler için bkz. Yasin Meral, *İbn Meymun'un Eserlerinde İslâm ve Müslümanlar*, ss. 98–105. *Ma'ase Mahmat* adlı Yahudi efsanesinde, Hoşea, 9:7'de bahsedilen kişinin Hz. Muhammed olduğuna dair bir inanç bulunduğu görülmektedir. Yasin Meral, Uri Melammed, “Hz. Muhammed'e Dair bir Yahudi Efsanesi: Ma'ase Mahmat Adlı Risâlenin Yeniden Tahkik ve Tercümesi”, *AÜİFD*, 53:2, 2012, s. 13-14.

²⁷² el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, s. 67; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, s. 157.

²⁷³ Bu konu hakkında geniş değerlendirme için bkz. Nuh Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, Gökkuşe Yayınları, İstanbul, 2005. Perlmann, İbn Meymûn ve Yefet b. Ali'nin görüşlerini vererek bu konu hakkında uzun bir açıklama yapmaktadır. Buna göre, Yahudiler, en iyi muameleyi İslâm topraklarında gördükleri için Hz. Muhammed hakkında bu sıfatları kullanmakla yetinmişlerdir. el-Mağribî, *a.g.e.*, (İngilizce metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, s. 99.

²⁷⁴ Tekvir, 81/22; Kalem, 68/51.

²⁷⁵ Fatıma Betül Taş, *Samuel B. Yahya El-Mağribî, İfhamu'l-Yehûd Adlı Eseri ve Reddiye Geleneğindeki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. SBE, 2014, s. 124.

²⁷⁶ Zebur, hem İslâm'a hem de Yahudiliğe göre Hz. Davud'a nispet edilen kitabın adıdır. Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 245, İsra, 17/55.

Ahmed isminin kimi zaman Muhammed isminin bu kitaplarda bulunduğunu ileri sürmektedir.²⁷⁷ el-İslâmî, ebced hesabının Yahudilerin kaidelerinden bir kaide ve dinlerindeki farzlarının ve sünnetlerinin merkezi olduğunu ve bu kaideyi hiçbir şekilde inkar edemeyeceklerini ifade etmektedir.²⁷⁸ O, bu sistemi özellikle *beşâiru'n-nübüvve* konusunda oldukça fazla kullanmıştır. Onun İslâm şeriatında herhangi bir yeri olmayan bu sistemi fazlaca kullanması, büyük ihtimalle Yahudi bir geçmişinin olmasından ileri gelmektedir. Bu yüzden burada, ebced hesabının el-İslâmî'nin iddia ettiği gibi Yahudilerin sıkça kullandıkları bir sistem olup olmadığını araştırmak yerinde olacaktır.

Ebced,²⁷⁹ Arap alfabesinin harflerinin taşıdığı sayı değerlerine dayanan bir hesap sistemidir.²⁸⁰ Ebced hesabının Yahudilikteki karşılığı *gematriadır*. el-İslâmî *gematria* yerine ebced tabirini kullanmaktadır. *Gematria*, İbranî alfabesindeki harflerin sayısal değerine dayanılarak, bu sayıların kabalistik sistemle yorumlanması sonucu ortaya çıkan, mistik-işârî-bâtınî yorumlamalarla oluşan, “*agadik-midraş*” olarak adlandırılacak bir sistemdir.²⁸¹ Buna göre, İbranî alfabesindeki her bir harfin sayısal bir değeri vardır. Dolayısıyla, her kelime, harflerinin sayısal değerlerinin toplamına denk bir sayısal değere sahiptir.²⁸² *Gematriada* temel amaç, sayısal değerleri birbirine denk olan olan sözcük gruplarının birbirinin yerine kullanılarak farklı anlamların ortaya çıkarılmasıdır.²⁸³ O, Babil Talmudu’nda ve Midraşik yazılarda yer alan otuz iki sistemden birisidir. *Gematria* eskiden beri Tevrat’ın yorumlanmasında kullanılmakla birlikte, günümüzde o, Tevrat’ın açıklanmasında bir bilgisayar yöntemi olarak da yer almaktadır. Bu sistem, özellikle Kabbalacılar arasında çok kullanılmakta ve ondan muskalar yazılmasında

²⁷⁷ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 34; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 34.

²⁷⁸ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 35; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 36-37.

²⁷⁹ Ebced hesabı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Yakıt, *Türk İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992.

²⁸⁰ Uzun, *a.g.md.*, X, s. 68.

²⁸¹ Mehmet Sait Toprak, *Talmud ve Hadis: Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 268-269.

²⁸² Sara E. Karesh and Mitchell M. Hurvitz, Series Editor: J. Gordon Melton, “Gematria”, *Encyclopedia of Judaism (Encyclopedia of World Religions)*, New York, 2006, s. 169.

²⁸³ Toprak, *a.g.e.*, s. 269.

faaydalanılmaktadır.²⁸⁴ Eski rabbiler, Tevrat metnindeki derin anlamları çıkartmak için *gematriayı* kullanmışlardır. Mistikler ise, harflerin sayısal değerleriyle dinî faaliyetlerini sıkça ilişkilendirmişlerdir.²⁸⁵ Ancak *gematria* sistemi bir Yahudi icadı değildir ve eski Yunanlılar, Asurlular ve Babililer arasında da kullanılmıştır.²⁸⁶ İbranîler arasında *gematria*, II. Mabed döneminde hatta daha önce kullanılmaya başlanmıştır. Rabbanî gelenekte ise ilk defa Tannaim²⁸⁷ grubu tarafından MS II. yüzyılda kullanılmıştır.²⁸⁸

el-İslâmî, ebced hesabının Yahudilerin kaidelerinden biri olduğunu *el-Husâmu'l-Memdûd*'da tekrar tekrar vurgulamaktadır. O bu konuda özetle şunları söylemektedir:

Şüphesiz ebced hesabı, Yahudilerin kaidelerinden ve usullerindedir. Dinlerindeki farzlarının çoğunu onun üzerine binâ etmişlerdir. Fakat Yahudilerin haset eden âlimleri, bu manadaki metinleri tebdil ederek bu kaideyi yıkmak istemişler ve onun bu mahalde kullanılmayacağını söylemişlerdir. Dolayısıyla Yahudiler, iki durum arasında kalmışlardır; ya bu kaide üzerine bina ettikleri her şeyi reddedecekler ya da bizim kullandığımız şekilde onu kullanacaklardır. Her iki durum da amacımızı desteklemektedir ve delilimizi kuvvetlendirmektedir.²⁸⁹

el-İslâmî Yahudilere “Siz âlimlerinizi taklid edenlersiniz, onların sözlerine ve fiillerine tabi olanlarsınız. Öyleyse bu kaidenin bizim kullandığımız mahalde kullanılmadığını gösteren bir metin getirin.” şeklinde bir soru yöneltmekte ve onları köşeye sıkıştırılmaktadır. O, Yahudilerin bu soruya hiçbir cevaplarının olmadığını ve eski hahamlarından hiçbirinin böyle bir uygulamada bulunmadığını söylemektedir.

²⁸⁴ Yusuf Besalel, “Gematria” *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2001, I, s. 187.

²⁸⁵ Karesh and Mitchell M. Hurvitz, “Gematria”, s. 170.

²⁸⁶ Besalel, “Gematria”, s. 187.

²⁸⁷ Tannaim; Aramca bir kelime olup, X. yüzyılda oluşan ve Tevrat yasaları üzerine yorumlarda bulunup fetva veren gruba verilen addır. Baki Adam, “Yahudilik”, ed. Baki Adam, *Dinler Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, içinde, s. 75.

²⁸⁸ Toprak, *a.g.e.*, s. 269.

²⁸⁹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 37; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 42.

Sonuç olarak el-İslâmî'ye göre, bu kaideyi kullanmak ve kabul etmek vaciptir. Bu mesele, cahillerden başkasının hakkında tartışmayacağı kadar açık bir konudur.²⁹⁰

el-İslâmî ebced hesabını kullandığı ilk örneğini, Tevrat'ın ilk suresinden²⁹¹ getirdiğini ifade etmektedir. “Allah iki büyük ışık yarattı.”²⁹² Ebced hesabına göre, bu metnin İbranicesinde geçen “*hecced velîm*” ibaresinin sayısı doksan sekizdir, bunun doksan ikisi Hz. Muhammed'in ismine, kalan altısı ise altıncı gün olan cuma gününe tekâbül etmektedir. Allah, cuma günüyle sebt gününü (Şabat) neshetmiştir. el-İslâmî'nin bu metinle ilgili bir başka iddiası daha bulunmaktadır. Ona göre, bu metnin orijinali Yahudiler tarafından tebdil edilmiştir. Metnin değiştirilmeden önceki hali ise Allah'ın Güneş ve Ay dışında Hz. Muhammed'in nurundan başka iki büyük ışık yaratmadığına işaret etmektedir. Bu anlam sebebiyle Yahudi âlimlerden haset edenler ve sapanlar metne müdahale etmişlerdir. Çünkü onlar, Hz. Muhammed'in Araplardan değil kendilerinden (İsrailoğulları'ndan) olacağını iddia etmekteydiler.²⁹³

el-İslâmî bu iddiasıyla, Yahudilerin Hz. Muhammed'in peygamberliğinden sonra Tevrat'ı tebdil ettiklerini ortaya koymaktadır. Fakat Yahudilere göre, Tevrat, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden çok uzun zaman önce iki kapak arasında toplanmış ve sabitlenmiştir. MS II. yüzyılda Yavne'de bir toplantı yapılmış ve Tevrat metinlerine son şekli verilmiştir. Yavne toplantısından sonra “Massorite” adı verilen Tevrat uzmanları ortaya çıkmış ve bunlar standart hale getirilen metinleri korumuşlardır. Ancak günümüzde kullanılan Tevrat, Massorite'lerin en sonuncusu olan ve X. yüzyılda yaşayan Aaron ben Aşer tarafından, tahminen MS 950 yılına ait olan Mısır Tevrat kodeksine dayanılarak hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra Ben Aşer'in çağdaşlarından biri olan Massorite Moşe ben Naftali'nin tespit ettiği metinle onun arasında dokuz yüz kadar farklılık bulunmaktadır.²⁹⁴ Sonuç olarak Tevrat'ın standart hale getirilmesi, Yahudi tarihinde uzun bir zaman almış ve II. yüzyıldan sonra da

²⁹⁰ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 37, el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 43.

²⁹¹ Yahudiler Tevrat'ı kitaplara, her bir kitabı da bölümlere ayırmışlardır. Fakat onlar sure kelimesini kullanmamaktadırlar. el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Ömer Vefik ed-Dâûk, s. 77.

²⁹² Tekvin, 1:16'nın bir kısmı.

²⁹³ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 34-35; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 34-36.

²⁹⁴ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 153-154.

metin üzerinde küçük çaplı değişiklikler meydana gelmiştir. Bugünkü Tevrat ise, Hz. Muhammed'in doğumu olan MS 571'den sonra hazırlanan bir metne dayanmaktadır. Dolayısıyla el-İslâmî'nin Hz. Muhammed gönderildikten sonra Yahudi âlimlerin Tevrat'ı değiştirdikleri ile ilgili iddiasının Yahudi tarihinden temellendirilmesi imkansız görünmemektedir.

el-Husâmu'l-Memdûd'da kullanılan bir diğer delile göre, Allah, Tevrat'ın ilk hizbinde Ahmed'i yaratılmışlardan önce cennete sokacağını haber vermektedir. "Ve Rab/efendi Allah Ahmed'i yaratılmışlardan önce Aden'deki bahçeye soktu"²⁹⁵ Metnin İbranicesinde geçen "cen" lafzının sayısı Ahmed ismindeki gibi elli üçtür. el-İslâmî, Yahudiler "cen" cennete işaret eder derlerse, ortaya "Allah cenneti yaratılmışlardan önce cennete sokacak" gibi akıl dışı bir mana çıkacağını ifade etmektedir. Ancak Allah'ın kelamı böyle bir manadan münezzehtir. el-İslâmî'ye göre Yahudi âlimler hasetlerinden dolayı bu metni değiştirmişlerdir.²⁹⁶ Çünkü Hz. Muhammed'in İsrailoğulları'ndan biri olacağını iddia etmektedirler. Dolayısıyla el-İslâmî, ya bu metnin Allah kelamı olmadığını ya da Hz. Muhammed'in onların kitaplarında bulunduğunu belirtmektedir.²⁹⁷

el-İslâmî Tekvin Kitabı'ndan deliller getirmeye devam etmektedir. Buna göre Tekvin 17:20'de Hz. İbrahim, Hz. Hacer'in oğlu ve Hz. Muhammed'in atası olan Hz. İsmail ile müjdelenmektedir. "İsmail için duan kabul olunmuştur. Onu sana bereketli kılacağız, onu ziyadesiyle (*bim'od meod*) çoğaltacağız ve onu nimetlendireceğiz ve ondan Muhammed'i çıkartacağız."²⁹⁸ el-İslâmî'ye göre, metnin İbranicesinde geçen "*bim'od meod*" ifadesi Muhammed'e (s.a.v) delalet etmektedir. Çünkü onun ebced hesabına göre değeri Muhammed ismindeki gibi doksan ikidir. Ancak Yahudiler bu işareti inkar etmektedirler.²⁹⁹

²⁹⁵ Tekvin, 2:8.

²⁹⁶ Bakara, 2/109. "Kitap ehlinden bir çoğu, hak kendilerine belirldikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler." Ömer Vefik burada bu ayeti vermektedir. el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Ömer Vefik ed-Dâük, s. 83.

²⁹⁷ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 35-36; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 38-39.

²⁹⁸ Tekvin, 17:20.

²⁹⁹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 36, el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 40-41.

“*Bim’od meod*” ifadesi el-Mağribî tarafından da *beşâiru’n-nübüvve* konusunda kullanılmaktadır. O, *beşâiru’n-nübüvve* konusunda ilk olarak, Tevrat’ta Hz. Muhammed’e işaret ettiğini düşündüğü “*bim’od meod*” (ziyadesiyle, çok çok) ifadesini delil olarak getirmektedir. el-Mağribî, bu ifadenin geçtiği Tekvin 17:20’den *cümel hesabını*³⁰⁰ (ebced hesabını) kullanarak bu çıkarımda bulunmaktadır. Bu çerçevede, “*bim’od meod*” ibaresinin sayısı ebced hesabına göre doksan iki olup; aynı şekilde Muhammed ismi de doksan ikiye tekabül etmektedir. Fakat ona göre, bu husus Yahudilere kapalı kaldığı için diğer meselelerde yaptıkları gibi, bunu da değiştiremeyip Tevrat’tan çıkaramamışlardır.³⁰¹ el-Mağribî’nin ebced hesabını kullandığı bu tek örnek, el-İslâmî’nin tespitiyle örtüşmektedir. Sadece bu delil çerçevesinde bakıldığında el-İslâmî’nin el-Mağribî’den etkilenmesi ihtimali düşünülebilir. Ancak el-İslâmî bunun dışında pek çok Tevrat metnini ebced hesabıyla değerlendirmiş olup reddiyesinin diğer kısımlarında da nadiren el-Mağribî’ye benzer açıklamalarda bulunmuştur. Bu sebeple doğrudan bir etkilenmeden bahsetmek zor görünmektedir.

el-Mağribî, “*bim’od meod*” ifadesini delil olarak kullanırken kendine özgü bir çıkarımda da bulunmaktadır. O, Yahudilerin, Tevrat’ta Zeyd, Amr, Halid ve Bekir gibi isimlerle harf hesabı aynı olan kelimelerin de bulunduğunu ve bu durumun onların da peygamber olmasını gerektirdiği şekilde bir itirazda bulunabileceklerini varsaymaktadır. el-Mağribî’nin Yahudilerden gelebileceğini düşündüğü bu itiraza verdiği cevap oldukça güzeldir. Ona göre, Tevrat’ta Zeyd, Amr, Halid ve Bekir’in kabilesinin şerefini konu alan bir metin bulunmamasına rağmen, Tevrat’taki İsmail’i şerefliendiren en mübalağalı metin Tekvin, 17:20’dir. “*Bim’od meod*” ifadesi de bu metindeki en mübalağalı kelimedir. Dolayısıyla o, bu metnin İsmailoğulları’nın en şerefli olan Hz. Muhammed hakkında bir işaret içermesinin hiç de şaşırtıcı bir durum olmadığını ifade etmektedir.³⁰²

³⁰⁰ el-Mağribî’nin *cümel hesabı* olarak bahsettiği yöntem, Yahudilikte *gematria* yöntemi olarak adlandırılmaktadır.

³⁰¹ el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, ss. 31–34; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, s. 115–116.

³⁰² el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, ss. 32–34; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, ss. 116–117.

el-İslâmî ve el-Mağribî gibi el-İskenderî de Tekvin 17:20'yi *beşâiru'n-nübüvve* konusuna delil olarak kullanmaktadır. Ona göre, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve evrenselliğine bir işaret, Tevrat'ın birinci kitabında yer alan Hz. İbrahim'in kıssasında bulunmaktadır. Bu kıssada, Hz. İbrahim Nemrud'un ateşinden kurtulduğunda, Rabbi ona görünmüş ve şöyle demiştir: “Kalk ve sana vereceğimiz neslin için yeryüzünde enine ve boyuna yürü.”³⁰³ İbrahim rüyada gerçekleşen bu görüşmeyi Sare'ye anlattığında o, Allah'ın vaadinin gerçekleşeceğini anlamış ve Hz. İbrahim'e şöyle demiştir: “Hacer'i ve onun çocuğunu benden uzaklaştır.” Bunun üzerine Hz. İbrahim'in, Sare'nin isteği üzerine o ikisini Hicaz topraklarına götürdüğü söylenmektedir.³⁰⁴ Daha sonra Yüce Allah İbrahim'e şöyle demiştir: “İshak'a gelince, zürriyetin onunla olacaktır; İsmail'e gelince, onu takdis edeceğim, ve onu çoğaltacağım, ve yücelteceğim, onun soyundan gelenleri de göklerde yıldızlar yapacağım, ve ondan Muhammed gelecektir.”³⁰⁵ Sonraki bölüm ise şöyledir: “Ve İsmail'e gelince, seni işittim; işte, onu mübarek kıldım, ve onu semereli edeceğim, ve onu ziyadesiyle çoğaltacağım; on iki beyin babası olacak, ve onu büyük millet edeceğim.”³⁰⁶ el-İskenderî'ye göre, kıssadan da anlaşılacağı üzere buradaki “*bim'od meod*” ifadesi Hz. Muhammed'e işaret etmektedir. O Yahudi âlimlerin, “*bim'od meod*”u farklı şekillerde açıklamalarından bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bazıları bu kelimelerin “Ahmed Ahmed”, bazıları “mutlak mutlak”, bir kısmı da “yüce yüce” olduğunu söylemektedirler. Fakat İsmail'in soyundan Muhammed'den daha üstün kimse geldiği de görülmemiştir.”³⁰⁷ el-İskenderî'nin Tekvin 17:20'yi delil olarak kullanırken ebced hesabıyla ilişkilendirmemiş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla el-İslâmî'yle benzer olan yönü, pek çok reddiye müellifi gibi bu metnin anlamını Hz. Muhammed'e işaret olarak görmesidir.

el-Husâmu'l-Memdûd'da *beşâiru'n-nübüvve* konusunda kullanılan başka bir delile göre, Allah, Tevrat'ın ilk kitabında Hz. Adem'i Hz. Muhammed sebebiyle yarattığını beyan etmektedir. “Ve Rab Allah dedi: Şüphesiz ki ben Adem'i onun

³⁰³ Tekvin, 13:17.

³⁰⁴ el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, s. 324-325.

³⁰⁵ Tekvin, 21:18-19. Metnin aslında “Ondan Muhammed gelecektir” ifadesi bulunmamaktadır.

³⁰⁶ Tekvin, 17:20.

³⁰⁷ el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, s. 325-326.

sırtından Ahmed'i çıkartmak için yarattım, o sizden biri gibi olacak.”³⁰⁸ el-İslâmî’ye göre, metnin İbranicesinde geçen “*heyih kâhad*” ifadesi, rütbece en yüce olan Ahmed’e delalet etmektedir. Çünkü ikisinin de sayısı ebced hesabına göre elli üçtür.³⁰⁹

el-İslâmî’nin Tevrat’ın ilk kitabından getirdiği bir diğer delile göre, Hz. Muhammed Allah’ın yarattığı her şeyden daha hayırlıdır ve duası da tüm dualardan daha hayırlıdır. el-İslâmî, Allah’ın yarattıklarının en hayırlısının Ahmed, beş vakit namaz, cuma günü ve iki bayram olduğunu ifade etmektedir. O, bunu “Allah yarattığı her şeyi bildi ve işte, çok iyi idi.”³¹⁰ metninde geçen “*vehitteh/vehennih*” ifadesinden çıkartmaktadır. Çünkü bu ifadenin sayısı ebced hesabına göre altmış altıdır. Aynı şekilde Ahmed elli üçe, Cuma altıncı gün olduğu için altıya, beş vakit namaz beşe ve iki bayram ikiye tekâbül etmektedir. Bunların toplamı da “*vehitteh/vehennih*” ifadesinde olduğu gibi altmış altıdır. el-İslâmî, “*vehitteh/vehennih*” ifadesinin açıklamasını ve tebdil edilmeden önceki halini görüp araştırsalardı, Yahudilerin hidayete erip, hak dine ibadet edeceklerini iddia etmektedir.³¹¹

el-İslâmî, kendisine gelebilecek itirazları tahmin ederek cevaplar da vermektedir. O, Yahudilerden “Bu bölüm, Hz. Muhammed’in şeriatına uymayı kapsamıyor, o tüm dinleri neshedici değildir” gibi bir itirazın gelebileceğini varsaymaktadır. O, bu itirazın bir ölçüde kabul edilebileceğini ancak bu bölümdeki büyük maksadın Hz. Muhammed’in kitaplarında zikredildiğinin tasdiki olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte el-İslâmî, Hz. Muhammed’in şeriatının tüm şeriatları neshettiğini de söylemektedir. Ona göre, metindeki “Onların en hayırlısı Ahmed'dir” ibaresi onun yaratılmışların en hayırlısı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, Hz.

³⁰⁸ Esperanza Alfonso el-İslâmî’nin kullandığı bu metni Tekvin, 3:22’den aldığını ifade etmektedir. Ancak mevcut Kitab-ı Mukaddes çevirisinde el-İslâmî’nin çevirisiyle Tekvin, 3:22 birbirinden oldukça farklıdır.

³⁰⁹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 36-37; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 41-42.

³¹⁰ Tekvin, 1:31’in bir kısmı.

³¹¹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 37-38; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 43-46.

Muhammed, nebilerin en faziletlisidir ve onun getirdiği diğerlerinin getirdiğinden daha üstündür.³¹²

el-İslâmî *beşâiru'n-nübüvve* konusunda kullandığı başka bir delilde, Tevrat'ta Hz. Muhammed'in Hz. İbrahim'in neslinden olduğuna dair ifadeler yer aldığını belirtmektedir. O, bunu, şu metinden çıkarmaktadır: “Ve Allah İbrahim'e dedi ki: Memleketinden ve babanın evinden sana gösterdiğim toprağa git, senin neslinden Muhammed'i yaratacağım ve onu mübarek kılacağım, onun ismini yücelteceğim ve o bereket olacak, onun bereketine ulaşanları bereketli kılacağım, ona söveni lanetleyeceğim, onu alemdeki yaratılmışların çoğu yüceltecek”.³¹³ el-İslâmî, günümüz Tevratı'nda Hz. İbrahim'e hitâben söylenen yerlere, Hz. Muhammed'in ismini koyarak çeviri yapmaktadır. Ona göre bu metin, Yahudilerin bahaneleri için harika ve keskin bir bölümdür. Çünkü, bu sıfatlar, Hz. Muhammed'den başkasında bulunmamaktadır. Metinde yer alan “bereket” sıfatı onun ümmetinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca onun isminden başka ism-i azam da yoktur. Bunun yanı sıra el-İslâmî, metnin son kısmında geçen “ona söveni lanetleyeceğim” ibaresinin Yahudileri kastettiğini varsaymaktadır. Çünkü, onlar, Hz. Muhammed'i kötülemektedirler. Bu yüzden onlara zillet ve miskinlik vurulmuş, Allah'tan bir gazapla dönderilmişler ve nerede olurlarsa olsunlar lanetlenmişlerdir. Son olarak el-İslâmî, metnin İbranicesinde geçen “*lecûy cedûl/cuviy cedûl*” lafzının sayısının Hz. Muhammed'in isminden başkasına nispet edilmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, bu konuma ondan başkası uygun değildir.³¹⁴

el-İslâmî, Tevrat'ın ilk kitabından getirdiği bir diğer delilde, Hz. Lut'a söven beş melikle Hz. İbrahim'in olayını anlatmaktadır.³¹⁵ Tevrat'ta geçen bu olaydan sonra Allah, Hz. İbrahim'e korkmamasını vahyetmiştir. Çünkü, Hz. Muhammed, onun yardımcısı ve kalkanıdır. Metin şu şekildedir: “Allah'ın İbrahim'e vahiydeki

³¹² el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 38; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 46-48.

³¹³ Tekvin, 12:1-3.

³¹⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 38-39; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 48-50.

³¹⁵ Bu olay Tekvin 14'te ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

hitabıydı, ona dedi ki: Korkma ey İbrahim, ben ve Muhammed sana kalkanız.”³¹⁶ Ebced hesabına göre, metnin İbranicesinde geçen “*mecen/mecin*” lafzının sayısı doksan üçtür. Bunun doksan ikisi, Hz. Muhammed’in ismine, kalan biri ise bâkî, samed ve tek olan Allah’a aittir. el-İslâmî’ye göre bu metin, aynı zamanda Hz. Muhammed’in yaratılmışların en şerefli, en faziletli ve en yücesi olduğuna da işaret etmektedir. Çünkü Allah, Hz. Muhammed daha vücuda gelmediği halde, Hz. Muhammed’in ve kendisinin ona kalkan olduklarını söyleyerek, Hz. İbrahim’in korkusunu yatıştırmıştır.³¹⁷

el-İslâmî, bu konuyla ilgili kullandığı diğer bir delilde Hz. İsmail’den bahsetmektedir. Buna göre Allah Hz. İsmail’i³¹⁸ yarattığında Sare’yi bir kıskançlık almıştır. Sare, Hz. İbrahim Hacer’i ve Hacer’den olan çocuğu İsmail’i Mekke’ye götürene kadar uğraşmıştır. el-İslâmî’ye göre bu olay, Allah’ın ilminde önceden var olan bir şeydir. Allah’ın, Hz. İsmail’i Mekke’de yetiştirmesinin sebebi, Hz. Muhammed’i orada yaratmak istemesidir. Allah Hacer’i Mekke’ye gönderdiğinde o, yolda şaşkın şaşkın dolaşmış ve oğlu İsmail susamıştır. Bunun üzerine Allah, oraya bir melek göndererek Hacer’e zezem suyunu göstermiş ve ona şöyle seslenmiştir: “Kalk, oğlun İsmail’i kaldır, ondan Muhammed çıkacak (soyundan gelecek).”³¹⁹ Buna, metnin İbranicesinde geçen “*lecûy cedûl*” ifadesi delalet etmektedir. el-İslâmî delil açık olduğu için açıklamaya gerek görmediğini belirtmektedir.³²⁰

el-İslâmî’nin, Hz. İsmail ile Hz. Hacer’in olayını anlatırken kullandığı “Mekke” ifadesi dikkat çekmektedir. Tevrat’a göre İbrahim, İsmail ve Hacer’i Paran’a götürmektedir.³²¹ Ancak el-İslâmî, İslâm kaynaklarındaki anlatımı baz alarak Hz. İbrahim’in onları Mekke’ye götürdüğünü ifade etmektedir.³²² İslâm reddiye

³¹⁶ Tekvin, 15:1.

³¹⁷ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 40; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 50-52.

³¹⁸ Abdülmecîd Hayâlî’nin tahkikinde/edisyona kritiğinde İsmail’in (a.s) yerine İshak’ın (a.s) adı geçmektedir. Ancak Hz. İbrahim’in kıssası okunduğunda buradaki ismin İsmail (a.s) olması gerektiği görülecektir.

³¹⁹ Tekvin, 21:18.

³²⁰ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 40-41; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 54-55.

³²¹ Tekvin, 21:21.

³²² Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. İbrahim’in Hz. İsmail ve Hz. Hacer’i Mekke’ye götürdüğü ifade edilmektedir. İbrahim,14/37.

geleneğine bakıldığında Paran ile Mekke'nin sıkça ilişkilendirildiği görülmektedir. Nitekim el-Mağribî de *İfhâmu'l-Yehûd'* da Tevrat'ın “Rab Sina'dan geldi ve onlara Seir'den doğdu, Paran dağından parladı ve mukaddeslerin on binleri içinden geldi.”³²³ metninden hareketle, Paran'ın Hz. Muhammed'in gönderildiği yer olan Mekke olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, Yahudiler, Paran Dağı'nın Mekke Dağı olduğunu bilmemektedirler. el-Mağribî, Paran Dağı'nın Mekke Dağı olduğu fikrini Tesniye 33:2'yle, “Ve Paran çölünde oturdu ve anası ona Mısır diyarından bir kadın aldı.”³²⁴ metnini birleştirerek ortaya koymaktadır. Bu Tevrat metninden de anlaşıldığı üzere Hz. İsmail'in yerleştiği yer Paran çölüdür. Dolayısıyla ona göre, bu metinler, açıkça Hz. Muhammed'e işaret etmektedir.³²⁵

el-İskenderî de Tekvin 21:18'i Hz. Muhammed'in peygamberlik makamına ilişkin bir işaret olarak görmektedir. Onun anlatımına göre, Hacer Hicaz topraklarına doğru giderken, susuzluk bastırıldığında bebeğini omzundan indirmiştir. Tevrat'ın ifadelerine göre, Allah ona bir su kaynağı ortaya çıkarıp, suyun akmasını sağlayan meleklerini göndermiştir. Böylece o, kendi susuzluğunu dindirmiş ve bebeğe de içmesi için su vermiştir. Sonra Allah, ona şöyle hitap etmiştir; “Ey Hacer kalk, bu çocuğu taşı ve ona bak ki ondan Muhammed gelecek ve onun nesli gökteki yıldızlar gibi olacak.”³²⁶ Görüldüğü üzere el-İslâmî ile el-İskenderî'nin bu Tevrat metnini kullanım şekilleri birbirine oldukça benzemektedir. Her ikisi de metnin gayet açık bir delil olduğunu düşünerek herhangi bir yorumda bulunmamaktadırlar. Bununla birlikte her ikisinin de Tekvin 21:18'e, “ondan Muhammed gelecek” ibaresini eklemesi oldukça dikkat çekmektedir. Ancak el-İskenderî, Paran veya Mekke hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

el-İslâmî *beşâiru'n-nübüvve* konusundaki son delilini de Tevrat'ın ilk kitabından getirmektedir. Onun iddiasına göre, Tevrat'ta Hz. İbrahim'in Mekke'de namaz kıldığı/dua ettiği anlatılmaktadır. “İbrahim gezilerinden çoğunda Mekke'ye

³²³ Tesniye, 33:2.

³²⁴ Tekvin, 21:21.

³²⁵ el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, ss. 34–36.

³²⁶ Tekvin, 21:18. el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, s. 326.

giderdi.”³²⁷ Bunu, metnin İbranicesinde geçen “*hennicbeh*” lafzından çıkarmaktadır. Çünkü, ebced hesabına göre “*hennicbeh*” lafzının sayısı Mekke’ninki ile aynıdır. el-İslâmî, bu metni delil olarak kullanmasının sebebini şöyle açıklamaktadır:

Yahudiler, İbrahim'in dininden/milletinden olduklarını ve bununla diğerlerinden daha öncelikli olduklarını iddia etmektedirler. Hz. İbrahim, Mekke'de namaz kıları/dua ederdi ve oraya giderdi. Yahudiler ise, Mekke'yi hiçbir şekilde zikretmemektedirler. Bu yüzden onların sözleri, halleriyle çelişmiş ve dayanaksız iddiaları amelleriyle uyumsuz olmuştur. Dolayısıyla Hz. İbrahim'e tâbi olanlar Müslümanlardır. Hz. Muhammed'in ümmetinden başka Mekke'yi ziyaret eden, oraya itina gösteren ve oraya yolculuk yapan ümmet bulunmamaktadır.³²⁸

İslâm kaynaklarında Hz. İbrahim'in sık sık Mekke'ye yolculuk ettiği ifade edilmektedir. Yahudi kaynaklarında ise bu bilgi, XIII. yüzyıla ait olan Midraş-ha Galon'da bulunmaktadır.³²⁹ Ancak günümüz Tevrat'ıyla karşılaştırıldığında el-İslâmî'nin Mekke ifadesini metne sonradan eklediği görülmektedir. Onun bunu yapmasının sebebi, bir önceki delilde açıklandığı üzere, Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i bıraktığı yerin Mekke olduğunu düşünmesidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de isim verilmeksizin Hz. İbrahim'in oğullarından birini Mekke'ye getirdiği ifade edilmektedir.³³⁰ Başka bir ayette ise Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'le birlikte Kabe'yi inşa ettikleri anlatılmaktadır.³³¹ Dolayısıyla, Hz. İbrahim'in Mekke'ye getirdiği oğlu İsmail'dir.³³² Ayrıca peygamberler tarihi,³³³ ve hadis kitaplarında³³⁴ Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i ziyaret amacıyla Mekke'ye sık sık gelip gittiği ifade edilmektedir.

³²⁷ Tekvin, 12:9.

³²⁸ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 41, el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 55-57.

³²⁹ Ömer Faruk Harman, “İsmâîl”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, s. 78.

³³⁰ İbrahim, 14/37.

³³¹ Bakara, 2/125, 127.

³³² Ömer Faruk Harman, “İsmâîl”, XXIII, s. 77.

³³³ Ebû Cafer et-Taberî, *a.g.e.*, s. 256-257.

³³⁴ Buhârî, “Enbiyâ”, 9.

B. Nesih

Sözlükte “hükümünü kaldırmak, geçersiz kılmak, yerini almak”³³⁵ gibi manalara gelen *nesih* kelimesi, terim olarak “mevcut bir hükmün yeni bir hükümle kaldırılması”³³⁶ anlamına gelmektedir. Nesih, aynı din içerisindeki bir hükmün diğer bir hükümle neshi ve bir dinin kendinden önceki dini neshetmesi olmak üzere iki şekilde cereyan etmektedir.³³⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Muhammed’in son peygamber olduğu³³⁸ ve İslâm’ın kıyamete kadar geçerli olan Allah katındaki tek din olduğu³³⁹ ifade edilmektedir. Bu çerçevede İslâm âlimleri, İslâm’ın kendinden önceki şariatları tamamen veya kısmen neshettiğini kabul etmektedirler.³⁴⁰ Nitekim Müslüman reddiye müellifleri de eserlerinde nesih konusuna yer vermişler ve Yahudilerin nesih (bedâ) anlayışlarını eleştirmişlerdir.³⁴¹

el-İslâmî ve el-Mağribî eserlerinde nesih konusuna önemli bir yer ayırırken, el-İskenderî eserinde bu konuya değinmemektedir. el-İslâmî, Yahudiler “Biz Muhammed’in kitabımızda bulunduğunu kabul ediyoruz, fakat, onun dininin tüm dinleri neshettiğini kabul etmiyoruz” diyebilirler diye *beşâiru’n-nübüvve* bahsinden hemen sonra nesih babını getirdiğini belirtmektedir. Bu bapla Yahudilere deliller getireceğini söylerek konuya giriş yapmaktadır.³⁴²

el-İslâmî’nin bu konuda kullandığı ilk argüman Tesniye Kitabı’ndandır. O, Allah’ın Hz. Musa’ya İsrailoğulları’nın kardeşlerinden adı Muhammed olan bir nebi göndereceğini ve onun şeriatıyla onların şeriatlarını neshedeceğini ve sebtî de cuma günüyle neshedeceğini söylemektedir. Bu görüşünü Tesniye Kitabı’ndaki “Nebi senin gibi İsrailoğulları’nın kardeşleri arasından olacak, hitabımı onunla/onda yapacağım ve ona emredeceğim her şeyi onlara söyleyecek”³⁴³ metninden

³³⁵ Güneş, *a.g.e.*, s. 1168.

³³⁶ Saffet Köse, “İslâm Hukukunun Oluşumu ve Tarihsel Dönemleri”, ed. Talip Türcan, *İslâm Hukuku El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, içinde, s. 53.

³³⁷ Rahmetullah el-Hindî, *İzhârü'l-Hak*, terc. Ali Namlı, İsam Yayınları, İstanbul, 2012, I, s. 363.

³³⁸ Ahzab, 33/40.

³³⁹ Âl-i İmrân, 3/19.

³⁴⁰ Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, s. 579.

³⁴¹ Göregen, *a.g.e.*, s. 122.

³⁴² el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 42-43; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 60.

³⁴³ Tesniye, 18:18.

çıkarmaktadır. Ebced hesabına göre, metnin İbranicesinde geçen “*yefah/yeîv/yefiv*” lafzının sayısı doksan sekizdir. Bu sayının doksan ikisi Hz. Muhammed’in ismine, kalan altısı ise altıncı gün olan cuma gününe delalet etmektedir.³⁴⁴

el-İslâmî, ebced hesabını kullandıktan sonra bu delil hakkında aklî deliller de getirmektedir. Ona göre, metinde geçen “O senin gibi nebidir” ibaresi, Yahudi olan tüm nebilerin, Hz. Muhammed gibi Allah katında kerîm olması bakımından doğru bir ibaredir. Ancak, Hz. Muhammed’in nebilerin en faziletlisi olması, hiçbir kanıt ihtiyacı olmayan onaylanmış bir bilgidir. Bununla birlikte ona göre, metnin “Hitabımı onunla/onda yapacağım ve ona emrettiğim şeylerin hepsini onlara söyleyecek” kısmı ise, Hz. Muhammed’in okuma ve yazma bilmeyen *ümmî* bir kimse olduğunu göstermektedir. *Ümmîlik* onun en büyük mucizelerinden biridir. Bu durum getirilen delilin doğruluğunu göstermektedir. Çünkü hem Hz. Muhammed’den sonra gelen bir nebi yoktur hem de ondan başka bu sıfatta nebi bulunmamaktadır. Ayrıca *ümmî* olması onun faziletine de delalet etmektedir. Çünkü okuma-yazma ve hesap bilmediği halde, onda daha önce Allah’ın nebilerinden hiçbirinde görülmeyen harikulade mucizeler ve ayetler görülmüştür.³⁴⁵

el-Mağribî Tesniye 18:15 ve Tesniye 18:18’de geçen ortak ifadeleri, el-İslâmî’den farklı olarak *beşâiru’n-nübüvve* konusunda kullanmaktadır. O, bu iki metninde geçen *navi-mi kirbeha me-aheyha* (kardeşlerin arasından senin gibi bir peygamber) ifadesini delil olarak kullanmaktadır. el-Mağribî bu metinlerle ilgili el-İslâmî’den çok farklı noktalara değinmekte ve Yahudilerden gelen iki itiraza cevap vermektedir. Yahudilerin ilk iddiasına göre, “kardeşlerin” sözü İsrailoğulları’ndan başkasını kastetmemektedir. Çünkü Tevrat’ta Esavoğulları’nın İsrailoğulları’nın kardeşleri olduğu ifade edilmektedir. Esav ve İsrail, İshak’ın oğullarıdır. el-Mağribî aynı şekilde İsmailoğulları’nın da İbrahim’in bütün çocuklarının dolayısıyla İsrailoğulları’nın kardeşleri olduğunu ifade etmektedir. Yahudilerin ikinci iddiasına göre, metinde geçen “kardeşlerin arasından senin gibi” ifadesi, peygamber Samuel’e işaret etmektedir. Ancak el-Mağribî’ye göre, Yahudilerin Samuel gibi dinde ekleme

³⁴⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 42; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 59-60.

³⁴⁵ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 43; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 60-62.

veya nesih yapmamış bir peygambere iman etmekle emrolunmaları için bir sebep bulunmamaktadır. Sonuç olarak, Tevrat'ın bu emri, Yahudilerin dinlerini neshedecek bir peygamber olan Hz. Muhammed'i kastetmektedir.³⁴⁶

el-İskenderî de el-Mağribî gibi Tesniye 18:18'i, *beşâiru'n-nübüvve* konusuna delil olarak kullanmaktadır. Ona göre, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilişkin bir diğer işaret de, Tevrat'ın beşinci kitabında açık bir ibare şeklinde geçmektedir. Allah Musa'ya şöyle der: “Biz sana senin akrabalığından, kardeşin İsmail'in çocuklarından, bir peygamber göndereceğiz, sözlerimi onun ağzına koyacağım.” el-İskenderî burada Tesniye 18:15'in de bir kısmını vermektedir: “Sözlerimi onun ağzına koyacağım ve ona itaat edecekler.”³⁴⁷ el-İskenderî bu metni verdikten sonra herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır.

el-İslâmî'nin Hz. Muhammed'in mucizesi olarak gördüğü *ümmîlik* kavramı İslâm kaynaklarında üzerinde durulan önemli bir konudur. *Ümmîliğin* Hz. Muhammed'in bir mucizesi olduğu konusunda müfessirler ittifak etmişlerdir.³⁴⁸ İslâm reddiye geleneğinde de bu konu önemli bir yere sahiptir. Nitekim İslâm âlimlerini Tevrat'ta Hz. Muhammed'in bulunduğu dair deliller aramaya yönelten ayetlerden birisi de “*Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir.*”³⁴⁹ ayetidir. Hıristiyan asıllı mühtedî bir bilgin olan Ali b. Rabben et-Taberî (ö. 855), reddiyesinde Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Muhammed'in en büyük mucizelerinden biri olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, eşi ve benzeri görülmeyen bir kitap olan Kur'ân'ın *ümmî* bir peygamber tarafından getirilmesi de, onun mucize olduğunu teyit eden bir durumdur.³⁵⁰ el-Mağribî de *İfhâmu'l-Yehûd*'da Hz. Muhammed'in mucizelerinden bahsetmekte ve onun en büyük mucizesinin Kur'ân-ı Kerîm olduğunu ifade etmektedir.³⁵¹ Ancak o, Hz.

³⁴⁶ el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, ss. 29–31, 107–108.

³⁴⁷ el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, s. 327.

³⁴⁸ Mehmet Suat Mertoğlu, “Ümmî”, *DiA*, İstanbul, 2012, XLII, s. 309.

³⁴⁹ Araf, 7/157.

³⁵⁰ Ali bin Rabben et-Taberî, *Kitâbu'd-Din ve'd-Devle*, tahk. Adil Nuveyhad, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1973, ss. 98–107.

³⁵¹ el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, s. 25–26; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, s. 105–106.

Muhammed'in *ümmîliğinin* onun bir mucizesi veya üstünlüğü olduğuyla ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır.

el-Husâmu'l-Memdûd'da nesih konusundaki ikinci delil de Tesniye Kitabı'ndan getirilmektedir. Perlmann, Tesniye 18:18'i delil olarak getirip de Tesniye 18:15'i gözardı etmenin tuhaf olacağını belirtmektedir.³⁵² el-İslâmî, Hz. Musa'nın İsrailoğulları'na "Aklınıza getirin, âhir zamanda ismi rabbinin ismiyle bitişik bir nebi gelecek. Bu yüzden ona uyun, onu dinleyin, ona itaat edin." dediğini söyledikten sonra bu konuşmaya Tesniye 18:15'i delil olarak getirmektedir. "Rabbiniz Allah size aranızdan, kardeşlerinizden benim gibi bir peygamber gönderecek, onu dinleyin."³⁵³ el-İslâmî'ye göre bu delil, Yahudilerin reddine bir işaretir. Çünkü onlar, Hz. Musa'ya tâbi olduklarını iddia etmelerine rağmen, onun Hz. Muhammed'e tâbi olmalarıyla ilgili emrine uymamışlar ve küfre düşerek isyan etmişlerdir. Dolayısıyla her iki peygambere de tâbi olmamışlardır.³⁵⁴ el-İslâmî'nin Tesniye 18:15 ve Tesniye 18:18'i nesih konusunda kullanması, bu delilleri kullanırken el-Mağribî ve el-İskenderî'den etkilenmediği şeklinde yorumlanabilir.

el-İslâmî'nin nesih konusunda kullandığı üçüncü delile göre, kim Hz. Muhammed'e iman etmez ve onu dinlemezse, Allah o kimsenin düşmanıdır. Bunun metni şudur: "Benim isimle konuşan bu nebiyi dinlemeyen kişiyi şüphesiz ben cezalandıracağım"³⁵⁵ Ona göre, metinde geçen "o isimle konuşur" ibaresi dikkat çekicidir. Çünkü, Hz. Muhammed'in tüm sözlerinin başında ve Kur'ân-ı Kerîm'deki tüm surelerin³⁵⁶ başında "Bismillâhirrahmânirrahîm"³⁵⁷ lafzı bulunmaktadır. el-İslâmî Hz. Muhammed Mustafa'ya indirilmiş olan kitaptan başka hiçbir nebiye

³⁵² Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 183.

³⁵³ Tesniye, 18:15.

³⁵⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 43; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 62-63.

³⁵⁵ Tesniye, 18:19.

³⁵⁶ Sadece Tevbe suresinin başında "Bismillâhirrahmânirrahîm" lafzı bulunmamaktadır. Suat Yıldırım, "Besmele", *DİA*, İstanbul, 1992, V, s. 530.

³⁵⁷ "Bismillâhirrahmânirrahîm" lafzı, "Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla" anlamına gelmektedir. Yıldırım, *a.g.md.*, V, s. 529.

indirilen kitapta “Bismillâhirrahmânirrahîm” lafzının bulunmadığını ifade etmektedir.³⁵⁸

el-İslâmî, nesih konusunda kullandığı dördüncü delilde, İşaya'nın (a.s) Hz. Muhammed'in peygamberliğini zikrettiğini ve onun dininin tüm dinleri neshedeceğini söylediğini iddia etmektedir. O, bunu, şu metinlerden çıkarmaktadır: “İşte, kendisine destek olduğum kulum; canımın kendisinden razı olduğu seçme kulum; yeryüzünde hakkı/dini sağlayana dek endişe duymayacak ve hareket etmeyecek; ve milletler onun şeriatını bekleyecekler.”³⁵⁹ el-İslâmî'ye göre, metinde İşaya'nın bahsettiği kişi, Hz. Muhammed'den başkası olamaz. Çünkü o, seçilmiş manasına gelen Mustafa ve Muhtâr'dır. Milletler onu bekliyordu ve o, dünyaya gelmeden önce nebiler onu müjdelemişti. Ayrıca el-İslâmî'ye göre, İşaya'dan (a.s) sonra Hz. Muhammed'in dininden başka bu vasıfta din ve nebi gelmemiştir. Bununla birlikte metnin İbranicisinde geçen “*yencellû/yehlû*” lafzının sayısı da buna delildir. Onun sayısıyla Ahmed, beş vakit namaz ve altıncı gün olan cumanın toplam sayısı birbirine denktir.³⁶⁰

el-İskenderî, İşaya 42:1'i, el-İslâmî'den farklı olarak *beşâiru'n-nübüvve* konusunda kullanmaktadır. Ona göre, Hz. Muhammed'in peygamberlik makamına ilişkin bir başka işaret de, Hezekiel Kitabı'nda³⁶¹ yazmaktadır. Tanrı kendi sözleri ile şöyle demiştir: “İşte kulum, tarafımdan seçilen kişi, benim sevgili oğlum. Ben onu seçtim ve muteber bir hikmet ile milletlere gönderdim.” el-İskenderî'ye göre, “Kulum/hizmetçim” ifadesinden kasıt, Tanrı'nın hizmetinde anlamında kullanılarak Muhammed; “sevgili oğlum”dan kasıt, Tevrat'ta kendisine “sevgili” dediği İbrahim ve yine Tanrı'nın “sevgili” dediği İsmail'dir. el-İskenderî delilin devamına şu metni de eklemektedir. Tanrı İbrahim'i götürdü ve şöyle dedi: “Oğlunu al, biricik, sevdiğim oğlunu, ve onu bana kurban olarak sun.”³⁶² Ona göre, bu Tevrat metni kurban

³⁵⁸ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 44; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 64-65.

³⁵⁹ İşaya, 42:1'in bir kısmı ve 4

³⁶⁰ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 44-45; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 65-67.

³⁶¹ el-İskenderî burada Hezekiel kitabı ile İşaya kitabını birbirine karıştırmaktadır. Onun verdiği metin aslında İşaya kitabında geçmektedir.

³⁶² Tekvin, 22:2.

edilenin İsmail olduğuna işaret etmektedir. Çünkü İbrahim'in İsmail'den başka "biricik" evladı yoktur. Öte yandan bu olaydan sonra melekler, İbrahim'e İshak'ın müjdesini vermiştir ve İbrahim İsmail'i çok sevmiştir.³⁶³ Weston, kendinden önceki birçokları gibi, el-İskenderî'nin de İşaya 42:1'i, Hz. Muhammed için yorumladığını belirtmektedir. el-İskenderî, İbrahim'in kurban edeceği "biricik oğlu"nun İsmail olduğunu, İshak'ın henüz doğmamış olduğunu göstermeye çalışmaktadır.³⁶⁴

el-İslâmî ve el-İskenderî, İşaya 42:1'i farklı konularda kullanmış olsalar da onlar metinde bahsedilen "seçilmiş kulun" Hz. Muhammed olduğu konusunda hemfikirlidir. Ancak metni yorumlayış şekilleri birbirlerinden oldukça farklıdır. el-İslâmî metni sadece Hz. Muhammed üzerinden yorumlarken, el-İskenderî daha çok Hz. İsmail üzerine yoğunlaşmıştır. O, bu metinle Yahudiler ile Müslümanlar arasında her zaman tartışma konusu olan Hz. İsmail'in Hz. İbrahim'in kurban ettiği oğlu olup olmadığı konusuna açıklık getirmeye çalışmıştır. Aslında onun burada Hz. Muhammed'in atası olarak görülen Hz. İsmail'i yüceltmesi, Hz. Muhammed'i de yüceltmeye çalıştığı şeklinde yorumlanabilir. Çünkü, Yahudiler Hz. İshak'ın kurban olarak sunulan çocuk olduğunu iddia ederek İsrailoğulları'nı yüceltmeye çalışmaktadırlar.

el-İslâmî'nin nesih konusunda kullandığı beşinci delil de Tesniye Kitabı'ndandır. O, Hz. Musa'nın İsrailoğulları'na şeriatını artırmamalarını ve onu eksiltmemelerini vasiyet ettiğini belirtmektedir. "Size emrettiğimiz emrin hepsini muhafaza edin, onu artırmayın ve ondan eksiltmeyin"³⁶⁵ el-İslâmî, bu metnin nesih konusuyla bir bağlantısı olmadığını düşünenlere cevaben şu açıklamalarda bulunmaktadır: Hz. Musa İsrailoğulları'na Kudüs bölgesinden başka yerde Allah'a kurban sunmamalarını emretmiştir. Daha sonra Elyesa (a.s) Hz. Musa'nın emrini çiğneyerek Şomron'da³⁶⁶ kurban kesmiştir ve kurbanı kabul olmuştur. Şomron ehli Allah'ın yanında altından buzağıya tapan topluluktur. Şomron ve Beyt-i

³⁶³ el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, s. 337-338.

³⁶⁴ el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, s. 369.

³⁶⁵ Tesniye, 12:32. Esperanza Alfonso'nun verdiği Tesniye 13:1 referansı, Tevrat'ın Türkçe çevirisine uymamaktadır.

³⁶⁶ Tevrat'ta Samiriye olarak geçmektedir. Samiriye'nin İbranice karşılığı Şomron'dur. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 130.

Makdis/Kudüs arasında uzun bir mesafe vardır.³⁶⁷ Yahudiler Hz. Musa'nın Kudüs'te kurban kesmeleriyle ilgili emrini reddetmişler ve bundan sonra kurbanlarını Şomron'da kesmeye başlamışlardır, hâlen de kesmektedirler. Dolayısıyla onlar, Hz. Musa'nın emrinden eksiltme yapmışlardır. el-İslâmî'ye göre, Yahudilerin bu durumda ortaya çıkan iki sonuçtan birini kabul etmeleri gerekmektedir. Yani onlar, ya bu durumun sorumluluğunu üstlenerek dinlerinin genelini nesholduğunu onaylayacaklardır ya da Elyesa'nın (a.s) hükmüyle amel edilmemesi gerektiğini kabul edeceklerdir.³⁶⁸ Bu da kişiyi Yahudilerin kanunlarının riayet edilmek zorunda olmadığı sonucuna vardırmaktadır.³⁶⁹

el-İslâmî'nin bu konuda verdiği bilgiler Yahudi kaynaklarına göre değerlendirildiğinde anlaşılması güç bir tablo ortaya çıkmaktadır. el-İslâmî ilk olarak Hz. Musa'nın Kudüs'te kurban sunmayla ilgili bir emri bulunduğu bahsetmektedir. Ancak Tevrat'ta bu hususu destekleyecek herhangi bir ifade yer almadığı gibi, Hz. Musa'nın hayatına dair anlatılar bunun aksine işaret etmektedir. Tevrat'a göre Musa, Mısır'dan çıktıktan sonra vadedilen topraklara ulaşamamış, çöl ve göçebe hayatı içindeyken 120 yaşında³⁷⁰ Moab diyarındaki Nebo Dağı'nda vefat etmiş³⁷¹ ve Beytpeor karşısındaki vadide gömülmüştür.³⁷² Dolayısıyla Musa'nın Kudüs'te kurban kesmeye dair bir emri veya uygulaması olmamıştır.³⁷³

Burada Yahudilerin kurban ibadetinin tarihine bir göz atmak, el-İslâmî'nin verdiği bilgilerin mahiyetinin anlaşılması açısından yerinde olacaktır. Yahudilerin kurban geleneği Hz. İbrahim'in zamanına kadar dayanmaktadır.³⁷⁴ Tevrat'ta

³⁶⁷ Şomron'un bugünkü adı Nablus'tur. Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2005, s. 665. Nablus ile Kudüs arasında eski dönem ulaşımına bakıldığında uzun bir mesafe (63 km) bulunmaktadır. Bu bilgi, el-İslâmî'nin Yahudi coğrafyası hakkında bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

³⁶⁸ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 45-46; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 67-69.

³⁶⁹ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 183.

³⁷⁰ Tesniye, 34:7

³⁷¹ Tesniye, 34:1, 5

³⁷² Fuat Aydın, *Yahudilik*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 36.

³⁷³ Ancak Rabbanî gelenekte hem "Yazılı Tora"nın hem de "Şifahi Tora"nın Musa tarafından getirildiği kabul edildiğinden, Kudüs'ü ve Mabel'di vadedilen toprakların merkezi olarak kabul eden Rabbanîlerin bu kabullerini Musa'ya dayandırmaları mümkündür. Bu konuda ulaşılabilecek Tevrat harici Yahudi kaynakları, konuyu farklı bir boyuta taşıyabilir.

³⁷⁴ Sara E. Karesh and Mitchell M. Hurvitz, Series Editor: J. Gordon Melton, "Sacrifice", *Encyclopedia of Judaism (Encyclopedia of World Religions)*, New York, 2006, s. 442.

İbrahim'in gittiği her yerde bir mezbah kurarak Tanrı'ya takdimeler sunduğuyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Yine Tevrat'taki bilgilere göre toplu ibadete geçiş, Hz. Musa dönemiyle başlatılmaktadır.³⁷⁵ Tesniye Kitabı'nda kurbanın sadece merkezî bir mabette sunulabileceği fikri desteklenmektedir. Yahudiler tarafından Tesniye şeriatını Musa'nın getirdiği kabul edildiği için, merkezî ibadet yerinin Kudüs'te olması mümkün değildir. Çünkü Kudüs, Musa'nın ölümünden yüzyıllar sonra İsraililerin eline geçmiştir. Bununla birlikte Tesniye Kitabı'nın MÖ VII. yüzyılda yazıldığı düşünüldüğünde, merkezî mabedden kastın Kudüs olduğu açık bir gerçektir.³⁷⁶ Bu durumda el-İslâmî'nin Yahudilerin Kudüs dışında kurban keserek Hz. Musa'nın emrini eksilttikleri görüşü mesnetsiz kalmaktadır.

İkinci olarak el-İslâmî, Şomron'da kurban kesen kişinin Elyesa olduğunu belirtmektedir. Elyesa, Tevrat'ta Elişa ismiyle zikredilen MÖ IX. yüzyılda yaşamış Yahudi peygamberlerinden birisidir.³⁷⁷ Ancak onun Şomron'da kurban kestiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Perlmann yaptığı özetle ve Alfonso reddiyenin çevirisinde Arapça metinde geçen Elyesa yerine Yeşu adını vermektedirler.³⁷⁸ Nitekim el-İslâmî'nin verdiği bilgilerle Yeşu'nun faaliyetleri birbirine uymaktadır. Bu durum, *el-Husâmu'l-Memûd*'u istinsah eden kişilerin Yeşu ile Elyesa'nın Arapça yazılışlarındaki benzerlik sebebiyle iki ismi karıştırmış olabileceklerini düşündürmektedir. Veyahut da el-İslâmî Elyesa ile Yeşu'yu birbirine karıştırmış olabilir. Ancak el-İslâmî'nin delilinde anlattığı konular Yeşu'nun faaliyetleriyle uyduğu için bu konunun Yeşu bağlamında ele alınması daha uygundur. Tevrat'a göre Yeşu, Şomron'da bulunan Ebal/Eval Dağı'nda bir sunak inşa etmiş ve orada kurban kesmiştir.³⁷⁹ Ancak bu olay gerçekleştiğinde Kudüs henüz alınmamış ve ibadet yeri haline getirilmemiştir. Bu yüzden Yeşu'nun Ebal Dağı'nda kurban kesmesini, el-İslâmî'nin dediği gibi Hz. Musa'nın emrine karşı

³⁷⁵ Gürkan, *a.g.e.*, s. 149.

³⁷⁶ Dan & Lavinia Cohn-Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, çev. Bilal Baş, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 31-32.

³⁷⁷ Ömer Faruk Harman, "Elyesa", *DİA*, İstanbul, 1995, XV, s. 69.

³⁷⁸ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 183; el-İslâmî, *a.g.e.*, (İspanyolca Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 70.

³⁷⁹ Yeşu, 8:30-31. "Bundan sonra Yeşu Eval Dağı'nda İsrail'in Tanrısı RAB'be bir sunak yaptı. Sunak, RAB'bin kulu Musa'nın İsrail halkına verdiği buyruk uyarınca, Musa'nın Yasa Kitabı'nda yazıldığı gibi yontulmamış, demir alet değmemiş taşlardan yapıldı. RAB'be orada yakmalık sunular sundular, esenlik kurbanları kestiler."

gelmek olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Tam tersine Tevrat'ta Yeşu, Musa'nın şeriatına tamı tamına uyan kişi olarak görülmektedir.³⁸⁰

el-İslâmî, Yeşu'nun Hz. Musa'nın şeriatını neshettiğini söylerken ilginç bir biçimde Yahudi tarihinin farklı bir döneminden bahsetmektedir. O, Şomron ehlinin altından buzağıya taptığını, Şomron'la Kudüs arasında uzak bir mesafe olduğunu ve Yahudilerin kurbanlarını Şomron'da kesmeye başladıklarını ifade etmektedir. Tevrat'ta anlatıldığına göre, Davud kral olduğunda Kudüs'ü krallığın dinî, sosyal ve siyasi merkezi haline getirerek kurbanların sadece mabedde sunulmasını emretmiştir.³⁸¹ Ancak bu, daha sonra krallığın kuzeyinde yaşayan ve festivaller için Kudüs'e seyahat etmeyi zor bulan insanlar için sorun haline gelmiştir. İlerleyen zamanlarda bazı topluluklar, Kudüs otoritesine meydan okuyarak kurbanlarını Samiriye'de sunmaya başlamışlardır.³⁸² Nitekim Süleyman'ın ölümünden sonra devletin, kuzeyde İsrail güneyde Yehuda Devleti olarak bölündüğü³⁸³ ve İsrail Devleti'nin ilk kralı olan Yeroboam'ın, halkının Kudüs'e Mabed'e gitmesini önlemek için biri Beytel'de diğeri Dan'da iki buzağı heykeli yaptırdığı bilinmektedir.³⁸⁴ Böylece o, hem buzağı kültürünü devam ettirmiş hem de ibadetin merkezini değiştirerek Kudüs'ten Şomron bölgesine taşımıştır. Ancak Yeroboam'ın bu uygulaması, Yeşu'nun Şomron bölgesinde kurban kesmesine dayandırılmamaktadır. el-İslâmî'nin peşpeşe verdiği bu konuların, Yahudi kaynaklarına göre bir bağlantısını bulmak güç görünmektedir. Öte yandan Yeşu'nun Şomron bölgesinde mezbah yapıp kurban kesmesini dayanak olarak kullanan başka bir dinî grup bulunmaktadır ki bunlar Samirilerdir.

el-İslâmî'nin Yeşu'nun Şomron'da kurban kestiğine dair vermiş olduğu bilgi ve Yahudilerin hâlen Şomron'da kurban kestiğini ifade etmesi Şomron ehlinin Samiriler³⁸⁵ olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim Samiriler, Yeşu'nun ilk

³⁸⁰ Yeşu, 8:30-35; Ömer Faruk Harman, "Yûşa", *DİA*, İstanbul, 2014, XLIV, s. 44.

³⁸¹ Karesh and Mitchell M. Hurvitz, "Sacrifice", s. 442.

³⁸² Karesh and Mitchell M. Hurvitz, "Sacrifice", s. 442.

³⁸³ Gürkan, *a.g.e.*, s. 23.

³⁸⁴ I.Krallar, 12:28-29.

³⁸⁵ Samiriler/Samaritenler, kendilerinin Musa ve Hahamların geleneklerinin bekçileri olduklarını iddia ederek diğer Yahudileri Musa'nın getirdiği şeriata ilaveler yapmakla itham eden bir Yahudi mezhebidir. Orta Çağ'a kadar çoğalmalarına rağmen bugün sayıları oldukça azdır. Aydın,

mezbahı Gerizim Dağı'nda inşa ettiğini kabul etmektedirler.³⁸⁶ Onlar, MÖ 420 yılında Gerizim Dağı'nda kendilerine bir mabed inşa ederek ibadetlerini orada yapmaya başlamışlardır. Hz. Musa'ya mabed yeri olarak orasının bildirilmiş olduğunu, Kudüs'tekinin değil de onlarınkinin esas mabed olduğunu iddia etmişlerdir.³⁸⁷ Samirilere göre Davud, Musa'nın emrine karşı gelerek mabedi Kudüs'e inşa etmiştir.³⁸⁸ Samirî Tevrat'ına göre, Çıkış 20:17'de kurbanın kesim yeri olarak Gerizim Dağı'nın seçildiği ifade edilmekte³⁸⁹ ve Musa'ya verilen on emrin onuncusunda Yahudilerin Gerizim Dağı'nda Rabbe bir mezbah inşa ederek orada kurbanlar sunmaları gerektiği belirtilmektedir. Onlar, onuncu emrin diğer Yahudilerin Tevrat'ından kasten kaldırıldığını ve onların Tevrat'ında dokuz emrin bulunduğunu iddia etmektedirler.³⁹⁰

Sonuç olarak her ne kadar Samiriler Gerizim'i ibadet merkezi edinirken Yeşu'nun uygulamasını delil kabul etseler de el-İslâmî dini neshedenlerin Samiriler olduğundan açık bir şekilde bahsetmemektedir. Üstelik Tevrat'ta Samirilerin altından buzağıya taptıklarına dair bir bilgi de yer almamaktadır.³⁹¹ Dolayısıyla el-İslâmî'nin peşpeşe sıraladığı cümlelerin Yahudi kaynaklarına göre açık bir bağlantısı bulunmamaktadır. Bu konu , *el-Husâmu'l-Memdûd*'un farklı el yazmalarında ortaya çıkabilecek yeni bilgilerle farklı bir cephe kazanabilirse de bu haliyle el-İslâmî'nin olayları birbirine karıştırdığı izlenimini vermektedir.

el-İslâmî'nin nesih konusunda güçlü bir argümanı daha bulunmaktadır.³⁹² Yahudiler, Hz. Musa'nın şeriatında ve ona indirilen Tevrat'ta olmayan bayramlar ortaya çıkarmışlardır. Onlar, *bûrîm*³⁹³ olarak adlandırdıkları Haman bayramını eklemişler ve o gün Haman suresini okumayı farzları arasında saymışlardır.

Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, s. 665. Daha geniş bilgi için bkz. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, ss. 131-148.

³⁸⁶ Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s. 206.

³⁸⁷ Kutluay, *a.g.e.*, s. 199-200.

³⁸⁸ Muhammed bin Abdülkerim eş-Şehristânî, *Dinler ve Mezhepler Tarihi-el-Milel ve'n-Nihal*, çev. Muharrem Tan, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 189.

³⁸⁹ Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, s. 665.

³⁹⁰ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 140.

³⁹¹ Tevrat'a göre Samiriler puta tapmaktadırlar. II. Krallar, 17:41. Ancak bu putun mahiyeti hakkında bir bilgiye ulaşamadık.

³⁹² Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 184.

³⁹³ Purim bayramı.

Zikredilen bu bayramla ilişkilendirdikleri metin ise şöyledir: “Rabbimiz, âlemin sahibi Allah yücedir, hiçbir şeye muhtaç değildir, o ki farzlarını bize bahşetti ve Haman suresini okumayı üzerimize farz kıldı.”³⁹⁴ el-İslâmî *vezir-i ezdeşîr*³⁹⁵ Haman³⁹⁶ ile Hz. Musa arasında bin seneden fazla bir zaman farkı olduğunu ifade etmektedir. O, naklettiği bu olayın, artırma ve eksiltme yapmamalarını emreden Tesniye 12:32’yle çeliştiğini belirtmektedir. Bu yüzden o, sert bir üslup kullanarak, Yahudileri, akli olmayan, cahillerin sözlerine uyan ve açık hakkı terkeden kafirler olarak nitelendirmektedir. el-İslâmî’ye göre bu ve bunun gibi deliller, Yahudilerin iman ettikleri şeylerin hepsinin, dolayısıyla Tevrat’taki şeylerin ekseriyetinin bozulmuş olduğunu göstermektedir.³⁹⁷

el-İslâmî’nin bahsettiği purim, Yahudilerin dinî motiflerle kutladığı millî bayramlardan bir tanesidir.³⁹⁸ Purim Bayramı, Yahudileri öldürmeyi amaçlayan Kral Ahaşveroş’un başveziri Haman’ın Yahudi kökenli Kraliçe Ester sayesinde öldürülerek, Yahudilerin ölümden kurtarılması adına kutlanmaktadır.³⁹⁹ Bu bayramda Yahudiler, şöenler düzenleyerek eğlenmekte, birbirlerine yemek sunmakta ve fakirlere hediyeler vermektedirler.⁴⁰⁰ Ayrıca bu bayramda Yahudiler, sinagogda cemaat halinde sabah ve akşam iki kere olmak üzere Ester Kitabı’nı (*Megilat Ester*)⁴⁰¹ okumaktadırlar.⁴⁰² el-İslâmî’nin Haman Kitabı’ndan kastı muhtemelen Haman’la ilgili hadisenin anlatıldığı Ester Kitabı’dır. O, burada kullandığı delilini Yahudilerin Purim Bayramı’nda okuduğu *megilattan*⁴⁰³ getirmektedir. Onun Haman bayramı olarak nitelendirdiği bayram da Purim

³⁹⁴ Birkat ha-Meguillah. Amidah dualarından veya günlük dualardan birisidir. el-İslâmî, *a.g.e.*, (İspanyolca Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 71. Erkek ve kadın tüm Yahudi cemaati Megila okumakla yükümlüdürler. Rabi Nisim Behar, *Dini Uygulama Rehberi-el Gid Para el Pratikante*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2009, s. 324.

³⁹⁵ Ezdeşîr, Fârisî/Pers Sarayı’nda bir rütbedir. el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Ömer Vefik ed-Dâuk, s. 138.

³⁹⁶ Haman, Pers Kralı Ahaşveroş’un başveziri olan saygın bir kimsedir. Bu, Ester 3:1’de şu şekilde ifade edilmektedir: “Bu olaylardan sonra Kral Ahaşveroş, Agaklı Hammedata’nın oğlu Haman’ı yüksek bir göreve atayıp onurlandırdı. Onu bütün önderlerden daha yetkili kıldı.”

³⁹⁷ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 46; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 70-71.

³⁹⁸ Mustafa Ünal, *Dinlerde Kutsal Zamanlar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 142.

³⁹⁹ Purim Bayramı, Ester, 9:18-32 ‘de ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

⁴⁰⁰ Ester, 9:22.

⁴⁰¹ Nuh Arslantaş, *İslâm Toplumunda Yahudiler*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 630.

⁴⁰² Gürkan, *a.g.e.*, s. 167.

⁴⁰³ Megila/Megilat; Yahudi bayramlarında okunan beş Tevrat kitabını ifade etmektedir: Neşideler Neşidesi, Rut, Mersiyeler, Vaiz, Ester. Gürkan, *a.g.e.*, s. 308.

Bayramı'dır. Nitekim Bîrûnî (ö. 1048), kendi zamanında bu bayrama Yahudilerin “*Haman sûr*” adını verdiklerini ifade etmektedir. Araştırmacılar, Bîrûnî'nin verdiği bu ismin orijinalinin “*Haman Sûz*” olduğunu ve “Haman Yakma” bayramı anlamına geldiğini ifade etmektedirler. Çünkü Yahudiler bu günde Haman'ın kuklalarını yapıp büyük ateşler yakarak yakmaktaydılar.⁴⁰⁴

el-İslâmî, Haman ile Hz. Musa arasında bin seneden fazla bir zaman farkı olduğunu ifade etmektedir. Perlmann, el-İslâmî'nin bu konuda farkında olmadan Kur'ân-ı Kerîm'in “*Andolsun ki biz Mûsâ'yı mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a, Haman'a ve Kârûn'a gönderdik. Onlar ise; "Bu çok yalancı bir sihirbazdır" dediler.*”⁴⁰⁵ ayetiyle çeliştiğini iddia etmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'deki ayete göre, Hz. Musa ile Haman çağdaştır ve Haman Firavun'un veziridir.⁴⁰⁶ Bu konuya bir açıklık getirmek gerekmektedir. el-İslâmî'nin bahsettiği ve Tevrat'ta adı geçen Haman'la, Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen Haman'ın bir alakası bulunmamaktadır.⁴⁰⁷ el-İslâmî'nin bahsettiği Haman'ın başveziri olduğu Kral Ahaşveroş, MÖ 486-465 yılları arasında görev yapmıştır.⁴⁰⁸ Hz. Musa'nın ise Tevrat'taki ifadeler ve bazı arkeolojik çalışmalar ışığında MÖ XV-XIII. yüzyıllar arasında yaşadığı tahmin edilmektedir.⁴⁰⁹ Yani el-İslâmî'nin ifade ettiği gibi Hz. Musa ile Tevrat'ta adı geçen Haman arasında bin seneden fazla bir zaman farkı bulunmaktadır. Perlmann'ın iddiasının aksine bu konu, onun Yahudi tarihi hakkındaki bilgisinin de iyi bir seviyede olduğuna delildir.

Tesniye 12:32'yi el-Mağribi de nesih konusunda delil olarak kullanmaktadır. O, Yahudilerin, Hz. Musa'nın “Size verdiğim bu emre ne bir şey ilave edin ne de ondan azaltın.” emrini neshederek onun tutmadığı veya tutulmasını emretmediği oruçları dinlerine eklediklerini ifade etmektedir. Bunlardan biri de Haman'ın

⁴⁰⁴ Arslantaş, *İslâm Toplumunda Yahudiler*, s. 628-629.

⁴⁰⁵ Mümin, 40/23-24.

⁴⁰⁶ Perlmann, “Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert”, s. 184.

⁴⁰⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'ân'ın Tartışmalı Konuları*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011.

⁴⁰⁸ Ali Osman Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 105.

⁴⁰⁹ Adam, “Yahudilik”, ed. Baki Adam, s. 71.

asılması orucudur.⁴¹⁰ el-Mağribî'nin de bu delilinde el-İslâmî gibi ayrıntılı bir şekilde olmasa da Haman orucunu örnek göstermesi dikkat çekmektedir.

el-İslâmî Tesniye 12:32 bağlamında sebt günü (Şabat) hakkında da değerlendirmelerde bulunmaktadır. O, Yahudilerin sebt günü hakkında çelişkiye düştüklerini ifade etmektedir. Tevrat'ta belirtildiğine göre sebt (cumartesi) gününde dışarı çıkma yasağı bulunmaktadır ve bu konuda herhangi bir serbesti bulunmamaktadır. Fakat Yahudi âlimler, dışarı çıkma yasağının kendilerine zorluk çıkardığını söyleyerek, bu konuya serbestlik getirmişlerdir. el-İslâmî, bu durumun yukarıda bahsedilenden daha büyük bir çelişki olduğunu belirtmektedir. Çünkü ona göre, kendilerine zorluk çıkardığı için böyle bir kuralı yıkmak, hem makul olmayan bir şeydir hem de onların itikadlarının bozukluğunu göstermektedir. Bu durum, Yahudilerin heva ve heveslerine göre hareket ettiklerinin de açık bir kanıtıdır. Öte yandan el-İslâmî, sebt gününde dışarı çıkma yasağına ek olarak ateş yakmanın da yasak olduğunu ifade etmektedir. Ancak Yahudi âlimler, dışarı çıkma yasağında olduğu gibi, hiçbir dayanak olmaksızın onlara kandil yakmayı serbest kılmışlardır.⁴¹¹

el-İslâmî'nin sebt günü hakkında verdiği bilgiler, hem geçmişteki hem de günümüzdeki uygulamalarla birebir uyuşmaktadır. Yahudilere göre sebt gününün temel amacı "iş" yapmaktan kaçınmak⁴¹² ve manevi hayata yaklaşmak için zaman ayırmaktır.⁴¹³ Bunun kaynağı Çıkış 20:10'dur. Onda "Şabat günü iş yapmayacaksın" emri bulunmaktadır. Çıkış 16:29'da ise dışarı çıkma yasağı ifade edilmektedir: "Size Şabat gününü verdim. Bunun için altıncı gün size iki günlük ekmek veriyorum. Yedinci gün herkes neredeyse orada kalsın, dışarı çıkmasın." Fakat el-İslâmî'nin dediği gibi Yahudi âlimler kendilerine zorluk çıkardığı için bu yasağı esnekletmişlerdir. Buna göre, rabbînik yasa kişinin bulunduğu yerden 2000 kübit (yaklaşık 1,5 km)⁴¹⁴ mesafeye kadar ileriye gitmesinin caiz olduğunu beyan

⁴¹⁰ el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, s. 21; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, ss. 98-9.

⁴¹¹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 46-47, el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 72-73.

⁴¹² Yusuf Besalel, "Şabat", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın Yayın, İstanbul, 2002, III, s. 653.

⁴¹³ Ünal, *a.g.e.*, s. 159.

⁴¹⁴ Behar, *a.g.e.*, s. 136.

etmektedir.⁴¹⁵ Çıkış 35:3'te ise ateş yakma yasağı ifade edilmektedir: “Şabat günü konutlarınızda ateş yakmayacaksınız.” Ancak el-İslâmî'nin de ifade ettiği gibi, Yahudi din adamları ateş yakmanın yerine kandil yakmaya izin vermiş hatta bunu bir tören haline getirmişlerdir.⁴¹⁶

el-İslâmî bunlara ek olarak Yahudilerin, bayramlarının amaçlarına uygun ve güzel vakitlere denk gelebilmesi için bazı seneleri on üç aya çıkardıklarını belirtmektedir. O, bunun, dinlerinin hiçbir yerinde bulunmayan gülünç bir mesele olduğunu düşünmektedir. Ona göre, Yahudiler, bu gibi gülünçlüklerle Tevrat'ta bulunan şeyleri neshetmektedirler. el-İslâmî, Ermiya'nın (a.s) şu sözünün bu konuyu kanıtlar mahiyette olduğunu ifade etmektedir:⁴¹⁷ “Dininiz silinip gitti ve yok oldu ve aranızdan/ağızlarından kesildi.”⁴¹⁸ Sonuç olarak el-İslâmî, Yahudilerin kanunlarını ihlal ederek kendilerinin bile birden fazla nesih faaliyetinde bulduklarını ifade etmektedir. O, bu durumun, Allah'ın kanunu değiştireceğini önceden haber verdiği şeklinde de yorumlanabileceğini belirtmektedir.⁴¹⁹

el-İslâmî'nin Yahudilerin çeşitli amaçlarla bazı seneleri on üç aya çıkardıkları iddiası Yahudi uygulamalarıyla örtüşmektedir. Günümüzde kullanılan Yahudi takvimi karma bir takvim olup hem Ay'ın hem de Güneş'in hareketlerine göre hazırlanmıştır.⁴²⁰ Ay takvimine göre belirlenen bayramlar, Güneş yılı esaslı Yahudi takvimine göre kutlanmaktadır. Ancak en önemlileri tarımla ilgili kutlamalara dayanan, ilkbahar, sonbahar ve yaz mevsimlerine denk gelen Yahudi bayramları, ay takvimindeki kaymalar yüzünden Tevrat'takinden farklı mevsimlere denk gelebilmektedir. Bunu önlemek için, her on dokuz yıllık dönemde, yedi kez birer ay eklenerek Yahudi takvimi sabit hale getirilmiştir. Sonuç olarak, bir Yahudi yılı, normalde on iki ay iken, belli yıllarda bir ay ilave edilerek on üç aya çıkarılmıştır.⁴²¹

⁴¹⁵ Besalel, “Şabat”, s. 653.

⁴¹⁶ Behar, *a.g.e.*, s. 117.

⁴¹⁷ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 47; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 73-74.

⁴¹⁸ Yeremya, 7:28'in bir kısmı. Metnin tamamı şu şekildedir: “Ve onlara diyeceksin: Kendi Allah'ı Rabbin sözünü dinlemeyen ve ders almayan millet budur; hakikat yok oldu, ve ağızlarından kesildi.”

⁴¹⁹ Perlmann, “Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert”, s. 185.

⁴²⁰ Ünal, *a.g.e.*, s. 120.

⁴²¹ Gürkan, *a.g.e.*, s. 162-163.

Bu ise, her 3., 6., 8., 11., 14., 17. ve 19. yıllarda gerçekleşmektedir.⁴²² Bu yıllara geçiş yılı denilmekte⁴²³ ve artık aya da *Adar Şeni* (Adar Sâni/İkinci Adar) adı verilmektedir.⁴²⁴

Burada değinilmesi gereken önemli bir husus, Yahudilerin nesih faaliyetini el-İslâmî'nin iddia ettiği gibi kabul edip etmedikleridir. Rabbiler Tevrat'ta neshin olup olmadığını tartışmışlardır. Bazı rabbiler Tevrat'ta neshin bulunmadığını savunmaktadırlar. Babil Talmudu'nun Megillah bölümüne göre, Musa'dan sonra gelen hiçbir peygamberin kanun koymasına izin verilmemiştir. Bazı rabbiler ise, Tevrat'tan bazı hükümlerin neshedildiğini iddia etmektedirler. Bu görüşü savunan Rabbi Yose ben Hanina'ya göre, Hz. Musa dört hüküm koymuş, fakat Yeremya, İşaya, Hezekiel ve Amos peygamberler bunları neshetmiştir. Rabbi Simlaî ise daha ilginç bir iddiada bulunarak Musa'ya verilen altı yüz on üç emrin Davud tarafından on bire indirildiğini iddia etmektedir. Davud'un on bire indirdiği bu emirler ise, diğer peygamberler tarafından bire indirilmiştir. Talmud'un Şabat bölümündeki bir rivayete göre de Tevrat'ın tamamı neshedilmiştir.⁴²⁵ Görüldüğü gibi Yahudilerin kendi aralarında bile nesih konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu durumda el-İslâmî'nin Yahudilerin kendilerinin neshi kabul ettiğiyle ilgili iddiası bir kısım Yahudi âlime göre geçersiz sayılsa da kimilerine göre geçerli bir iddiadır.

C. Tahrif ve Tecsim

Sözlükte “eğmek, eğri büğrü yapmak, biçimini bozmak”⁴²⁶ manalarına gelen h-r-f kökünden türeyen *tahrif*, “değişiklik, saptırmak, çarpık anlam vermek”⁴²⁷ manalarına gelmektedir. İslâm literatüründe tahrif, Yahudi ve Hıristiyanların kendi kutsal metinlerini kasıtlı olarak değiştirmelerini veya yanlış tevil etmelerini ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴²⁸ İslâm âlimlerini bu konu hakkında araştırma yapmaya

⁴²² Ünal, *a.g.e.*, s. 121.

⁴²³ Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 265.

⁴²⁴ Ünal, *a.g.e.*, s. 117.

⁴²⁵ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 172.

⁴²⁶ Serdar Mutçalı, *Arapça – Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 160.

⁴²⁷ Mutçalı, *a.g.e.*, s. 161.

⁴²⁸ Muhammet Tarakçı, “Tahrif”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, s. 422.

sevk eden asıl unsur, Yahudilerin kendi kitaplarını tahrif⁴²⁹, tebdil⁴³⁰ ve tağyir⁴³¹ ettiklerini içeren Kur'ân ifadeleridir.⁴³² Kur'ân-ı Kerîm'de bu bağlamda leyy⁴³³, kitmân⁴³⁴, lebs⁴³⁵, nisyân⁴³⁶ tabirleri de kullanılmaktadır.⁴³⁷ Ayrıca Allah'ın ayetlerini satmak, elleriyle kitap yazmak gibi ifade kalıpları da bu kapsamda değerlendirilebilmektedir.⁴³⁸

el-İslâmî bu bapta aslında tahrifin bir delili olan *tecsim* konusuna da vurgu yapmaktadır. Tecsim, sözlükte “büyük, kocaman, iri olmak”⁴³⁹ anlamlarına gelen *cesâme* kökünden gelmekte olup, “cisimleştirmek, maddileştirmek”⁴⁴⁰ manasına gelmektedir. Terim olarak ise, Allah'ı cisim olarak düşünerek ona cismani özellikler atfetmek şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁴¹ Tecsim kelimesi yerine daha yaygın olarak kullanılan tabir antropomorfizmdir.⁴⁴² Yahudilerin kitaplarında tecsim içeren pek çok ifade bulunmaktadır. Bu yüzden el-İslâmî'ye göre, onlar aslında ehl-i şirk olarak nitelendirilebilirler. Bu iddia, İbn Hazm tarafından da çok kullanılmıştır ve Zemahşerî (ö. 1144) bu savı zirve noktasına ulaştırmıştır. Zemahşerî'nin, “Müslümanlar arasında antropomorfizmle ilgili her ne varsa, Yahudilerden alınmıştır.” dediği bilinmektedir.⁴⁴³

Tahrif konusunda İslâm âlimlerinin üç farklı görüşü bulunmaktadır. İbn Hazm, el-Karafî ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin sahibi olduğu ilk görüşe göre, Tevrat'ın çoğu kısmı hem lafzen hem de manen tahrif edilmiştir. Onlar, bu kitabı Allah'a atfetmenin ona iftira etmek olduğunu iddia etmektedirler.⁴⁴⁴ Bu görüşün tam

⁴²⁹ Bakara, 2/173.

⁴³⁰ Maide, 5/52.

⁴³¹ Âl-i İmrân, 3/72.

⁴³² Özen, a.g.m., s. 241.

⁴³³ Nisa, 4/46.

⁴³⁴ Bakara, 2/146.

⁴³⁵ Bakara, 2/42.

⁴³⁶ Araf, 7/53.

⁴³⁷ İfadelerin ayrıntılı anlamları için bkz. Göregen, *a.g.e.*, ss. 91-96.

⁴³⁸ Tarakçı, a.g.md., XXXIX, s. 422.

⁴³⁹ Mutçalı, *a.g.e.*, s. 119.

⁴⁴⁰ Mutçalı, *a.g.e.*, s. 119.

⁴⁴¹ İlyas Üzümlü, “Mücessime”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, s. 449.

⁴⁴² Waardenburg, *a.g.e.*, s. 147.

⁴⁴³ Perlmann, “Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert”, s. 185.

⁴⁴⁴ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 217; Hakan Uğur, *Tevrat'ın Kur'ân'a Arzı*, Emin Yayınları, Bursa, 2011, s. 71.

aksini savunan ve İbn Haldun ve Makrîzî'nin içinde bulunduğu ikinci görüşe göre tahrif, Tevrat'ın kendisinde değil yorumunda söz konusudur. Onlar, Yahudilerin Tevrat metnini Allah'ın vahyettiği şekliyle günümüze aktardıklarını ileri sürmüşlerdir.⁴⁴⁵ Bu iki görüşe ek olarak içlerinde İbn Teymiyye, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Süleyman Ateş'in bulunduğu âlimler, orta yolu takip etmişlerdir. Onlar, Tevrat'ın metninde tahrifin bulunduğunu kabul etmekle birlikte, asıl tahrifin onun tefsirinde meydana geldiğini savunmaktadırlar.⁴⁴⁶ el-İslâmî ise İbn Hazm gibi hem maddi hem de manevi tahrifin taraftarıdır. Perlmann buna rağmen onun, Hz. Muhammed'in ve onun vahyinin izlerini, Tevrat metinleri içinde bulmaya çalıştığını ifade etmektedir.⁴⁴⁷ Ancak el-İslâmî'nin de İbn Hazm gibi tahrif metinlerini daha çok işlevselliği bakımından değerlendirdiği görülmektedir.⁴⁴⁸ Yani o, bu metinlerin tahrif edildiğini savunsa da delil olarak işlevsel gördüğü için kullanmayı tercih etmektedir.

el-İslâmî tahrif konusundaki ilk delilini Tekvin Kitabı'ndan getirmektedir. "Ve Allah dedi: Suretimizde benzeyişimize göre Ademoğlu yapalım."⁴⁴⁹ O, bu metinde Yahudilerin Allah'a bir suret ve benzer isnat ederek apaçık teccim yaptıklarını ifade etmektedir. Ancak şüphesiz Allah, benzerlerden ve benzetmelerden münezzehtir ve onların söylediği şeylerden berîdir. el-İslâmî'ye göre bu, Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın tebdil edilmiş olduğunu göstermektedir. O, tam burada Yahudilerden gelebilecek bir itiraza da cevap vermektedir. Onlar, metindeki bu durumun Allah'ın işi olduğunu söyleyerek tevil yoluna gitmeye çalışmaktadırlar. Ancak özellikle "benzeyişimize göre" ifadesinde apaçık Allah'a bir izâfet bulunmaktadır ve akıl sahibi bir insan bunu anlayabilmektedir. Bundan dolayı el-İslâmî, Yahudilerin bu metin hakkındaki tevillerinin zorlama olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 231; Uğur, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁴⁶ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 235; Uğur, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁴⁷ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert", s. 180.

⁴⁴⁸ Eldar Hasanov, "Metin Tahrifi Bağlamında İbn Hazm'ın Tevrat'ı Eleştiri Metodu Üzerine", *MÜİFD*, İstanbul, 2008, XXXV, sy. 2, s. 132.

⁴⁴⁹ Tekvin, 1:26'nın bir kısmı

⁴⁵⁰ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 48; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s.77-78.

el-İslâmî, tahrif konusunda kullandığı ikinci delilde, Yahudiler'in Allah'a pişmanlık ve *tağvir* (fikrini değiştirme) nispet ettiklerini ifade etmektedir. "Allah insanı yeryüzünde yarattığına pişman oldu ve kalbindeki değişti"⁴⁵¹ Ona göre, bu metin, tevil kapısını kapatarak çıkarımda bulunmayı engellemektedir. Dolayısıyla Yahudiler, burada, şu üç noktada küfre düşmüşlerdir:

İlki: Allah'a yaratılmışların sıfatı olan pişmanlık ve *tağvir* (fikrini değiştirme) nispet etmişlerdir.

İkincisi: Allah'ın ilmini yok saymışlardır. Ancak şüphesiz Allah, var olmadan önce nesnelere bilir, yeryüzündeki ve gökyüzündeki bir zerrenin ağırlığı dahi onun bilgisinin dışında değildir.⁴⁵² Her şey onun mülkündeyken ve yerde ve göklerde onun kaza ve kaderinden başka hiçbir şey olmazken, ona pişmanlık nispet etmek mümkün değildir.

Üçüncüsü: Allah'a bir kalp isnad etmişlerdir ki o bundan münezzehdir.⁴⁵³

el-İslâmî gibi el-Mağribî de Tekvin 6:6'yı bir tahrif argümanı olarak kullanmaktadır. Ona göre, Yahudiler Tevrat metinlerine getirdikleri yorumlarda da tahrif ve tebdile gitmektedirler. el-Mağribî bu konuda el-İslâmî'den oldukça farklı iddialarda bulunmaktadır. O, Yahudi din adamlarının, Müslümanların tevhid inancından faydalanarak atalarının inançlarını çokça düzelttiklerini iddia etmektedir. Bu yüzden onlar, Tevrat'ı Müslümanların inkarına karşı müdafaa edecek bir tefsir ortaya koymuşlardır. Ancak ona göre, bu tefsirler metnin aslından oldukça uzaktır. Yahudilerin Tevrat'ın yorumunda yaptıkları tahriflerden birisi "Ve Rab yeryüzünde beşeri yarattığına pişman oldu ve (yüreğinde) acı duydu."⁴⁵⁴ metni hakkındadır. Bu metinde geçen "ve acı duydu" ibaresi, bir tefsirde "ve Rab görüşünü geri aldı/görüşünden caydı." şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak el-Mağribî'ye göre, bu yorum hem dil açısından uygun değildir hem de küfürdür. Ayrıca Yahudilerin bedâ

⁴⁵¹ Tekvin, 6:6.

⁴⁵² el-İslâmî burada Sebe/ 3'e atıfta bulunmaktadır. "Ne göklerde ne de yerde zerre ağırlığında bir şey bile ondan gizli kalmaz..."

⁴⁵³ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 49; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 78-80.

⁴⁵⁴ Tekvin, 6:6.

ve nesihle ilgili görüşlerine de uymamaktadır. Çünkü Yahudiler, Rabbin görüşünden cayması (bedâ) olarak anladıkları için neshi reddetmektedirler.⁴⁵⁵

el-İslâmî, tahrif konusundaki üçüncü delilini Hz. Nuh'un kurban sunmasının⁴⁵⁶ anlatıldığı kıssadan almaktadır.⁴⁵⁷ Orada Yahudiler, Allah'a, hoş kokuyu koklamayı nispet etmektedirler. "Allah hoş kokuyu kokladı."⁴⁵⁸ Onlar, metinde geçen koklama fiilinin, Allah'ın bir duyusu olduğuna iman etmektedirler. Ancak bu, apaçık bir küfürdür ve Allah bundan berîdir.⁴⁵⁹

el-Mağribî, tahrif ve teccim konusunda el-İslâmî'nin de eserinde kullandığı birçok örnek sunmaktadır. Allah'a antropomorfik özellikler (*küfriyyâtü't-teccîm*) atfedilmesi onun en önemli tahrif argümanlarından bir tanesidir. Tevrat'ta, Hz. Musa'nın milletin yaşlılarıyla dağa çıkıp Allah'ı açıktan gördükleri, ayakları altında bir kürsü olduğu ve kristal gibi görüldüğü⁴⁶⁰, Rabb'in yeryüzünde beşeri yarattığına pişman olup (yüreğinde) acı duyduğu⁴⁶¹, hoş kokuyu kokladığı⁴⁶² gibi ifadeler bulunması bunun en açık delilleridir. el-Mağribî'ye göre, bunlar, Allah katından gelmiş bir metinde olmaması gereken apaçık küfürlerdir.⁴⁶³

el-İslâmî dördüncü delilini Tevrat'ta Lut kavminin kıssasının anlatıldığı bölümden aldığını belirtmektedir. Orada Yahudiler Allah'ın yere indiğini iddia etmektedirler. "Yere ineceğiz ve bana gelen feryadına göre tamamen yaptılar mı göreceğiz, aksi takdirde (yapmadılarsa) hakkı bileceğim"⁴⁶⁴ Ona göre, bu metin, Allah'tan ilmi nefyeden çirkin lafızlarla dolu bir küfürdür. Metne göre Allah, yere

⁴⁵⁵ el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, s. 46; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, s. 133.

⁴⁵⁶ Tekvin, 8:20'de Hz. Nuh'un Rabbe bir sunak yapıp, orada temiz sayılan hayvanlardan ve kuşlardan yakmalık takdimeler sunduğu ifade edilmektedir.

⁴⁵⁷ Tekvin 8'de Hz. Nuh'un kıssası anlatılmaktadır.

⁴⁵⁸ Tekvin, 8:21'in bir kısmı.

⁴⁵⁹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 49; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 80-81.

⁴⁶⁰ Çıkış, 24:10.

⁴⁶¹ Tekvin, 6:6.

⁴⁶² Tekvin, 8:21.

⁴⁶³ el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, ss. 44-48; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, ss. 131-135.

⁴⁶⁴ Tekvin, 18:21.

inmeden ve araştırmadan gerçeği bilememektedir. Dolayısıyla bu sözler, Yahudilerin itikadlarının bozukluğunun apaçık bir göstergesidir.⁴⁶⁵

el-Husâmu'l-Memdûd'da tahrif ve teccim konusunda değinilen başka bir konu ise, Yahudilerin Allah'a bir aile, oğullar ve bir zevce nispet etmeleridir. el-İslâmî buna şu metinleri delil olarak getirmektedir: "Siz rabbiniz Allah'ın oğullarısınız."⁴⁶⁶ "Ve Firavun'a diyeceksiniz: Allah şöyle diyor: oğlum ve ilkim İsrail'dir."⁴⁶⁷ el-İslâmî'ye göre, Yahudiler, ikinci metinde Allah'ın birden fazla oğlu olduğunu ve İsrail'in onların en faziletlisi ve en büyükleri olduğunu kastetmektedirler. Nitekim metinde geçen "ilkim" ifadesi buna işaret etmektedir. Allah'a zevce nispet etmelerinin metni ise, İşaya Kitabı'nda bulunmaktadır. "Allah şöyle diyor: boşadığım annenizin boşanma belgesi nerede?"⁴⁶⁸ Bu metne göre, Allah zevcesini boşayarak ona talak/boşanma belgesini vermektedir. Ancak Allah, onların bu sözlerinden münezzehtir. Bir başka metinde ise Allah, zevcesini boşayıp ona buğzetmektedir. "Ona buğzettim, onu boşadım ve ona boşanma belgesini verdim."⁴⁶⁹ el-İslâmî, bu metinlerde geçenlerin hiçbirisinin tevile açık olmayan bir küfür ve günahların en büyüğü olduğunu ifade etmektedir. Çünkü, fakir, muhtaç ve mültecîden başkasının zevceye ve oğula ihtiyacı yoktur. Allah, müstağnîdir ve zevce ve oğul edinmemiştir. "Göklerdeki ve yerdeki herkes Rahman'a kul olarak gelecektir."⁴⁷⁰ Tüm bunları göz önüne alan el-İslâmî'ye göre bu metinler, Yahudilere cizye hükmünün uygulanmaması ve onların ehl-i şirk olarak kabul edilmesi gerektiğinin bir delilidir.⁴⁷¹

⁴⁶⁵ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 50; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 81-82.

⁴⁶⁶ Tesniye, 14:1'in bir kısmı.

⁴⁶⁷ Çıkış, 4:22.

⁴⁶⁸ İşaya, 50:1.

⁴⁶⁹ Yereya, 3:8'in bir kısmı.

⁴⁷⁰ Meryem, 19/93. el-İslâmî'nin burada Meryem suresinde geçen İsrailoğulları'nın Allah'a çocuk isnat etmeleriyle ilgili ayetlerden sonra gelen ayeti aktarması onun konuları Kur'an bağlamından da ele aldığı ortaya koymaktadır. Meryem, 19/87-91 "Onlar Rahman bir çocuk edindi dediler. Andolsun, siz çok çirkin bir şey ortaya attınız. Rahman'a çocuk isnat etmelerinden dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir! Halbuki Rahman'a bir çocuk edinmek yakışmaz."

⁴⁷¹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, ss. 50-51, el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 82-86.

Görüldüğü gibi el-İslâmî Allah'a antropomorfik özellikler atfettikleri için Yahudilerin ehl-i şirk sayılması gerektiğini savunmaktadır. Bu yüzden o, Yahudilerin zimmî statüsünde sayılmayıp, onlardan zimmîliğin bir sonucu olan cizyenin alınmaması gerektiğini düşünmektedir. el-İslâmî, Yahudiler ile Müslümanlar arasındaki zimmîlik anlaşmasının Yahudiler tarafından feshedildiğini iddia etmektedir. Çünkü ona göre, onlar artık hakiki tevhid ehli değillerdir. Yahudiler tarafından peygambelere kötü davranılmasından ve Tevrat'taki antropomorfik pasajlardan anlaşıldığı üzere onlar metinleri tahrif etmişlerdir.⁴⁷²

Cizye, İslâm devletlerinde gayrimüslim tebaanın erkeklerinden alınan baş vergisidir.⁴⁷³ Bu vergi, İslâm devletinde yaşayan zimmî statüsündeki kişilerden alınmaktadır. Sözlükte “kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi” anlamına gelen zimmî, terim olarak İslâm devletinde vatandaş olarak yaşayan gayrimüslimlere verilen addır.⁴⁷⁴ İslâm âlimleri arasında hangi dine mensup kişilerin ehl-i zimmeden sayılabileceği konusu tartışma konusu olmuştur. Kur'ân ve sünnete dayanılarak Ehl-i Kitap'tan ve Ehl-i Kitap statüsünde sayılan Mecusîlerden cizye alınması gerektiği konusunda görüş birliği bulunurken, diğer din mensupları ve ateistlerin durumu konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Hanefîler, Zeydîler ve İbn Cerîr et-Taberî (ö. 923) Arap müşrikleri dışında kalan tüm gayrimüslimlerin, Malikîler ise bütün gayrimüslimlerin zimmî sayıldığını savunurken; Şafîîler, Hanbelîler, Zahirîler ve Caferîler sadece Ehl-i Kitap'ın ve Mecusîlerin zimmî sayılabileceği görüşündedirler.⁴⁷⁵ Bu durumda el-İslâmî'nin Merinî Devleti zamanında Fas'ta yaygın mezhep olan Malikîlerin⁴⁷⁶ görüşünde olmadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü görüldüğü üzere Malikîler, müşrikler dahil tüm gayrimüslimlerden cizye alınabileceği dolayısıyla onların da zimmî statüsü içinde mütalaa edilebileceği görüşündedirler.⁴⁷⁷

⁴⁷² David J. Wasserstein, “Abd Al-Haqq Al-İslâmî”, *Encyclopedia Judaica(Second Edition)*, USA, 2007, I, 240, s. 240.

⁴⁷³ Mehmet Erkal, “Cizye”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, s. 42.

⁴⁷⁴ Mustafa Fayda, “Zimmî”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, s. 428.

⁴⁷⁵ Ahmet Yaman, “Zimmî”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, s. 434.

⁴⁷⁶ Merinî Devleti zamanında Fas'ta Malikî mezhebi ve fikhî yaygınlaştırılmıştır. Ceran, “Merinîler”, XXXIV, s. 197.

⁴⁷⁷ Erkal, a.g.md., VIII, s. 42.

Burada önemli bir husus el-İslâmî'nin Yahudileri müşrik konumuna getirerek neyi amaçladığı konusudur. İslâm devletinde yaşayan müşriklere, Kur'ân'ın putperestler konusundaki sert tavrı gereği Ehl-i Kitap'la aynı muamelede bulunulmamıştır. İslâm şeriatına göre, müşriklere uygulanması gereken hükümler; ihtida, sürgün ya da ölümdür.⁴⁷⁸ Yahudilerin müşrik sayılması gerektiğini söyleyen el-İslâmî, onlara karşı hogörülü bir tutum sergileyen Merinî Devleti'nin bu tutumundan vazgeçmesi gerektiğini savunuyor görünmektedir. Nitekim Merinî Devleti'nden önce Fas'ta hüküm süren Muvahhidlerin Yahudilere karşı sert bir tutum içinde oldukları ve onları hem maddi hem manevi zarara uğrattıkları bilinen bir durumdur.⁴⁷⁹

Bu konuda şöyle bir çıkarım yapmak da mümkün görünmektedir. Orta Çağ'a ait çeşitli Yahudi kaynaklarında, Müslümanların Kabe'de yer alan bir puta ya da peygamberlerine taptıkları için putperest kabul edilmeleri gerektiği şeklinde görüşler bulunmaktadır.⁴⁸⁰ el-İslâmî, belki de bunlara cevap olarak, Yahudilerin Allah'a antropomorfik özellikler atfettiğini ve tanrılarının ateş olduğunu söylediklerini ifade ederek, gerçekte onların müşrik olduğunu ileri sürmüş, dolayısıyla da onlardan cizye alınmaması gerektiğini söylemiştir.

el-İslâmî'nin bu konuda kullandığı bir diğer delil ise, Çıkış Kitabı'ndandır. Yahudiler, Hz. Musa ile Hz. Harun'un, Nadab ve Abihu'nun, Harun'un çocukları ve İsrailoğulları'nın ihtiyarlarından yetmiş kişinin Allah'ı, ayaklarının altında yakuttan bir döşemeyle kaplı yerde otururken gördüğünü iddia etmektedirler. "İsrailoğulları Allah'ı gördüler ve onun ayaklarının altında yakuttan bir *ecirle*/mükafatla döşeli yer vardı ki o, temizlikte göğün saflığı ve berraklığı gibiydi."⁴⁸¹ el-İslâmî, bu metnin, bir önceki delilinden daha çirkin bir küfrü içerdiğini ifade etmektedir. Ona göre, temyiz gücüne sahip her insan, bunun batıl ve apaçık bir küfür olduğunu kavrayacaktır.⁴⁸²

⁴⁷⁸ Waardenburg, *a.g.e.*, s. 97.

⁴⁷⁹ Lewis, *a.g.e.*, s. 170.

⁴⁸⁰ Gürkan, *a.g.e.*, s. 265.

⁴⁸¹ Çıkış, 24:9-10.

⁴⁸² el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 51-52; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 87-88.

el-İslâmî'ye göre Yahudiler, Allah'ı yere indirmekle kalmayıp bir de Allah'ın onlara kendileriyle birlikte oturması/yaşamaları için kutsal bir yer yapmalarını emrettiğini iddia etmektedirler. “Aranızda oturmam için bana kutsal bir yer/türbe/makdis yapın.”⁴⁸³ el-İslâmî'nin burada şaşkınlığının ve kızgınlığının giderek arttığı görülmektedir. O, metinde söylenenleri hiçbir aklın kabul etmeyeceğini, hiçbir dilin söylemeyeceğini belirterek, böyle bir metni okuyunca insanın içine şüphe gireceğini de ifade etmektedir. Ayrıca o, bu şekilde küfre giren başka bir topluluk daha görmediğini de eklemektedir.⁴⁸⁴

el-İslâmî'nin kullandığı bir diğer delile göre Yahudiler, Allah'ın Hz. Musa'ya, yapılan bu türbenin içindeki iki küçük çocuğun heykeli üzerine altından iki heykel yapmasını ve onları *Keruvim/Kerubim*⁴⁸⁵ olarak adlandırmasını vasiyet ettiğine inanmaktadırlar. Buna göre, Tevrat'ta Hz. Musa'nın vahyi iki heykel arasından getirdiği ve Allah'ın ona oradan hitap ettiği ifade edilmektedir. “Allah Musa'ya dedi ki; seninle türbede/kutsal yerde buluşacağım, kefarete örtüsü üzerinde, şahadet sandığı⁴⁸⁶ üzerindeki iki suret (*keruvim*) arasında seninle söyleyeceğim ve İsrailoğulları hakkında sana buyruklar vereceğim.”⁴⁸⁷ el-İslâmî bu delilin hemen ardından getirdiği bir metinle, Tevrat'taki çelişkiyi gözler önüne sermektedir. “Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sularda yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın.”⁴⁸⁸ Ona göre, bu metinle bir önceki metin arasında açık bir çelişki bulunmaktadır. Allah ilk metinde “yapın” dediği şeye, ikinci metinde “yapmayın” demektedir. Dolayısıyla bu, onların dinlerinin ve itikadlarının bozulduğuna aynı zamanda da ellerinde bulunan Tevrat'ın Allah kelamı olmadığına delalet etmektedir. Bu yüzden el-İslâmî, Tevrat'ın Allah'a karşı yalancı, iftiracı ve çok cüretkar biri tarafından uydurulduğunu iddia etmektedir.

⁴⁸³ Çıkış, 25:8.

⁴⁸⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 52; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 88-89.

⁴⁸⁵ Keruvim, kanatlı doğa üstü varlıklar ve bunların heykelleridir. *Kitab-ı Mukaddes*, s. 1361. Bet-Amikdaş'ın betimlemesine göre, Keruvim, Kutsal Sandığın üzerine ya da yanına yerleştirilmiş heykellerdir. Bu tür heykellere Asurlular gibi Eski Mezopotamya medeniyetlerinde de rastlanmaktadır. Yusuf Besalel, “Keruvim”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2001, s. 322.

⁴⁸⁶ Yahudilikte önemli bir yere sahip olan Ahit Sandığı'nın diğer bir adı da “Şahadet Sandığı”dır. Ahmet Güç, *Dinlerde Mabet ve İbadet*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 109.

⁴⁸⁷ Çıkış, 25:22.

⁴⁸⁸ Çıkış, 20:4.

Ona göre Yahudiler, hesap gününe iman etselerdi cehennemdeki elemli azaptan korkarak bunları yapmazlardı. el-İslâmî, bu mahalde hiç kimsenin iki metinden birinin diğerini ne tahsis ettiğini ne de neshettiğini söyleyemeyeceğini iddia etmektedir.⁴⁸⁹ Perlmann, el-İslâmî'nin bu söylemlerinin kişiye, İbn Hazm'ın bu konudaki öfkesini ve kutsal metinleri ancak ahlaksız, inançsız ve vicdansız insanların yazmış olabileceği inancını hatırlattığını söylemektedir.⁴⁹⁰

el-İslâmî, Yahudilerin kurban ibadetiyle ilgili tahriflerine de deliller getirmektedir. İlk delile göre, Tevrat'ta onların, aşure gününde⁴⁹¹ biri Allah, diğeri Azâzîl⁴⁹² için iki teke kurban etmekle emroldukları beyan edilmektedir. “Bir pay Allah için, bir pay Azâzîl için...”⁴⁹³ Burada bahsedilen Azâzîl şeytandır. Dolayısıyla Yahudiler şeytana kurban sunmakla emrolunmaktadırlar. Ancak Allah'ın böyle bir şeyi emretmesi mümkün olmadığı gibi kitaplarını bu şekilde tahrif ettiklerinden Allah şeytan ve onlar için cehennemi hazırlamıştır ki orası ne kötü bir yerdir.^{494/495} el-İslâmî'nin bahsettiği bu metnin Yahudilikte sembolik bir anlamı bulunmaktadır. Burada bu konuya değinmek yerinde olacaktır.

Modern Batı toplumunda kullanılan “günah keçisi” tabiri Tevrat'taki Azazel'in keçisi olarak aslına uygun bir anlamda kullanılmaktadır. Tevrat'ta Rab, İsrailoğulları'ndan günahlarının affı için Harun'a iki teke vermelerini emretmiştir.⁴⁹⁶ Böylelikle getirilen iki teke üzerine kura çekilerek, biri Rabbe günah sunusu olarak sunulmuş, diğeri ise Azazel için çöle salıverilmek üzere canlı olarak Rabbin

⁴⁸⁹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 52-53; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 89-93.

⁴⁹⁰ Perlmann, “Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert”, s. 187.

⁴⁹¹ Yahudiler bu kurbanı Yom Kippur'da sunmaktadırlar. Yom Kippur ise, Roş ha Şana'nın ilk gününden itibaren devam eden on günlük tövbe zamanının sonundaki keffaret günüdür. Yahudiler bu günde yirmi beş saatlik bir oruç tutarlar. İlk ayın onuncu günü tutulan bu oruca Tevrat'ın Aramicesinde Asora de Tişri (Levililer, 16:29) denir. Baki Adam, “Yahudilik”, ed. Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 240-241. Dolayısıyla el-İslâmî Yom Kippur'u ya bu on günlük süreyi esas alarak Aşure (aşere/on) günü olarak nitelendirmekte ya da onun Aramice ismini kullanmaktadır.

⁴⁹² Tevrat'ta Azazel olarak geçmektedir. Levililer, 16:8.

⁴⁹³ Levililer, 16:8'in bir kısmı.

⁴⁹⁴ el-İslâmî burada Kur'ân-ı Kerim'in pek çok yerinde cehennemi nitelemek için kullanılan “orası ne kötü bir varış yeridir” ibaresini kullanmaktadır. Nisa, 4/115; Tevbe, 9/73; Fetih, 48/6.

⁴⁹⁵ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 54; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 94.

⁴⁹⁶ Levililer, 16:5.

huzuruna getirilmiştir.⁴⁹⁷ Başlangıçta Harun'un görevi olan bu emir, daha sonra Kudüs'teki hahamlar tarafından yerine getirilmiştir. Haham elini Azazel'e ayrılan tekenin başına koyarak halkın günahlarını itiraf eder ve tekeyi çöle salar. Orta Çağ rabbinik yorumcusu Nahmanides (ö. 1270) İsraililerin bazen şeytan gibi bir teke olan Azazel'e kurban sunduklarını söylemektedir. O, tekeyi el değmemiş kırlara göndermenin insanların günah fikirlerinin sembolik bir açıklaması olduğunu da ifade etmektedir.⁴⁹⁸ Görüldüğü üzere Tevrat'ta Azazel'e bir teke sunulması emredilmekte ama Azazel'in kim veya ne olduğu hakkında bir bilgi verilmemektedir. el-İslâmî ise, Azazel'in şeytan olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Azazel yaygın görüşe göre bir şeytandır, diğer bir görüşe göreyse tekenin sunulduğu çölün kendisidir.⁴⁹⁹ Buna göre el-İslâmî'nin Yahudilerin şeytana kurban sunduklarıyla ilgili iddiası doğru gözükse de Yahudiler tarafından sembolik olarak yorumlanmaktadır.

Kurban ibadetinin tahrifi hakkındaki ikinci delile göre, Yahudiler kurban olarak şarap/içki takdim etmekle emrolunmuşlardır. "Ve Allah'a hoşnutluk ve takdime için bir testinin üçte biri şarap takdim edeceksin."⁵⁰⁰ el-İslâmî'ye göre Yahudiler bu metinde, hem Allah'a böyle abes bir emri isnat etmekte hem de onun şarabın kokusunu sevdiğini kastetmektedirler. Ayrıca Allah'a koklama duyusunu da nispet ederek tecsimde bulunmaktadırlar.⁵⁰¹ Yahudilikteki kaşer⁵⁰² kurallarına bakıldığında Yahudi eliyle üretilen şarap ve diğer alkollü içeceklerin hepsi helalken⁵⁰³ İslâm'a göre içki içmek haram sayılmaktadır.⁵⁰⁴ Dolayısıyla Yahudiler, Allah'a şarap takdim edilmesini abes olarak karşılamamaktadırlar. Bu durumda el-İslâmî'nin bu metni, İslâmî bir bakış açısıyla değerlendirdiği ortaya çıkmaktadır.

el-İslâmî tahrif konusundaki son delilini Tesniye Kitabı'ndan getirmektedir. Buna göre Tevrat'ta Yahudilerin ateşe taptıkları ve ilahlarının ateş olduğu beyan

⁴⁹⁷ Levililer, 16:8-10.

⁴⁹⁸ Sara E. Karesh and Mitchell M. Hurvitz, Series Editor: J. Gordon Melton, "Azazel", *Encyclopedia of Judaism (Encyclopedia of World Religions)*, New York, 2006, s. 39.

⁴⁹⁹ Sara E. Karesh and Mitchell M. Hurvitz, Series Editor: J. Gordon Melton, "Yom Kippur", *Encyclopedia of Judaism (Encyclopedia of World Religions)*, New York, 2006, s. 567.

⁵⁰⁰ Çölde Sayım(Sayılar), 15:7.

⁵⁰¹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 54; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 94-95.

⁵⁰² Kaşer; İbrance'de yenilebilir gıdalara verilen addır. Gürkan, *a.g.e.*, s. 184.

⁵⁰³ Adam, "Yahudilik", ed. Baki Adam, s. 108; Gürkan, *a.g.e.*, s. 184.

⁵⁰⁴ Maide, 5/90.

edilmektedir. “Rabbimiz Allah, yakıp yok eden bir ateştir o.”⁵⁰⁵ O, Yahudilerin ateşe ibadeti seçerek kötü bir karar verdiklerini ve gideceklerin yerin de ateş (cehennem) olacağını ifade etmektedir. Ayrıca el-İslâmî, Tevrat’ta ne cennet ne de cehennem lafzının bulunmadığına dikkat çekmektedir. Ona göre bu, Tevrat’ın tebdil ve tahrif edilmiş olduğuna ve Allah’ın kelamı olmadığına açık bir delildir.⁵⁰⁶

el-İslâmî’nin söylediği gibi cennet-cehennem lafızları, dolayısıyla yeniden dirilme ve ruhun ölümsüzlüğü inancı, Tevrat’ta açık bir şekilde bulunmamaktadır. Kutsal kitap uzmanları ölüm sonrası hayat düşüncesinin gerçek bir Yahudi inancı olmadığını ileri sürmektedirler.⁵⁰⁷ Ancak mükâfat ve cezanın bu dünyayla sınırlı olmadığını ima eden ve öteki dünya fikrini akla getiren Tevrat ifadelerine⁵⁰⁸ de rastlamak mümkündür.⁵⁰⁹ MÖ XV-XIII yüzyıllar arasında yaşadığına inanılan Musa’dan, MÖ II. yüzyılda kaleme alınan Daniël’in kitabına kadar geçen süre içerisinde, ölüm sonrası hayata ilişkin açık ve seçik bilgilerin Tevrat’ta bulunmaması dikkat çekici bir husustur.⁵¹⁰ Bununla birlikte rabbâni gelenekte ahiret inancı “*olam ha-ba*” şeklinde isimlendirilmekte ve cennet-cehennem anlayışı ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Mişna ve Talmud’a göre ahiret inancı, bir nevi iman ve kurtuluş prensibi olarak görülmektedir. Rabbâni literatürde ölümden sonra iyiler için mükâfatın verileceği yer olan cennetten (*gan Eden*) ve kötüler için cezanın verileceği yer olan cehennemden (*gehinnom*) bahsedilmektedir. Cennet ve cehennemin dünya yaratılmadan önce var olduğu ve İsrailoğulları’nın her biri için cennet ve cehennemde yer ayrıldığı ifade edilmektedir.⁵¹¹ Buna göre, Yahudiler en fazla on iki ay cehennemde kalacaklardır. Ancak bazı din adamları cehennemin varlığını

⁵⁰⁵ Tesniye, 4:24’ün bir kısmı.

⁵⁰⁶ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 55; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 95-97.

⁵⁰⁷ Muhsin Akbaş, “Yahudi Ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 2002, sy. 15, s. 39.

⁵⁰⁸ Eyüp, 14:13-14; 19:28-29.

⁵⁰⁹ Gürkan, *a.g.e.*, s. 139.

⁵¹⁰ Akbaş, *a.g.e.*, ss. 46-47.

⁵¹¹ Gürkan, *a.g.e.*, ss. 144-145.

reddetmektedirler.⁵¹² Bazı metinlerde ise yer belirtilmeyip sadece ebedî ceza ve mükâfata atıfta bulunmaktadır.⁵¹³

D. Yahudilerin Nebilere İftiraları ve Müslümanlara Bedduaları

Tevrat'ta bazı dinî emir ve yasaklamalar bulunmakla birlikte, genel olarak İsrailoğulları ve onların önemli kişilerine ait kıssalar anlatılmaktadır. Ancak bunlar anlatılırken İslâm'a göre önemli görülen, hatta peygamber ve peygamber soyundan gelen kişilere sıradan bir insana bile yakışmayacak davranışlar isnat edilmektedir. Bu çirkin iftiraların başında dinlerinin yasak kabul ettiği fiiller, adam öldürme, gayrimeşru ilişkiler hatta ensest ilişki olarak adlandırılan aile içi ilişkiler gelmektedir.⁵¹⁴ Dolayısıyla Kitab-ı Mukaddes'te kutsal bir metinde yer almaması gereken paragraflar bulunmaktadır.⁵¹⁵ Bu yüzden reddiye müellifleri eserlerinde bu konuya sıkça yer vermişlerdir. el-İslâmî de bu bölümde, Yahudilerin nebilere hakkında hiç kimsenin aklına gelmeyecek sözler ve iftiralarda bulunduğu Tevrat'tan örnekler getirmektedir.⁵¹⁶

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus bulunmaktadır. İslâm'a göre peygamber kabul edilen bazı kişiler, Yahudilere göre peygamber kabul edilmemektedirler. Onlar, İslâm'da peygamber olarak görülen Hz. Lut'u peygamber saymamakta, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ı ise sadece kral olarak kabul etmektedirler. Bu yüzden onlara bazı uygunsuz fiil ve davranışları isnad etmekten çekinmemektedirler. Örneğin; Tevrat'a göre, kızları Lut'la zina etmekte, Davud zina edip cinayet işlemekte, Süleyman ise putlara tapmaktadır.⁵¹⁷ Bu açıdan bakıldığında el-İslâmî'nin Yahudileri nebilere iftira atmakla suçlaması haksız bir suçlama olarak görünmektedir. Ancak bu durum, onların saygın kabul ettikleri kişiler hakkında çirkin ithamlarda buldukları sorununu ortadan kaldırmamaktadır.

⁵¹² Ahmet Hikmet Eroğlu, *Dinler Tarihi*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2013, s. 250.

⁵¹³ Gürkan, *a.g.e.*, s. 146.

⁵¹⁴ Mehmet Katar, "Tevrat'ın Lut Kıssası Üzerine Bir Araştırma", *AÜİFD*, Ankara, 2007, XLVIII, sy. I, s. 57-58.

⁵¹⁵ Waardenburg, *a.g.e.*, s. 147.

⁵¹⁶ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 56; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 99-100.

⁵¹⁷ Ömer Faruk Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, İstanbul, 1995, IX, s. 161.

el-İslâmî'nin bu konuda getirdiği ilk delil Tekvin Kitabı'ndandır. Yahudiler, Hz. Lut hakkında iftirada bulunarak onun içki içip kızlarıyla birlikte olduğunu ve onlardan iki oğlu olduğunu iddia etmektedirler. Bunlardan birinin adı Ammon diğzerinin adı ise Moab'dır.⁵¹⁸ Bunun metni şudur: "Lut'un iki kızı da babalarından hamile kaldılar."⁵¹⁹ el-İslâmî bu metin hakkındaki kızgınlığını ve şaşkınlığını dile getirmektedir. O, kafirlerden başkasının böyle bir iftiraya layık olmadığını ifade ederek, onların bir nebiye nasıl böyle bir şeyi nispet ettiklerine hayret etmektedir.⁵²⁰

Tevrat'ta bir kimsenin kızıyla cinsel münasebette bulunmasının yasaklığına dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak, Tevrat hükümlerine göre, bir kimsenin torunuyla⁵²¹ veya üvey kızıyla⁵²² dahi cinsel ilişkide bulunması kesinlikle yasaklanmaktadır. Bu durum bizi kişinin kızıyla beraber olmasının da yasak olduğu sonucuna götürmektedir. Bir kimsenin üvey kızı ve torunuyla beraber olmasını cinsel sapkınlık olarak gören Tevrat'ın, kızıyla beraber olmasını normal karşılaması zaten düşünülemez bir durumdur. Öte yandan Tevrat'a neden bu şekilde bir kıssanın eklendiği sorusu da cevaplanması gereken önemli bir husustur.

Yahudi kaynaklarındaki bir yoruma göre, Lut, Kenan'da amcası İbrahim'le birlikte yaşarken kavga etmiş ve ayrılma kararı almışlardır. Bunun üzerine o, verimli toprakları bulunan, ancak kötü şöhretiyle bilinen Sodom'a gitmeyi tercih etmiştir. Yahudi din adamlarına göre bu durum, onun kalbinin kötülüğüne delalet etmektedir. O, bu kötü özelliği sebebiyle kendisini hem İbrahim'den hem de Tanrı'dan ayırarak ahlaksızlık ve küfrün hakim olduğu bir bölgeye gitmiştir. Bu yüzden de kendi kanından olan kızları onu büyük bir günaha sokmuştur.⁵²³ Tevrat'ın yorumlarında Lut hakkında bu tarz kötüleyici ifadeler bulunsa da Lut ile kızlarının anlatıldığı Tekvin Kitabı'nda bu olay, gayet normal bir şeymiş gibi anlatılmakta ve olay hakkında hiçbir eleştirel ifade bulunmamaktadır.⁵²⁴ Ayrıca Yahudilerin nezdinde

⁵¹⁸ Tekvin, 19:30-38 arasında bu olay ayrıntılı bir şekilde bulunmaktadır.

⁵¹⁹ Tekvin, 19:36.

⁵²⁰ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 57, el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 102-103.

⁵²¹ Levililer, 18:10.

⁵²² Levililer, 18:17.

⁵²³ Katar, *a.g.m.*, s. 60.

⁵²⁴ Katar, *a.g.m.*, s. 71-72.

saygın bir konumu olan Lut'un, bu olay sırasında sarhoş olmasından ötürü bilinçli olmadığı tekrar tekrar vurgulanarak ona hiçbir sorumluluk yüklenmemektedir. Ancak bu durum daha sonraki zamanlarda Lut'un itibarının zedelenmesinin önüne geçememiştir.⁵²⁵ Araştırmalar, bu hikayenin Tevrat'a eklenmesinin asıl sebebinin Yahudilerin Moab ve Ammon oğullarına karşı duydukları kin ve nefret olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni, bir rivayete göre onların putperest olmaları iken, diğerine göre Mısır'dan çıkış sırasında onların İsrailoğulları'na karşı iyi davranmayıp başlarına belalar gelmesine sebep olmalarından dolayıdır. Bunun sonucunda Yahudiler, Tevrat'a onların neseplerini aşağılayıcı ve kötüleyici bir hikaye koymak istemişler ve bu kıssayı eklemiştir.⁵²⁶

el-İslâmî Yahudilerin Yahuda b. Yakup (a.s) hakkındaki çirkin söylemlerini de dile getirmektedir. Buna göre Yahuda gelini (oğlunun hanımı) Tamar ile birlikte olarak ondan iki çocuğu olmuştur. Onlardan birinin ismi Peres, diğerinin adı Zerah'tır. Yahudiler, Peres'e Hz. Davud'u, Zerah'a nebilerin çoğunu nispet etmektedirler. el-İslâmî bu olayın geçtiği metnin meşhur olduğunu ve Tevrat'ta bulunduğunu⁵²⁷ ifade etmekte, ancak metni vermemektedir.⁵²⁸

Yahudilerin nezdinde Davud her ne kadar peygamber sayılmasa da peygamber karizmasına sahip kutsal kişi olarak kabul edilmektedir. Çünkü, o da Rabbin sözüne muhatap olmuştur.⁵²⁹ Ancak görüldüğü üzere Tevrat'ta Davud'un ve dolayısıyla İsa'nın da büyük atalarından biri olarak, ensest ilişki sonucu doğan Peres gösterilmektedir. Bu durum, Tevrat'ta bulunan, gayrimeşru çocuğun ve onun neslinden olanların on kuşak boyunca Tanrı'nın cemaatine girmeyeceği⁵³⁰ emrine ters düşmektedir. Ayrıca bu isnatlar, Yahudilerin ve Hıristiyanların dinlerinde çok önemli bir yere sahip olan Davut ve İsa'nın neseplerine gölge düşürmektedir.⁵³¹

⁵²⁵ Katar, a.g.m., s. 75.

⁵²⁶ Katar, a.g.m., ss. 74-76.

⁵²⁷ Bu olay, Tekvin 38:16-30'da anlatılmaktadır.

⁵²⁸ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 57; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 103-104.

⁵²⁹ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 93.

⁵³⁰ Tesniye, 23:2.

⁵³¹ Katar, a.g.m., ss. 58-59.

el-Mağribî de el-İslâmî gibi Tevrat'ta peygamberler ve aileleri hakkında çirkin hikayelerin bulunmasını tahrif argümanı olarak kullanmaktadır. Ona göre, Lut ve kızları hakkındaki olay⁵³² ile Yahuda ve gelini Tamar arasında geçen olay⁵³³ bu durumun en açık örnekleridir. el-Mağribî, bu kıssaları el-İslâmî gibi Tevrat'taki haliyle anlatmaktadır. Ancak o, el-İslâmî'den farklı olarak bunların neden Tevrat'a eklendiği konusunda yorumda bulunmaktadır. Ona göre, Harun oğullarından biri olan Ezra, Davud oğullarının krallık yapmasından hoşnut olmadığı için Tevrat'a Davud'un neslini kötüleyen iki bölüm eklemiştir. Bunlar yukarıda bahsettiğimiz Lut ve kızları ile Yahuda ve Tamar'ın kıssalarıdır. Böylelikle Ezra, krallık soyundan olan Davud ve Mesih'in atalarını *mamzer*⁵³⁴ olarak göstermiştir. Sonuçta Beyt-i Makdis'te kurulan ikinci devletin başına Davud oğullarından değil de Harun oğullarından biri kral olarak geçmiştir.⁵³⁵

el-İslâmî'nin bu konuda getirdiği ikinci delil, Hz. Musa'nın babası İmran hakkındadır. Buna göre İmran halasıyla (babasının kız kardeşi) birlikte olmuş ve ondan Musa, Harun ve Meryem doğmuştur. "İmran halası Yoheybîd'i"⁵³⁶ eş olarak aldı ve ona Musa, Harun ve Meryem'i doğurdu."⁵³⁷ el-İslâmî'nin dile getirdiği bu metnin orijinalinde Meryem ismi bulunmamakla birlikte, Tevrat'ın başka metinlerine bakıldığında Hz. Musa'nın kendinden üç yaş büyük Harun⁵³⁸ adında bir abisi ve Meryem adında bir kız kardeşi olduğu görülecektir. Sayılar 26:59'da "Ve Amram'ın karısının adı Levi kızı Yokebed idi; o Mısır'da Levi'ye doğdu; ve Harun'u ve Musa'yı, ve kızkardeşleri Miryam'ı Amram'a doğurdu." ifadesi yer almaktadır. Bu durumda el-İslâmî, Çıkış 6:20'nin sonuna, Sayılar 26:59'un sonunu ekleyerek metinleri birbirine karıştırmaktadır.

⁵³² el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, ss. 59-62; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, ss. 147-152.

⁵³³ el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, ss. 63-65; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, ss. 152-155.

⁵³⁴ el-Mağribî *mamzer*in, veled-i zina için kullanılan bir terim olduğunu ifade etmektedir. el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, s. 58; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, s. 146.

⁵³⁵ el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, s. 62-63; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, ss. 151-152.

⁵³⁶ Tevrat'ta Yokebed olarak geçmektedir.

⁵³⁷ Çıkış, 6:20.

⁵³⁸ Çıkış, 7:7.

el-İslâmî'nin Yahuda b. Yakup ve Hz. Musa'nın babası İmran hakkında anlattığı bu iki olay, Yahudi kaynaklarında hoş görülme ve ensest ilişki olarak kabul edilen hadiselerdir. Görüldüğü üzere Yahuda b. Yakup gelini Tamar'la cinsel münasebette bulunmaktadır. Tevrat, bir kimsenin kendi geliniyle cinsel ilişki kurmasını kesinlikle yasaklamaktadır. Bu onda şu şekilde ifade edilmektedir: "Gelinle cinsel ilişki kurmayacaksın. Çünkü oğlunun karısıdır. Onunla ilişki kurmayacaksın."⁵³⁹ Bununla birlikte, Tevrat hükümlerine göre, geliniyle beraber olan kimsenin cezası ölümdür: "Bir adam geliniyle yatarsa, ikisi de kesinlikle öldürülecektir. Rezillik etmişler, ölümü hak etmişlerdir."⁵⁴⁰ Hz. Musa'nın babası İmran ise halası Yokebed'le evlenmiştir. Tevrat, halayla evlenmeyi de kesin bir dille yasaklamaktadır: "Halanla cinsel ilişki kurmayacaksın. Çünkü o babanın yakın akrabasıdır."⁵⁴¹

el-İslâmî daha sonra Tevrat'ta Musa'ya (a.s) ve Harun'a (a.s) Allah'a iman etmemenin/güvenmemenin isnat edildiğini dile getirmektedir. "Allah Musa ve Harun'a dedi ki; İsrailoğulları arasında bana iman etmediğiniz/güvenmediğiniz ve beni takdis etmediğiniz için, bu topluluğu onlara vadettiğim toprağa/diyara götürmeyeceksiniz."⁵⁴² Metindeki diyardan kasıt büyük Şam beldesidir.⁵⁴³ Musa (a.s) ile Harun (a.s), günahlarından dolayı oraya defnedilmeyerek çölde toplulukla birlikte defnedilmişlerdir. el-İslâmî Yahudilerin bu iddialarının Allah'a ve onun elçilerine iftira olduğunu belirterek, onların bu iftiralarından dolayı tüm milletlerden uzaklaştıklarını ifade etmektedir.⁵⁴⁴

Tevrat'a göre Musa çöl ve göçebe hayatı içindeyken 120 yaşında⁵⁴⁵ Moab diyarındaki Nebo Dağı'nda vefat etmiş⁵⁴⁶ ve Beytpeor karşısındaki vadide

⁵³⁹ Levililer, 18:15.

⁵⁴⁰ Levililer, 20:12.

⁵⁴¹ Levililer, 18:13; Levililer, 20:19.

⁵⁴² Sayılar, 20:12.

⁵⁴³ Tesniye kitabında Musa Kenan diyarına gidmeden vefat etmiştir. Dan & Lavinia Cohn-Sherlbock, *a.g.e.*, s. 35. Rabbin İsrailoğulları'na vadettiği yer Kenan diyarıdır. "Ben Kenan ülkesini size vermek ve Tanrınız olmak için sizleri Mısır'dan çıkaran Tanrınız Rabbinim." Çıkış, 25:38. Kenan diyarı ile Şam aynı yerdir. Hasanov, *a.g.m.*, s. 130.

⁵⁴⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 57-58, el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 104-107.

⁵⁴⁵ Tesniye, 34:7

⁵⁴⁶ Tesniye, 34:1, 5

gömülmüştür.⁵⁴⁷ Tevrat'ın ifadesine göre Musa, işlediği küçük bir günah yüzünden kutsal toprakları görememiştir.⁵⁴⁸ Sayılar Kitabı'nda anlatıldığına göre Harun da işlediği günah yüzünden vaadedilmiş toprakları göremeyerek 123 yaşında Hor Dağı'nda vefat etmiştir.⁵⁴⁹ Musa ile Harun'un işlediği günah ise, Meriva'da Rabbin kendilerini susuz bırakacağını düşünerek ona güvenmemeleridir.⁵⁵⁰ Burada değinilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Yahudilikteki peygamberlik anlayışı ile İslâm'daki birbirinden oldukça farklıdır. İslâm'a göre peygamberlerin ortak özelliklerin biri de ismet yani günahsız olmaktır. Peygamberler sadece zelle denilen küçük günahları işleyebilmektedirler.⁵⁵¹ Ancak Yahudiler peygamberlerin günahsız olduğunu kabul etmemektedirler. Nitekim onlara göre peygamberlerin efendisi sayılan Musa bile işlediği bir günah yüzünden vaadedilmiş topraklara gidememiştir.⁵⁵² Dolayısıyla Tevrat'ta geçen bu olay, Yahudi anlayışına göre gayet normal bir hadisedir. Sonuç olarak el-İslâmî'nin Yahudileri burada İslâm bakışı açısından değerlendirdiği görülmektedir.

el-İslâmî Yahudilerin, Hz. Musa'nın kardeşi ve Allah'ın elçisi olan Hz. Harun'a hakkındaki iftiralarından bahsetmeye devam etmektedir. Onlar Hz. Harun'a buzağı yapmayı ve ona ibadet etmeyi isnat etmişlerdir.⁵⁵³ “Allah Harun'un yaptığı buzağıya ibadet ettikleri için İsrailoğulları'na kızdı.”⁵⁵⁴ el-İslâmî bunun, bir önceki delilinde belirttiği gibi küfür olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵⁵

el-İslâmî bir başka delilinde Yahudilere göre Müslümanlara sövmenin ve onlara, onların meliklerine ve Yahudilerden olmayan herkese beddua etmenin kendilerine farz olduğunu söylemektedir.⁵⁵⁶ Aslında el-İslâmî'nin burada amaçladığı şey, Yahudilerin yabancılara karşı sergiledikleri kötü tutumu ve ayrımcılığı gözler

⁵⁴⁷ Fuat Aydın, *Yahudilik*, s. 36.

⁵⁴⁸ Adam, “Yahudilik”, s. 70.

⁵⁴⁹ Sayılar, 20:22-29.

⁵⁵⁰ Bu olay Sayılar, 20:1-12'de anlatılmaktadır.

⁵⁵¹ Köksal, *a.g.e.*, s. 8.

⁵⁵² Adam, “Yahudilik”, ed. Baki Adam, s. 93.

⁵⁵³ Harun'un altından buzağı yapma hadisesi Çıkış, 32:1-8'de anlatılmaktadır.

⁵⁵⁴ Çıkış, 32:35.

⁵⁵⁵ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 58-59, el-İslâmî; *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 108.

⁵⁵⁶ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 56, el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 101.

önüne sermektir. Nitekim onun bahsetmiş olduğu bu tutum Yahudiler arasında halen devam etmektedir. Bugün İsrail’de yaşayan Yahudiler arasında *gentileye* karşı nefret ve gaddarlık besleyenlerin çok yaygın olduğundan bahsedilmektedir. Geçmişte bu tutum gizlenmişse de İsrail Devleti kurulduktan sonra bu tür konular açık hale gelmiştir. Nitekim Gush Emunim liderleri, Yahudi olmayanları ezmeyi emreden dinî buyruklar vermektedirler.⁵⁵⁷

el-İslâmî, Yahudilerin yabancılara tutumu hakkındaki delillerinden ilkinin Tevrat dışı bir metinden getirmektedir. “Dinimizden çıkanlar için ümit olmayacak, dinimize iman etmeyenler göz kırptıklarında (göz açıp kapayınca kadar) yok olacaklar, tüm düşmanlarımız ve bize buğzedenler anında yok olacaklar, bize galip gelen memleketi bozguna uğrat ve yok et. Ya ilah! Düşmanları bozguna uğrat ve edepsizleri harap et.”⁵⁵⁸ el-İslâmî, bu metnin, Yahudilerin ibadet ederken okudukları dua metni olduğunu ifade etmektedir. Onlar, bu duayı ettiklerinde, Müslümanların yani tüm düşmanlarının yok olacağını zannetmektedirler.⁵⁵⁹ Günümüz Yahudilerinin de haftanın normal günlerindeki dualarının (on sekiz şükran duası) en önemli bölümünde, lanetleme ifadeleri bulunmaktadır. Bu lanetleme, aslında geçmişte Hıristiyanlara ya da Hıristiyan olmuş Yahudi dönmelelere ve diğer tüm Yahudi olmayanlara yöneltilmiştir. “Ve o mürtedlerin hiçbir umudu kalmasın ve tüm Hıristiyanları derhal yok et.” XIV. yüzyıldan kısa bir süre önce ise bu dua, el-İslâmî’nin söylediği hale dönüştürülmüştür. “Ve mürtedlerin hiçbir umudu kalmasın ve tüm sapkınları derhal yok et.”⁵⁶⁰ el-İslâmî de bir mürtedî olduğu için onun bu duayı örnek vermesi oldukça manidardır.

el-İslâmî’nin kullandığı bir diğer delile göre, Tevrat’ta Müslümanlara riba (faiz) uygulamanın ve hile yapmanın farz olduğu ifade edilmektedir. “Müslümana faizle ödünç verebilirsin, kardeşine faizle ödünç vermeyeceksin.”⁵⁶¹ el-İslâmî’nin

⁵⁵⁷ Israel Shahak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, çev. Ahmet Emin Dağ, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 171.

⁵⁵⁸ Amidah, Eco 36, 7.

⁵⁵⁹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 59, el-İslâmî; *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 109-110.

⁵⁶⁰ Shahak, *a.g.e.*, s. 164.

⁵⁶¹ Tesniye, 23:20. Esperanza Alfonso’nun verdiği Tesniye 23:21 referansı, Tevrat’ın Türkçe çevirisine uymamaktadır.

kullandığı “farz” ifadesi dikkate değerdir. Bu konudaki Yahudi kaynakları araştırıldığında onun kullandığı “farz” tabirinin yerinde olduğu görülecektir. Yahudiler arasında yaşayan azınlıklar Tevrat’ta “yabancı/garip” olarak adlandırılmaktadır. Onlara göre yabancılara zulmedilmemelidir ama Yahudiler ile onlar arasındaki farklar da unutulmamalıdır. Buna göre, Yahudilere yasak olan bazı şeyler yabancılar için serbest sayılmaktadır.⁵⁶² Nitekim Tevrat’a göre, kendilerinden olanlara faizle borç vermek yasak olmasına rağmen, *gentileye*⁵⁶³ faizle borç vermek zorunludur. İbn Meymûn (ö. 1204) dahil çoğu Yahudi din adamı yabancı birine verilen borç karşılığında mümkün olan en üst seviyede faiz alınmasını zorunlu görmektedir.⁵⁶⁴ Talmud’a göre faizi Yahudi olmayanlara yüklemek, dinî bir görev olarak addedilmektedir.⁵⁶⁵ Günümüz eğitim kitaplarından biri olan ve anonim bir haham tarafından hazırlanan *The Book of Education*’da Yahudilerin 613 tane dinî yükümlülüğü anlatılmaktadır.⁵⁶⁶ Bu kitabın 545. maddesinde yabancıya verilen borç para karşılığında faiz almanın farz olmasından ve faiz almaksızın kesinlikle borç verilmemesinden bahsedilmektedir.⁵⁶⁷

el-İslâmî’nin bu konudaki diğer delili ise Çıkış Kitabı’ndandır. Tevrat’ta parçalanmış hayvanların etlerini/leş yememeleri ve onları köpeklere atmaları emredilmektedir. “Leş etini yemeyeceksin, bilakis onu köpeklere atacaksın.”⁵⁶⁸ Yahudi âlimler, metindeki köpekler lafzının Müslümanları ve Yahudi olmayanları kapsadığını ve bu konuda köpeklerle onlar arasında bir fark olmadığını dile getirmektedir. Nitekim “Size yabancı olanlar köpek gibidir.”⁵⁶⁹ metni buna delildir. Müslümanlara leş etini satmak onlara helaldir, eğer Müslümanlar onu almazlarsa köpeklere atmaktadırlar. el-İslâmî burada Müslümanların onlarla alışverişi terketmesinin faydalı olacağını belirtmekte, böylece onların *fâsid*/bozuk

⁵⁶² Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, s. 28.

⁵⁶³ Gentile, Yahudilerin kendi dinlerinden ve milletlerinden olmayan kimselere verdikleri isimdir. Aydın, *a.g.e.*, s. 159.

⁵⁶⁴ Shahak, *a.g.e.*, s. 158.

⁵⁶⁵ Shahak, *a.g.e.*, s. 83.

⁵⁶⁶ Shahak, *a.g.e.*, s. 168.

⁵⁶⁷ Shahak, *a.g.e.*, s. 170.

⁵⁶⁸ Çıkış, 22:31 ‘in bir kısmı. Esperanza Alfonso’nun verdiği Çıkış 22:30 referansı, Tevrat’ın Türkçe çevirisine uymamaktadır.

⁵⁶⁹ Perlmann bu metni şunlara atfetmektedir: Sal 59, 7; Sal 59, 15. el-İslâmî, *a.g.e.*, (İspanyolca Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 86.

alışverişlerinden korunacaklarını ifade etmektedir.⁵⁷⁰ el-İslâmî'nin de ifade ettiği gibi Yahudi olmayan insanların köpeklere benzediği anlayışı günümüzde bile Ortodoks bir Yahudiye, yaptığı eğitim çalışmalarında, daha gençliğinin ilk yıllarından itibaren, dikte edilmektedir. Bunun yanı sıra onlar, Yahudi olmayanları övücü herhangi bir davranışta bulunmanın günah olduğu gibi bir sürü şey öğrenmektedirler.⁵⁷¹

Yahudi şeriatına göre leş eti yemek yasaktır. Ancak el-İslâmî'nin de ifade ettiği gibi onun kendilerinden olmayanlara verilmesi veya satılması serbesttir.⁵⁷² “Kendiliğinden ölen hiçbir hayvanın etini yemeyeceksiniz. Ölü hayvanı yemesi için kentlerinizde yaşayan bir yabancıya verebilir ya da öteki yabancılara satabilirsiniz. Siz Tanrınız Rab için kutsal bir halksınız.”⁵⁷³

el-Mağribî de Çıkış 22:30'u tahrife bir delil olarak kullanmıştır. Onun bu konudaki değerlendirmeleri el-İslâmî'ye göre oldukça ayrıntılı olmakla birlikte değindikleri bazı noktalar aynıdır. el-Mağribî'ye göre, Yahudiler Tevrat tarafından yemeleri yasaklanan *terefanın* kapsamını haddinden fazla genişleterek Tevrat'ın yorumunda tahrifte bulunmuşlardır. Onlar bu konuda *Hilkhath Shehita* yani *Hayvan Kesme İlmi* adlı bir kitap oluşturmuşlardır. O, *terefanın*, kurt, aslan veya başka bir yırtıcı hayvanın saldırdığı av olduğunu belirtmektedir. Bunun delili Tevrat'ın şu metnindedir: “Kırda parçalanmış et yemeyeceksiniz; onu köpeklere atacaksınız.”⁵⁷⁴ O, el-İslâmî gibi, Yahudi fakihlerin Tevrat metninde geçen “onu köpeklere atacaksınız.” ifadesini, kendi şartlarına uymayan hayvanları sizden olmayan milletlere satın diye tefsir ettiklerini ifade etmektedir. el-Mağribî, Yahudilerin kendilerinden olmayan milletler hakkındaki yaptıkları bu köpek benzetmesinin, çarpık akılları ve bozuk itikadları yüzünden kendilerinin hak ettiklerini belirtmektedir.⁵⁷⁵

⁵⁷⁰ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 59-60; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 110-112.

⁵⁷¹ Shahak, *a.g.e.*, s. 169.

⁵⁷² Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, ss. 28-29.

⁵⁷³ Tesniye, 14:21.

⁵⁷⁴ Çıkış, 22:31. Perlmann 22:30 referansını veriyor ancak elimizdeki Tevrat çevirisine uymamaktadır. el-Mağribî, *a.g.e.*, (İngilizce metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, s. 66.

⁵⁷⁵ el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, ss. 74-79; el-Mağribî, *a.g.e.* tahk. eş-Şarkâvî, ss. 165-169.

el-İslâmî bu bapta getirebileceği örneklerin daha çok olduğunu ifade etmektedir. Ancak amacı, Yahudilerin durumunun kötülüğünü göstermek olduğu için, dile getirdiği bu delillerin konunun anlaşılması için kâfi geleceğini belirtmektedir.⁵⁷⁶

E. Hz. Muhammed'in Tevrat'ta ve Yahudilerin Dualarında Tazimi ve İsrâ Hadisesi

Eserin bu bölümü *beşâiru'n-nübüvve* başlıklı bölüme benzetmekle birlikte, el-İslâmî'nin üzerinde durduğu noktalar farklıdır. O, ilk bapta Hz. Muhammed'in Tevrat'ta müjdelendiğini vurgularken, bu bapta daha çok Hz. Muhammed'in *isrâ*⁵⁷⁷ hadisesinin Tevrat'ta bulunduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Ayrıca o, Yahudilerin dua kitaplarından almış olduğu metinlerde, Hz. Muhammed'in tazim edildiğini göstermek istemektedir. el-İslâmî bu bap hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

Şüphesiz ben bu babı efendimiz ve dostumuz Hz. Muhammed'i teberrük için son olarak getirdim, o ilk ve son olacak, çünkü bu telifin büyük amacı, onların nebiyi (s.a.v) inkarlarını ve onun onların kitaplarında sübutunu açıklamaktır. İlk olarak onunla başlamak öncelikli ve vacipti ve son olarak onunla sonlandırmak aynı şekilde daha münasipti.⁵⁷⁸

el-İslâmî'nin *isrâ* hadisesi hakkındaki ilk delili Daniel Kitabı'ndandır. "Göğün bulutları arasında Ademoğluna benzer birini gördüm, Muhammed doğdu, o yüce rabbe ulaştı ve onun elleri arasında yaklaşma vardı."⁵⁷⁹ Danyal (a.s) ilhamında Hz. Muhammed'in *isrâ* gecesini görmüştür. Metnin İbranicesinde geçen "*hevâveid/huvâveid*" lafzı Hz. Muhammed'in ismine delalet etmektedir. Çünkü, onun sayısıyla Muhammed isminin sayısı birbirine eşittir.⁵⁸⁰ el-İslâmî, ikinci delil

⁵⁷⁶ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 60; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 112.

⁵⁷⁷ Sözlükte "gece yürüyüşü" anlamına gelen *isrâ*, Hz. Muhammed'in bir gecede Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya yaptığı yolculuğu ifade eden terimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Sabri Yavuz, "Mi'rac", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 132-135.

⁵⁷⁸ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 64; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 122.

⁵⁷⁹ Daniel, 7:13.

⁵⁸⁰ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecid Hayâlî, s. 61; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 115-116.

olarak bu metnin ardısına gelen metni vermektedir. “Muhammed'e onun dinine geri dönsünler diye izzet, memleket ve ümmetlerin çokluğu, halk ve diller verildi, onun dini sağlamdır zevale uğramaz, ümmetinin riyaseti bozulmaz ve değişmez.”⁵⁸¹

el-İslâmî *isrâ* hadisesi hakkındaki üçüncü delilini Yeremya Kitabı'ndan getirmektedir. O, Yeremya'nın (a.s) Hz. Muhammed'i haber verdiğini ve onun *isrâ*sına işaret ettiğini ifade etmektedir. Bunu, şu metinden çıkarmaktadır: “Önderleri kendilerinden biri olacak ve önderleri kalplerinin tam ortasına yakın olacak. Bana yaklaşacak, Muhammed bana yaklaşma konusunda kalbi en cesaretlidir, diyor Rab.”⁵⁸² el-İslâmî'ye göre metinde, Hz. Muhammed'in yücelik ve mertebe konusunda tüm nebileri aştığı haber verilmektedir. Çünkü ondan başka arşa ulaşan nebi bulunmamaktadır. Buna metnin İbranicesinde geçen “*kî dî huvâziyî/kî mî huvâ*”⁵⁸³ ibaresi delalet etmektedir. Ebced hesabına göre, onun sayısıyla Muhammed'in sayısı birbirine eşittir.⁵⁸⁴

Bu noktada el-İslâmî'nin Hz. Muhammed'in *isrâ* hadisesini Tevrat'ta bulunduğunu neden kanıtlamaya çalıştığı sorusu akla gelmektedir. Bu yüzden *isrâ* hadisesi hakkındaki araştırmalara göz atmak yerinde olacaktır. İslâm kültüründe *isrâ* ve *mi'râc* hadiseleri birbirlerinin devamı olan iki olay olarak görülmektedir. Hz. Muhammed'in Mekke'den Kudüs'e kadar götürülmesi *isrâ*, buradan semaya yükseltilmesi de *mi'râc*tir. Kur'ân-ı Kerîm'de sadece *isrâ*dan bahsedilirken, rivayetlerde *isrâ* ve *mi'râc* birbirinin tamamlayıcısı olarak gösterilmektedir.⁵⁸⁵ Hz. Muhammed'in diğer nebilerden üstün gösterilmeye çalışılmasının arka planında yatan sâiklerden biri de ona duyulan aşırı sevgidir. Kur'ân'da diğer peygamberlerin mucizeleri anlatılırken Hz. Muhammed'in mucizelerinden bahsedilmemektedir. Bu durum, Müslümanların üstünlük anlayışı gereğince Hz. Muhammed'i diğer peygamberlerle mucize yarışına sokmuştur. Dolayısıyla *isrâ* hadisesi, Hz.

⁵⁸¹ Daniel, 7:14. el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 62; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 116-117.

⁵⁸² Yeremya, 30:21.

⁵⁸³ Yahudi geleneğinde bu ibare, Malaki peygambere atfedilmektedir. el-İslâmî, *a.g.e.*, (İspanyolca Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 117-118.

⁵⁸⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 62; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 117-118.

⁵⁸⁵ İsrâfil Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, s. 226-227.

Muhammed'i üstün gösterme gayretiyle, onun nübüvvetini ispat manasında bir mucize niteliği taşımadığı halde en büyük mucizelerinden biri olarak kabul görmüştür.⁵⁸⁶ Kimi Müslüman müellifler *isrâ* ve *mi'râc* hadisenin Hıristiyan kaynaklarında geçtiğini bile iddia etmişlerdir.⁵⁸⁷

Mi'râc hadisesiyle ilişkili anlatımlarda Hz. Musa'nın Hz. Muhammed'e adeta akıl hocalığı yaptığı ve onu yönlendirdiği iddia edilmektedir. Hz. Musa, özellikle elli vakit namazın beş vakte indirildiği olayda etkin bir rol almakta ve Hz. Muhammed onun fizikî özelliklerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bu rivayetlerde Hz. Musa'nın bu kadar etkin bir rol almasının sebebi, Yahudilerle birlikte yaşayan Müslümanların onların kültürlerinden etkilenmesidir. Özellikle Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa'dan sıkça bahsedilmekte ve çeşitli ayetlerde tıpkı Hz. Muhammed gibi gece yolculuğuna çıkarıldığına işaret edilmektedir.⁵⁸⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de ve Yahudi kaynaklarında onun başına gelen olayların Hz. Muhammed'in başına gelmemiş olması, Müslümanları kendi peygamberlerinin de benzer tecrübeleri yaşadığı gibi bir tutum içine sokmuştur. Böylece Müslümanlar, Hz. Muhammed'le Hz. Musa'yı adeta yarıştıran kendi peygamberlerinin ondan üstün olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır.⁵⁸⁹ Bu konuda hadis kaynaklarında pek çok örnek bulunmaktadır. Bu tür rivayetler, Hz. Muhammed'i Hz. Musa'dan bir adım öne geçirme gayretiyle kaynaklara sokulmuştur.⁵⁹⁰ Müslüman âlimler, Yahudi âlimlerle girdikleri tartışmaların da etkisiyle Hz. Muhammed'in üstünlüğünü ispatlamaya çalışmışlardır. Bu üstünlük yarışı daha Hz. Muhammed hayattayken başlamıştır.⁵⁹¹ el-İslâmî'nin de eseri boyunca sürekli Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstün olduğunu kanıtlama çabası içinde olduğu görülmektedir. Onun bu bapta Hz. Muhammed'in *isrâ* hadisesinden bahsetmesinde de muhtemelen Yahudi kökeninden sahip olduğu kültürün etkisi bulunmaktadır.

⁵⁸⁶ Balcı, *a.g.e.*, s. 333-334.

⁵⁸⁷ Balcı, *a.g.e.*, s. 336.

⁵⁸⁸ Balcı, *a.g.e.*, s. 337.

⁵⁸⁹ Balcı, *a.g.e.*, s. 355-356.

⁵⁹⁰ Bu örnekler için bkz. Balcı, *a.g.e.*, ss. 356-360.

⁵⁹¹ Balcı, *a.g.e.*, s. 340.

el-İslâmî bu bapta Hz. Muhammed'in Tevrat'ta ve Yahudilerin dualarında tazim edildiğine dair deliller de getirmektedir. Buna göre, Buhtunnasr'ın krallığı döneminde Allah'ın nebisi Danyal (a.s)⁵⁹² ve onun ashâbı dualarında Hz. Muhammed'den şefaât istemektedirler. el-İslâmî, Yahudilerin bu duayı sebt gününde ve bayramlarda okuduklarını, ancak bunu kabul etmediklerini iddia etmektedir.⁵⁹³ Bununla birlikte o, dua metnini vermemektedir.

el-İslâmî, Yahudilerin sebt gününde ve bayramlarında okudukları önemli dualarının metninde, Hz. Muhammed'e tazimin bulunduğunu belirtmektedir. "Bütün yaratılmışların efendisi, ki o Muhammed'dir, yaratılmışların tümünün ağzında onu mübarek kıldı." Ona göre, metnin İbranicesinde geçen "*il zûn/il edûn*" ibaresi Hz. Muhammed'in ismine delalet etmektedir. Çünkü ikisinin de sayısı ebced hesabına göre doksan ikidir.⁵⁹⁴

el-İslâmî, Yahudilerin başka bir dualarında ise, Güneş ve Ay'ın Ahmed'i övdüğünün yer aldığını dile getirmektedir. "Rabbimizin yarattığı ışıklar ne kadar güzeldir, onlar ışık saçıyorlar ve Ahmed'i övüyorlar." Metnin İbranicesinde geçen "*nüceh*" lafzı Ahmed'e delalet etmektedir. Çünkü onun sayısı ebced hesabına göre elli sekizdir ve bunun elli üçü, Ahmed ismine, kalan beşi ise onun getirdiği beş vakit namaza aittir. el-İslâmî, metindeki "Ne kadar güzel ışıklar" sözüyle güneş ve ayın kastedildiğini ifade etmektedir.⁵⁹⁵

el-İslâmî'nin ifade ettiğine göre, Tevrat'taki indirilmiş kitapların sonuncusu Aziz'e⁵⁹⁶ (a.s) indirilmiş olandır. Onda nebilerin sonuncusu ve elçilerin efendisi Hz.

⁵⁹² Tevrat'ın Daniel kitabının birinci bölümünde, Babil Kralı Buhtunnasr tarafından sürgün edilen Daniel ve üç genç Yahudi arkadaşının hikayesi anlatılmaktadır. bkz. Daniel Kitabı.

⁵⁹³ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 61; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 115.

⁵⁹⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 63; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 120-121.

⁵⁹⁵ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 63-64; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 121-122.

⁵⁹⁶ Perlmann el-İslâmî'nin Tevrat'ın Malaki kitabından bir alıntı yaparak Üzeyr'e atfettiğini belirtmektedir. Bu durumda el-İslâmî'nin Aziz olarak isimlendirdiği kişi Üzeyr'dir. Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-İslâmî A Jewish Convert", s. 189; Nitekim Üzeyir kelimesinin kökeni konusunda araştırma yapan Finkel, onu Mezmurlar'daki "aziz" kelimesine dayandırmaktadır. Baki Adam, "Üzeyir", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, s. 401. el-İslâmî hakkında çalışma yapan H. Lazarus-Yafeh, Abdülhak el-İslâmî'nin eserinde Kutsal Kitap'ın derleyicisi olarak Üzeyr'i işaret ettiğini

Muhammed'in ahir zamanda gönderileceği haber verilmekte ve o "görevlendirilmiş elçi" olarak isimlendirilmektedir. "İşte, ben elçimi gönderiyorum, önümde yol hazırlayacak ve ansızın aradığımız efendi Mekke'ye gelecek, Muhammed, ki o beş vakit namazı emreder, ki siz onu seviyordunuz, işte o geliyor,' diyor orduların rabbi."⁵⁹⁷ Metindeki "Ansızın Mekke'ye gelecek" cümlesine İbranice metindeki "*ve fâtım yenvâl heykel/ ve fesâm yebvâl heykel*" ibaresi delalet etmektedir. Çünkü ebced hesabına göre "*heykel*"in sayısı ile Mekke'ninki eşittir. "Görevlendirilmiş elçi/*ve mülâk hebrîs*" lafzı yaratılanların ilki hakkındaki ahde (anlaşmaya) işaret etmektedir. "*ve mülâk*" lafzı ise, Hz. Muhammed'in ismine delalet etmektedir. Onun sayısıyla, Muhammed isminin ve beş vakit namazın sayısı birbirine eşittir.⁵⁹⁸

el-İslâmî'nin bu konuda getirdiği son delil ise İşaya Kitabı'ndandır. İşaya (a.s), kitabında şöyle demektedir: "Bereket Muhammed'in (s.a.v) bereketidir, hak adına yemin eden, şüphesiz Allah'ın adıyla ve Muhammed'in (s.a.v) adıyla yemin eder."⁵⁹⁹ Buna göre, Hz. Muhammed'in ismine metnin İbrancesinde bulunan "*êmir/êmin*" lafzı delalet etmektedir.⁶⁰⁰

II. el-Husâmu'l-Memdûd'da Kullanılan Tevrat Metinleri ve Kavramlar Hakkında Değerlendirmeler

A. Abdülhak el-İslâmî'nin Eserinde Kullandığı Tevrat Referanslarındaki Farklılıklar

el-İslâmî, *el-Husâmu'l-Memdûd*'un ilk babında Tevrat'ın 24 kitaptan⁶⁰¹ oluştuğunu ifade etmektedir.⁶⁰² O, dellilerini getirirken bazen nereden aldığını da söylemektedir. Onun Kitâb-1 Melahim, Kitâb-1 Hoşea, Kitâb-1 İşaya, Tevrat'ın ilk

---

belirtmektedir. Ayrıca o, Rabbanî bilginlerin Ezra ile Malaki'yi aynı kişi olarak saydıklarını da eklemektedir. Lazarus-Yafeh, *Intertwined Worlds, Medieval Islam and Bible Criticism*, s. 72.

⁵⁹⁷ Malaki, 3:1.

⁵⁹⁸ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 62-63; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, ss. 118-120.

⁵⁹⁹ İşaya, 65:16.

⁶⁰⁰ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 64; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 122.

⁶⁰¹ Yahudi kutsal kitabı Tora, Neviim ve Ketuvim'in bölümlerinin toplamından oluşan 24 kitaptır Adam, "Yahudilik", ed. Baki Adam, s. 78.

⁶⁰² el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 29; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 20.

suresi, Tevrat'ın ilk hizbi, Zebur gibi ifadeleri buna örnek olarak verilebilir. Bu durum onun Yahudi Kutsal Kitabı hakkındaki bilgisinin iyi bir seviyede olduğunu ortaya koymaktadır. O, argümanlarının çoğunlukla Tora'dan, bilhassa da Tekvin Kitabı'ndan getirmektedir. Tevrat'tan olmayan argümanları ise sınırlıdır.⁶⁰³

el-Husâmu'l-Memdûd'da kullanılan Tevrat referanslarındaki farklılıkların oldukça fazla olması dikkatlerden kaçmayan bir husustur. el-İslâmî'nin Hz. Muhammed'e işaret ettiğini düşündüğü metinlerde kullandığı ifadeler, günümüz Tevrat'ındakinden oldukça farklıdır. Bununla birlikte o, diğer baplarda genellikle metne sadık kalmıştır. O, özellikle *beşâiru'n-nüvüvve* konusunda kullandığı bazı metinleri günümüz Tevrat'ından farklı çevirmektedir. Bunun yanı sıra o, bazı metinlere eklemelerde de bulunmaktadır. Örneğin; o, Hoşea 9:5-6'nın ses bilimi açısından tam bir transkripsiyonunu vermekte, ancak İbranice *mahmad* kelimesini Muhammed olarak okumaktadır. O, aynı şeyi I.Krallar 20:6 ve 22:35'te bulunan İbranice *mahmad* kelimelerinde de yapmaktadır. Bunun yanı sıra el-İslâmî, verdiği metinlerin gerçek orijinal versiyon olduğunu savunarak, açıkça Hz. Muhammed'in ismini Tevrat metinlerine eklemektedir. Örneğin Tekvin 1:16'nın başlangıcı onun okumasına göre şöyledir: "Allah efendimiz Muhammed'in ışığından başka iki büyük ışık yarattı." Öte yandan o, gene bazı İbranice metinlerin tam bir transkripsiyonunu vermekte, fakat farklı çevirmektedir. Örneğin; Tekvin 2:8'de "Allah efendimiz Ahmed'i insanoğlundan/yaratılmışlardan önce bahçeye/cennete soktu." Yine Tekvin 12:2'yi şöyle çevirmektedir: "Senin neslinden Muhammed'i yaratacağım ve seni mübarek kılacağım."⁶⁰⁴ el-İslâmî'nin, Ahmed ve Muhammed isimlerinin bu şekilde açıkça Tevrat metinlerinde yazılı olduğu iddiası, muhtemelen Kur'ân temelli bir iddiadır. Nitekim Kur'ân'da "*Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir.*"⁶⁰⁵ denilmektedir. Bu ayet bazı reddiye müellifleri tarafından Tevrat ve İncil'de açıkça ismin bulunması şeklinde anlaşılmıştır. el-İslâmî'nin de, bu gruba dahil müelliflerden biri olarak, Ahmed ve Muhammed isimlerini Tevrat metinlerine dahil etmesi bu bağlamda düşünülmelidir. el-İslâmî'nin yaptığı değişikliklerin daha iyi görülebilmesi adına

⁶⁰³ Perlmann, "Abd Al-Hakk Al-İslâmî A Jewish Convert", s. 189.

⁶⁰⁴ Lazarus-Yafeh, *Intertwined Worlds, Medieval Islam and Bible Criticism*, s. 125.

⁶⁰⁵ Araf, 7/157.

kullandığı Tevrat metinlerinin günümüz Tevrat çevirisiyle birlikte verilmesi uygun olacaktır:

I.Krallar, 20:6

el-İslâmî'nin çevirisi: “Yarın senin evini ve kullarının evini araştırmak üzere kullarımı göndereceğim, o vakit Muhammed senin inayetinde idi, onu elleriyle alıp götürcekler.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Fakat yarın bu vakitlerde sana kullarımı göndereceğim, ve senin evini ve kullarının evlerini araştıracağız, ve vaki olacak ki, senin gözünde hoş olan her şeyi elleriyle tutup götürcekler.”

I.Krallar, 22:35'in bir kısmı

el-İslâmî'nin çevirisi: “Melik Muhammed'i zikrediyor ve Rumla savaşıyordu.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Ve cenk o gün arttı; ve Suriyelilere/Aramlılara karşı kralı kendi cenk arabasında durdurdular.”

Hoşea, 9:5-6

el-İslâmî'nin çevirisi: “Hangi şeyi yapacaksınız, yoksa vadedilmiş ve şahid olunmuş günde (kıyamet gününde) haliniz nasıl olur, hala bir felaketten bir diğerine gidiyorsunuz ve naklediliyorsunuz. Mısırlılar sizi esir aldı, Rumular(Romalılar) sizi öldürdü, Muhammed mallarınızı gasp etti, *el-Kimus* sizi kovdu/sürdü, diken çadırlarınızdadır.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Ne yapacaksınız dinsel bayramlarda, Rabbin bayram gününde? Yıkımdan kaçsalar bile, Mısır bir araya toplayacak onları, Mof gömecek, Değerli gümüş eşyalarını yabancı otlar saracak, diken bitecek çadırlarında.”

Tekvin, 2:8

el-İslâmî'nin çevirisi: “Ve Rab/efendi Allah Ahmed'i yaratılmışlardan önce Aden'deki bahçeye soktu.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Ve Rab Allah şarka doğru Adende bir bahçe dikti; ve yaptığı adamı (Adem'i) oraya koydu.”

Tekvin, 17:20

el-İslâmî'nin çevirisi: “İsmail için duan kabul olunmuştur. Onu sana bereketli kılacağız, onu ziyadesiyle çoğaltacağız ve onu nimetlendireceğiz ve ondan Muhammed'i (s.a.v) çıkartacağız.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Ve İsmail'e gelince, seni işittim; işte, onu mübarek kıldım, ve onu semereli edeceğim, ve onu ziyadesiyle çoğaltacağım; on iki beyin babası olacak ve onu büyük millet edeceğim.”

Tekvin, 3:22

el-İslâmî'nin çevirisi: “Ve Rab Allah dedi: Şüphesiz ki ben Adem'i onun sırtından Ahmed'i çıkartmak için yarattım, o sizden biri gibi olacak.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Ve Rab Allah dedi: İşte, adam iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu.”

Tekvin, 12:1-3

el-İslâmî'nin çevirisi: “Ve Allah İbrahim'e dedi ki: Memleketinden ve babanın evinden sana gösterdiğim toprağa git, senin neslinden Muhammed'i yaratacağım ve onu mübarek kılacağım, onun ismini yücelteceğim ve o bereket olacak, onun bereketine ulaşanları bereketli kılacağım, ona söveni lanetleyeceğim, onu alemdeki yaratılmışların çoğu yüceltecek.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Ve Rab Abram'a dedi: Memleketinden ve akrabanın yanından ve babanın evinden sana göstereceğim memlekete git ve seni

büyük millet edeceğim ve seni mübarek kılacağım ve senin adını büyük edeceğim; ve bereket ol ve seni mübarek kılanları mübarek kılacağım ve sana lânet edene lânet edeceğim; ve yeryüzünün bütün kabileleri sende mübarek olacaktır.”

Tekvin, 15:1

el-İslâmî'nin çevirisi: “Allah'ın İbrahim'e vahiydeki hitabıydı, ona dedi ki: Korkma ey İbrahim, ben ve Muhammed sana kalkanız.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Bu şeylerden sonra, rüyada Abram'a Rabbin şu sözü geldi: Ey Abram, korkma; ben sana kalkanım, senin çok büyük mükâfatınım.”

Tekvin, 21:18

el-İslâmî'nin çevirisi: “Kalk, oğlun İsmail'i kaldır, ondan Hz. Muhammed çıkacak (soyundan gelecek).”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Kalk, çocuğu kaldır, ve onu kendi elinde tut, çünkü onu büyük millet yapacağım.”

Tekvin, 12:9

el-İslâmî'nin çevirisi: “İbrahim gezilerinden çoğunda Mekke'ye giderdi.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Ve Abram git gide Cenuba doğru göç ediyordu.”

Yeremya, 3:8

el-İslâmî'nin çevirisi: “Ona buğzettim, onu boşadım ve ona boşanma belgesini verdim.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Ve gördüm ki, dönecek İsrail zina etmiş olduğundan ötürü, onu boşayarak kendisine boş kâğıdını verdiğim zaman...”

Çıkış, 6:20

el-İslâmî'nin çevirisi: “İmran halası Yoheybîd'i eş olarak aldı ve ona Musa, Harun ve Meryem'i doğurdu.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Ve Amram kendisine babasının kız kardeşi Yokebed'i karı olarak aldı; ve ona Harun'u ve Musa'yı doğurdu.”

Tesniye, 23:20

el-İslâmî'nin çevirisi: “Müslümana faizle ödünç verebilirsin, kardeşine faizle ödünç vermeyeceksin.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Yabancıya faizle ödünç verebilirsin; fakat kardeşine faizle ödünç vermeyeceksin”

Daniel, 7:13

el-İslâmî'nin çevirisi: “Göğün bulutları arasında Ademoğluna benzer birini gördüm, Muhammed doğdu, o yüce rabbe ulaştı ve onun elleri arasında yaklaşıma vardı.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Gece rüyetlerinde gördüm, ve işte, insan oğluna benzer biri göklerin bulutları ile geldi, ve günleri eski olana kadar geldi, ve onun önüne kendisini yaklaştırdılar.”

Daniel, 7:14

el-İslâmî'nin çevirisi: “Muhammed'e onun dinine geri dönsünler diye izzet, memleket ve ümmetlerin çokluğu, halk ve diller verildi, onun dini sağlamdır zevale uğramaz, ümmetinin riyaseti bozulmaz ve değişmez.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Ve bütün kavimler, milletler, ve diller ona kulluk etsinler diye, kendisine saltanat ve izzet ve krallık verildi; onun saltanatı geçmeyecek ebedî bir saltanattır ve krallığı yıkılmayacak bir krallıktır.”

Yeremya, 30:21

el-İslâmî'nin çevirisi: “Önderleri kendilerinden biri olacak ve önderleri kalplerinin tam ortasına yakın olacak. Bana yaklaşacak, Muhammed bana yaklaşma konusunda kalbi en cesaretlidir, diyor Rab.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Ve onların reisi kendilerinden olacak, ve onların hâkimi içlerinden çıkacak; ve onu yaklaştıracam ve bana yaklaşacak; çünkü bana yaklaşmağa kim cüret eder? Rab diyor.”

Malaki, 3:1

el-İslâmî'nin çevirisi: “İşte, ben elçimi gönderiyorum, önümde yol hazırlayacak ve ansızın aradığımız efendi Mekke'ye gelecek, Muhammed, ki o beş vakit namazı emreder, ki siz onu seviyordunuz, işte o geliyor, diyor orduların rabbi.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “İşte, habercimi gönderiyorum, ve önümde yol hazırlayacak; ve aradığımız Rab kendi mabedine ansızın gelecektir; ve özlediğiniz ahit meleği, işte, geliyor, orduların Rabbi diyor.”

İşaya, 65:16'nın bir kısmı

el-İslâmî'nin çevirisi: “Bereket Muhammed'in (s.a.v) bereketidir, hak adına yemin eden, şüphesiz Allah'ın adıyla ve Muhammed'in (s.a.v) adıyla yemin eder.”

Kitab-ı Mukaddes çevirisi: “Şöyle ki, dünyada kendisini mübarek kılan adam hak Allah'ı ile kendisini mübarek kılacak; ve dünyada and eden adam hak Allah'ı ile and edecek.”

B. el-Husâmu'l-Memdûd'da Kullanılan Kavramlar

el-İslâmî'nin *el-Husâmu'l-Memdûd*'da kullandığı bazı kavramlar dikkat çekmektedir. Eser incelendiğinde onun Tevrat'ın kitapları hakkında çeşitli ifadeler kullandığı göze çarpmaktadır. el-İslâmî, Tevrat'ın bölümleri için genellikle *hizb*⁶⁰⁶ ve

⁶⁰⁶ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 36; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 41.

*kitâb*⁶⁰⁷ ifadelerini tercih etmektedir. O, sadece bir yerde Kur'ân'ın bölümleri için kullanılan *sure*⁶⁰⁸ tabirini Tevrat bölümleri için kullanmakla birlikte, Tevrat cümleleri için *ayet* tabirini hiç kullanmamaktadır. O, Tevrat cümleleri için *ayet* yerine “Tevrat metni” ifadesini tercih etmektedir. el-İslâmî'nin bu konudaki hassasiyeti dikkat çekicidir. Çünkü Orta Çağ reddiye müelliflerinin sure ve ayet tabirlerini Tevrat ve İncil için sıklıkla kullandıkları bilinmektedir. Mesela el-Mağribî bu konudaki bariz örneklerden biridir.⁶⁰⁹ Nitekim Orta Çağ müellifleri için bu tabirleri kullanmak hakim dilin etkisi (*linguafranca*) olarak yorumlanmaktadır. O dönemde bu tabirleri kullanmak günümüzdeki gibi endişeye sebep olacak bir durum olarak görülmemektedir. Müslümanlar tarafından ayet ve sure kavramlarının sadece Kur'ân cümleleri için kullanılmaya özen gösterilmesi günümüze ait bir tutumdur. Dolayısıyla el-İslâmî'nin bu hassasiyeti, yaşadığı dönemde İslâm hakimiyeti devam ettiği için kişisel bir tercih olarak kabul edilebilir.

el-İslâmî'nin Kur'ân-ı Kerîm'de adı zikredilmeyen Ermiya/Yeremya,⁶¹⁰ Yeşaya/İşaya,⁶¹¹ Danyal/Daniel,⁶¹² Aziz/Üzeyr⁶¹³ adlı Yahudi peygamberleri ve Yahuda İbn Yakup⁶¹⁴ için *aleyhisselam* (selam onun üzerine olsun) tabirini kullanması ilginç bir durumdur. Çünkü İslâm'da bu tabir, sadece Müslümanlar arasında önemli ve saygın şahsiyetler için kullanılmaya gelmiştir. Bu bağlamda onun Yahudi geçmişinin etkisinde kalarak bu şahsiyetler hakkında saygınlık ifadesi kullanmış olabileceği düşünülebilir. Öte yandan onun bu kullanımı ondan daha önce yaşamış bir âlim olan İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 923) tarihinde de görülmektedir. Bu durum İsrailiyat'ın İslâm'a girmesiyle birlikte bu kimselerin Müslümanlar arasında

⁶⁰⁷ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 30; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 22.

⁶⁰⁸ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 34; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 34.

⁶⁰⁹ el-İskenderî de *Mesâlikü'n-Nazar*'da Tevrat cümleleri için bazen ayet kavramını kullanmaktadır. el-İskenderî, *a.g.e.*, ed. Sidney Adams Weston, s. 325.

⁶¹⁰ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 47; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 74.

⁶¹¹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 44; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 65.

⁶¹² el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 61; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 115.

⁶¹³ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 62; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 118.

⁶¹⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 57; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 103.

da saygın kişiler olarak kabul edilmiş olabileceği fikrini akla getirmektedir. Dolayısıyla el-İslâmî de buradan yola çıkarak onlar hakkında *aleyhisselam* tabirini kullanmış olabilir.

el-İslâmî'nin eserinde yaygın kullanımın aksine bazı kavramların İbranice isimlerini vermesi göze çarpan hususlardan bir diğeridir. Örneğin; O, I.Krallar Kitabı'nın adını *Melahim*⁶¹⁵ olarak ifade etmekte, Samiriye şehrinin İbranice karşılığı olan *Şomron*'u⁶¹⁶ kullanmaktadır. Ayrıca o, eserinde *Purim* Bayramı⁶¹⁷, *keruvim*⁶¹⁸ ve *el-Kimus/Kemoş*⁶¹⁹ gibi Yahudilikte kavramsal niteliğe sahip İbranice kökenli kelimelere de yer vermektedir. Bu bağlamda onun dinî kavramların İbranice karşılıkları hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir.

C. Abdülhak el-İslâmî'nin Yahudilik ve İslâm Bilgisi

el-İslâmî'nin Yahudilik ve İslâm hakkındaki bilgisine dair elimizde bulunan tek kaynak, *el-Husâmu'l-Memdûd* adlı eseridir. Onun aldığı eğitim hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, o eserinde kendisi için “*Şeyh, fakih, âlim, muvaffak*, Muhammed şeriatına yardım eden, Yahudi din bilgini/*el-hibr*⁶²⁰, yüce gönüllü ve *imam*”⁶²¹ tabirlerini kullanmaktadır. Bu, onun ihtida etmeden önce bir Yahudi bilgini, Müslüman olduktan sonra da İslâm âlimi olduğuna işaret etmektedir. Nitekim eserinde ifade ettiği üzere İslâm'a girmeden önce Yahudi bilgilerle tartışmalar yapabilmiş olması için ilmî yönden kendini geliştirmiş olması gerekmektedir. Bunlara ek olarak dönemin liderlerinden birinin el-İslâmî'den bu reddiyeyi yazmasını talep etmesi de onun kendi hakkında kullandığı sıfatların doğruluğunu desteklemektedir.

⁶¹⁵ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 30; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 22.

⁶¹⁶ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 29; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 21.

⁶¹⁷ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 46; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 70.

⁶¹⁸ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 52; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 89.

⁶¹⁹ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 32; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 30.

⁶²⁰ Çoğulu *ahbar* olan bu kelime, Filistin Yahudi akademilerinde haham rütbesinin altındaki bilginler için kullanılan bir ünvanıdır. Lewis, *a.g.e.*, s. 113.

⁶²¹ el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 7.

el-İslâmî'nin hocaları ve kimlerden etkilendiği hakkında elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun bazı görüşlerinde İbn Cerîr et-Taberî'yle (ö. 923) aynı hususları savunması, onun İbn Cerîr et-Taberî'nin kitaplarını okumuş ve fikrî açıdan ondan etkilenmiş olabileceği fikrini akla getirmektedir. Nitekim el-İslâmî gibi bir reddiye müellifi olan el-Mağribî, eserinde İbn Cerîr et-Taberî'den etkilendiğini açıkça ifade etmektedir.⁶²²

el-İslâmî'nin İbranice Tevrat metinlerini Arap alfabesine transkribe etmesi ve Arapçaya tercüme etmesi, İbraniceyi en azından orta seviyede bildiğine delalet etmektedir. Nitekim o eserinde yaygın kullanımın aksine Yahudilikteki bazı kavramların İbranice kullanımlarını tercih etmektedir. Bunun yanı sıra el-İslâmî Yahudilik hakkında öne sürdüğü iddialarını Tevrat, Yahudi tefsirleri ve Yahudilerin dua kitaplarından almaktadır. Onun Tevrat dışındaki Yahudi kitaplarını kullanması reddiye müellifleri arasında yaygın olan bir durum değildir. Bu durum onun Tevrat dışındaki Yahudi kaynaklarına da hakim olduğuna işaret etmektedir. O, eserinde Tekvin'den on altı, Çıkış'tan dokuz, Tesniye'den yedi, Levililer'den bir, Sayılar'dan iki, İşaya'dan dört, I.Krallar'dan iki, Yeremya'dan üç, Hoşea'dan üç, Malaki'den bir ve Daniel'den iki metni delil olarak kullanmıştır. Bunun yanı sıra o, dört tane Yahudi dua metni ve Yahudi tefsirinden bir delil getirmektedir.

el-İslâmî *el-Husâmu'l-Memdûd*'da Yahudilerin dinî yaşamlarındaki uygulamalarına ve kurallarını da yer vermektedir. O, Şabat'ta evden ayrılmama ve ateş yakmama, Yahudi takvimini on üç aya çıkarma, dininden dönmüşleri lanetleme, Purim Bayramı, Şomron'da kurban kesilmesi, leş etinin yenmemesi gibi uygulamaları onların aleyhinde delil olarak kullanmıştır. Onun Şomron'da kurban kesilmesi gibi reddiyelerde sık görülmeyen bir uygulamayı delil olarak kullanması Yahudi dinî hayatı hakkındaki yetkinliğini ortaya koymaktadır.

el-İslâmî'nin eserinde dikkat çeken bir diğer özellik ise, delillerini verirken tarihî bilgilerden faydalanmış olmasıdır. Onun Yahudi tarihiyle ilgili verdiği bilgilerin Tevrat'takilerle büyük ölçüde uyuşması, onun Yahudi tarihi hakkındaki

⁶²² el-Mağribî, *a.g.e.*, (Arapça metin) ed. and trans. Moshe Perlmann, s. 101; el-Mağribî, *a.g.e.*, tahk. eş-Şarkâvî, s. 52.

bilgisinin gayet iyi bir seviyede olduğunu göstermektedir. Örneğin; o, Allah'ın nebisi Danyal'ın Buhtunnasr'ın karallığı zamanında yaşadığını⁶²³, Kral Ahaşveroş'un veziri Haman ile Hz. Musa arasında bin seneden fazla bir zaman farkı olduğunu ifade etmektedir.⁶²⁴ Bunun yanı sıra o, hem Yahudi tarihi hem de İslâm tarihi hakkındaki bilgilerini kullanarak çıkarımlarda da bulunmaktadır. Örneğin; o, Yahudi peygamberi Hoşea'nın Hz. Muhammed'den 1000 yıl önce yaşamış olduğunu belirtmektedir.⁶²⁵ Onun verdiği bu bilgiler daha önce de ortaya koyduğumuz üzere doğru bilgilerdir. Öte yandan o, Kral Ahaşveroş'un başveziri olan Haman için Pers sarayında bir rütbe olan *vezir-i ezdeşîr* tabirini kullanmaktadır.⁶²⁶ Bu durum, onun tarihte kullanılan kavramlar hakkında da bilgi sahibi olduğuna işaret eden bir husustur.

el-Husâmu'l-Memdûd'da el-İslâmî'nin İslâmiyet hakkındaki bilgisine dair de ipuçları bulmak mümkündür. Eserde Kur'ân-ı Kerîm'den ayetler bazen tamamen verilmiş bazen de cümle arasında ayetlere göndermeler yapılmıştır. Bu durum el-İslâmî'nin Kur'ân-ı Kerîm hakkındaki bilgisinin de hatırı sayılır bir seviyede olduğunu ortaya koymaktadır. O, eserinde Araf 7/43, Nahl 16/93, Enbiya 21/23, Rad 13/33, Âl-i İmrân 3/154, Maide 5/82, Kasas 28/50 ve Meryem 19/93'ün tam metnini vermiştir. Bunların yanı sıra tespit edebildiğimiz kadarıyla Tevbe 9/29 ile Neml 27/65'e atıfta bulunmuştur. Ayrıca o, Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde cehennemi nitelemek için kullanılan "*orası ne kötü bir varış yeridir*"⁶²⁷ ibaresini de eserinde kullanmıştır.

⁶²³ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 61; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 115.

⁶²⁴ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 46; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 70-71.

⁶²⁵ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s.33; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 32.

⁶²⁶ el-İslâmî, *a.g.e.*, tahk. Abdülmecîd Hayâlî, s. 46; el-İslâmî, *a.g.e.*, (Arapça Metin) ed. Esperanza Alfonso, s. 70-71.

⁶²⁷ Nisa, 4/115; Tevbe, 9/73; Fetih, 48/6.

SONUÇ

Yahudilik hakkında kaleme alınan reddiyelerin önemli bir kısmı mühtedî âlimler tarafından kaleme alınmıştır. Onların reddiye yazmalarının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. İlk olarak Müslüman olma konusundaki samimiyetlerini göstermek adına eserlerini kaleme almışlardır. Ancak reddiyelerini yazarken genel olarak en önemli amaçları Yahudilere ve Yahudi âlimlere cevap vermek olmuştur. Abdullah b. Selâm, İbn Kûsîn, Samuel el-Mağribî, Saîd b. Hasan el-İskenderî ve Abdülhak el-İslâmî gibi Yahudi iken Müslüman olan âlimlerin, ancak Tevratla ilgili konularda uzman kişilerce bilinen bazı önemli bilgileri günyüzüne çıkarmaları, bu tür eserlerin önemini artırmıştır. Nitelikli tartışma üslubunun da gelişmesinde faydalı olan bu eserler, Müslümanların diğer dinler hakkında ayrıntılı bilgiler edinmesinde faydalı olmuştur.

Reddiye literatürünün yükselişte olduğu bir dönem olan XIV. yüzyılda yaşayan Abdülhak el-İslâmî, Yahudi kökenli bir mühtedîdir. Onun reddiye alanında bilinen tek eseri *el-Husâmu'l-Memdûd*'dur. el-İslâmî, eserinde kullandığı aklî ve naklî delillerle karşıt Yahudilere cevap vermeyi, İslâm'a girecekleri de ikna etmeyi amaçlamıştır. Yahudilerin içinden geliyor olması onun eserinin önemini artırmıştır. Çünkü onları iyi tanınması bir avantaj iken, İslâm'ı iyice tanınması da sağlam bir karşılaştırma yapmasını sağlamıştır.

Abdülhak el-İslâmî'nin nasıl Müslüman olduğuyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, eserinde bu konuyla ilgili ipuçları veren bazı ifadeler bulunmaktadır. el-İslâmî eserinde eşinin/*ehlinin*, çocuğunun ve bazı kişilerin Müslüman olmasına vesile olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, onun din değiştirmelerine sebep olacak seviyede ailesi ve yakın çevresinde etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca o, İslâm'a girmeden önce de Yahudilik hakkında bazı şüpheleri bulunduğu için bu konuda Yahudi âlimlerle tartıştığını, fakat onların kendisine cevap veremediğini ifade etmektedir. Öte yandan bu durum, XIII. yüzyılda yaşamış ve İslâm hakkında reddiye kaleme almış Yahudi bir âlim olan, Sa'd b. Mansûr İbn Kemmûne'nin mühtedîler hakkındaki iddiasının aksine, onun kişisel menfaatleri için değil de samimi ve tatmin olmuş duygularla İslâm'ı seçmiş olduğunu

kanıtlar görünmektedir. el-İslâmî'nin eserinden anlaşıldığı üzere dönemin yönetiminde etkin rol alan el-Kabâilî ailesiyle yakın bir bağlantısı bulunmaktadır. Bu durum, onun bulunduğu yerde önemli ve söz sahibi bir şahsiyet olduğu fikrini akla getirmektedir. el-İslâmî'nin eserinde kendisi için kullandığı *hibr* ve *fakih* ifadeleri ise, onun ihtida etmeden önce bir Yahudi bilgini, Müslüman olduktan sonra da bir İslâm âlimi olduğuna işaret etmektedir.

el-İslâmî, *el-Husâmu'l-Memdûd*'da, Yahudilere yazılan reddiyelerde ağırlıklı olarak dile getirilen konuların hemen hepsine sistematik bir şekilde değinmektedir. Bu konular; *beşâiru'n-nübüvve*, nesih, tahrif ve tebdil, Yahudi Kutsal Kitabı'nda yer alan ve Allah'a isnad edilen antropomorfik özellikler ve Yahudilerin peygamberlerine yalan ve zina isnad etmeleridir. Bu çerçevede, *el-Husâmu'l-Memdûd*'un kapsamı geniş bir reddiye olduğunu söylemek mümkündür.

el-İslâmî'nin eserinde en çok delil kullandığı bölüm, *beşâiru'n-nübüvve* konusudur. Nitekim reddiye literatüründe sadece bu konuya ayrılmış müstakil eserler bulunmaktadır. Örneğin; el-İskenderî'nin eseri tamamen bu konu üzerine kuruludur. el-İslâmî'nin *beşâiru'n-nübüvve* konusunda en dikkat çeken delilleri, Hz. Muhammed'in isminin bizzat Tevrat metinlerinde geçtiğini iddia ettiği metinlerdir. el-İslâmî, Tevrat'ın I.Krallar bölümünde anlatılan Yahudi kralı Ahab ile Rum kralı Ben Hadad arasında geçen olayı, günümüz Tevratı'ndan farklı bir şekilde anlatmaktadır. O, Yahudilerin kötü bir kral olarak gördüğü Kral Ahab'ın Müslüman olduğunu, ancak onların bunu inkar ettiklerini ileri sürmektedir. el-İslâmî, bu konuda genellikle Yahudi sistemlerinden biri olan gematriayı kullanarak çıkarımlarda bulunmaktadır. Bununla birlikte o, akli delillere de yer vermektedir.

el-İslâmî tahrif ve tebdil konusunda İbn Hazm'la aynı görüşü benimseyerek, Tevrat'ın hem lafzen hem de manen tahrif edildiğini savunmaktadır. Onun bu konudaki en önemli argümanı ise, Tevrat'ta ilahî kaynaklı bir kitapta bulunmaması gereken Allah ve peygamberler hakkında çirkin ifadelerin bulunmasıdır. el-İslâmî'nin bu konuda dikkat çekici bir görüşü bulunmaktadır. O, Yahudilerin Allah'a antropomorfik özellikler atfettikleri için müşrik sayılmaları gerektiğini savunmaktadır. Bundan dolayı o, İslâm âlimlerinin görüşlerinin aksine Yahudilerin

zimmî sayılmaması ve onlardan cizye alınmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Onun bu görüşünün yaşadığı devlette yaygın mezhep olan Malikîlerden farklı olması da dikkat çekici bir husustur. el-İslâmî'nin tahrif ve tecsim konusunda getirdiği örnekler, reddiye literatüründe sıkça dile getirilen delillerdir. Ancak o, bu delilleri kullanırken kendine özgü yorumlara da yer vermektedir.

el-İslâmî'nin *el-Husâmu'l-Memdûd*'da yer verdiği diğer bir konu Hz. Muhammed'in şariatının kendinden önceki şariatları neshetmesidir. Onun bu konudaki en önemli argümanı, Yahudilerin kendilerinin de nesih faaliyetinde bulunmalarıdır. Örneğin; Yahudiler, Hz. Musa'nın Kudüs'te kurban kesme emrine karşı gelerek Şomron'da kurban kesmeye başlamışlar ve dinlerini neshetmişlerdir. Ayrıca onlar, Hz. Musa zamanında olmayan Purim bayramını dinlerine eklemişler, Yahudi takvimini on üç aya çıkarmışlar ve Şabat yasağını çiğnemişlerdir.

el-İslâmî eserinde Yahudilerin kendilerinden olmayan kimselere karşı kötü tutumlarına dikkat çekmektedir. O, Yahudilerin leş etini yemeyip Müslümanlara satmalarını ve faizi kendi dindaşlarına uygulamayı diğer din mensuplarına uygulamayı farz olarak görmelerini bu konuya delil olarak getirmektedir. el-İslâmî son olarak reddiye geleneğinde pek sık rastlanmayan ilginç bir konu üzerinde durmaktadır. O, Hz. Muhammed'in *isrâ* hadisesinin Tevrat'ta ve Yahudilerin dua kitaplarında geçtiğine dair delliller ileri sürmektedir.

el-Husâmu'l-Memdûd'un reddiye geleneğindeki yerini tespit etmek adına Samuel el-Mağribî ile Saîd b. Hasan el-İskenderî'nin reddiyeleriyle karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. el-İslâmî bazen onlarla aynı delili kullansa da yorumlama şekilleri birbirlerinden oldukça farklıdır. Bu durumda onun bu reddiyelerden doğrudan veya dolaylı etkilenmiş olabileceğini söylemek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla el-İslâmî, gelenekte yaygın olan iddiaları tekrarlasa da, *el-Husâmu'l-Memdûd*, kendine özgü yönleriyle Yahudilik hakkında yazılmış reddiyeler arasında dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- ADAM**, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2015.
- _____, “Yahudilik”, ed. Baki Adam, *Dinler Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015.
- _____, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur’ân’ın Tartışmalı Konuları*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011.
- _____, “Üzeyir”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 401-402.
- _____, “Yahudilik”, ed. Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, , Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- ANABRITANNICA**, “Ahab”, İstanbul, 1986, I, 194.
- ANABRITANNICA**, “Hoşea Kitabı”, , İstanbul, 1986-1988, XI, 221.
- AKBAŞ** Muhsin, “Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dinî ve Teolojik Temelleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 2002, sy. 15, 37-60.
- ARSLANTAŞ**, Nuh, *İslâm Toplumunda Yahudiler*, İz Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, İz Yayınları, İstanbul, 2011.
- _____, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, Gökkube Yayınları, İstanbul, 2005
- AYDIN**, Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.
- _____, “Beşâiru’n-Nübüvve”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 549-550.
- _____, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2005.
- AYDIN**, Fuat, *Yahudilik*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010.
- BALCI**, İsrail, *İsrâ ve Mi’râc Gerçeği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016
- BESALEL**, Yusuf, “Krallar Kitabı”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2001, II, 347.

_____, “Krallar Kronolojisi”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2001, II, 347-348.

_____, “Gematria” *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2001, I, 187.

_____, “Şabat”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın Yayın, İstanbul, 2002, III, 652-658.

_____, “Keruvim”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2001, II, 322.

BEHAR, Rabi Nisim, *Dini Uygulama Rehberi-el Gid Para el Pratikante*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2009.

CERAN, İsmail, “Sebte”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, XXXVI, 258-260.

_____, “Merînîler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, XXIX, 192-199.

COHN-SHERBOK, Dan & Lavinia, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, çev. Bilal Baş, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.

ÇETİN, Abdurrahman, “Nesih”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 579-581.

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, C. I-VIII, Dâru't-Tıbatî'l-Âmire, İstanbul, 1907.

el-HİNDÎ, Rahmetullah, *İzhâru'l-Hak*, çev. Ali Namlı, İsam Yayınları, İstanbul, 2012, I.

el-İSKENDERÎ, Saîd b. Hasan, “*The Kitâb Masâlik An-Nazar of Sa'îd Ibn Hasan of Alexandria*. Edited for the First Time and Translated with Introduction and Notes”, ed. Sidney Adams Weston, *Journal of the American Oriental Society*, 24/2, 1903, 312-383.

el-İSLÂMÎ, Ebi Muhammed Abdülhak, *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd*, tahk. Abdülmecid Hayali, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

_____, *es-Seyf el-Memdûd fi'r-Redd alâ Ahbâri'l-Yehûd*, ed. Esparanza Alfonso, Consejo Superior De Investigaciones Cientificas, Madrid, 1998.

_____, *el-Husâmu'l-Memdûd fi'r-Redd ale'l-Yehûd*, tahk. Ömer Vefik ed-Dâûk, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2001.

el-MAĞRİBÎ, Samuel bin Yahya bin Abbas, *İfhâmu'l-Yehûd ve Kıssatü İslâmi's-Samuel ve Ru'yahü*, ed. Moshe Perlmann, Proceedings of the American Academy for Jewish Research, New York, 1964.

_____, *İfhâmu'l-Yehûd ve Kıssatü İslâmi's-Samuel ve Ru'yahü'n-Nebi*, tahk. Muhammed Abdullah eş-Şarkâvî, Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1983.

el-MUHAMMEDÎ, Abdüsselam el-Mühtedî, “The Rightly Guiding Epistle (al-Risâla al-Hâdiya) by ‘Abd al-Salâm al-Muhtadî al-Muhammedî: A critical edition”, ed. Sabine Schmidtke, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 2009, sy. 36, 439-470.

el-URUŞALMÎ, İsrail b. Şamuil, *Risâletü's-Sebüyyeti'l-Hâviyetü ed-Davâbita'l-İrşâdiyye*, tahk. Ebû Câsir Muhammed Mustafa, 2011.

ERKAL, Mehmet, “Cizye”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 42-45.

EROĞLU, Ahmet Hikmet, *Dinler Tarihi*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2013.

es-SELÂM, Abdü'l-Allâm, "Epistle Forcing the Jews [to admit their error] with Regard to What They Contend about the Torah, by Dialectical Reasoning (*Risâletü İlzâmi'l-Yehûd fîmâ Za'amü fi't-Tevrat min Kibeli İlmi'l-Kelâm*) by al-Salâm 'Abd al-'Allâm", ed. Sabine Schmidtke, *Contacts and Controversy between Muslims, Jews and Christians in the Ottoman Empire and Pre-modern Iran*, Würzburg 2010, 73-82.

es-SEYYİD, Eymen Fuâd, “İskenderiye”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, XXII, 574-576.

eş-ŞEHRİSTÂNÎ, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed *Milel ve Nihal*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2008.

et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî*, tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Meârif, 2. Baskı, I.

et-TABERÎ, Ali bin Rabben, *Kitâbu'd-Dîn ve'd-Devle*, tahk. Adil Nuveyhad, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1973.

FAYDA, Mustafa, “Abdullah b. Selâm”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, I, 134-135.

_____, “Zimmî”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 428-434.

GOLDZİHER, Ignaz, “Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği-II”, çev. Cihad Tunç, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara 1982, V, 249-277.

_____, “Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği-I”, çev. Cihad Tunç, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara 1980, IV, 151-169.

- GÖREGEN**, Mustafa, *Müslüman-Yahudi Polemikleri*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014.
- GÜÇ**, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, Düşünce Kitabevi, İstanbul, 2003.
- _____, *Dinlerde Mabed ve İbadet*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- GÜNEŞ**, Kadir, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul, 2011.
- GÜNDÜZ**, Şinasi, "İslâm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- GÜRKAN**, Sâlime Leyla, *Yahudilik*, İsam Yayınları, İstanbul, 2010.
- HARMAN**, Ömer Faruk, "İlyâs", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 160-162.
- _____, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, İstanbul, 1995, IX, 127-161.
- _____, "İsmâîl", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 76-80.
- _____, "Elyesa", *DİA*, İstanbul, 1995, XV, 69-70.
- _____, "Yûşa", *DİA*, İstanbul, 2014, XLIV, 43-45.
- HASANOV**, Eldar, "Metin Tahrifi Bağlamında İbn Hazm'ın Tevrat'ı Eleştiri Metodu Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008/2, XXXV, sy. II, 113-132.
- KARESH**, Sara E. Karesh and Mitchell M. Hurvitz, Series Editor: J. Gordon Melton, "Gematria", *Encyclopedia of Judaism (Encyclopedia of World Religions)*, New York, 2006, 169-171.
- _____, "Sacrifice", *Encyclopedia of Judaism (Encyclopedia of World Religions)*, New York, 2006, 442.
- _____, "Azazel", *Encyclopedia of Judaism (Encyclopedia of World Religions)*, New York, 2006, 39.
- _____, "Yom Kippur", *Encyclopedia of Judaism (Encyclopedia of World Religions)*, New York, 2006, 566-568.
- KATAR**, Mehmet, "Tevrat'ın Lut Kıssası Üzerine Bir Araştırma", *AÜİFD*, Ankara 2007, XLVIII, sy. I, , 57-76.
- KÖKSAL**, Mustafa Asım, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004.

- KÖSE**, Ali, “İhtidâ”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, XXI, 554-558.
- KÖSE**, Saffet, “İslâm Hukukunun Oluşumu ve Tarihsel Dönemleri”, ed. Talip Türcan, *İslâm Hukuku El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.
- Kitab-ı Mukaddes**, Eski ve Yeni Ahit, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2010.
- Kutsal Kitap** (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2011.
- Kur’ân-ı Kerîm Meali**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2005.
- KURT**, Ali Osman, *Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007
- KUTLUAY**, Yaşar, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Anka Yayınları, İstanbul, 2001,
- KÜÇÜK**, Abdurrahman ve Günay Tümer ve Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.
- LAZARUS-YAFEH**, Havva, *Intertwined Worlds, Medieval Islam and Bible Criticism*, Princeton University Press, New Jersey, 1992.
- LEWIS**, Bernard, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, İmge Kitabevi, Ankara 1996.
- MAZUZ**, Haggai, “Saîd B. Hasan, Biographical Notes Through The Prism Of Masâlik Al-Nazar”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.*, 2015, Volume 68 (1), 49-57.
- MERAL**, Yasin, *İbn Meymun’un Eserlerinde İslâm ve Müslümanlar*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2012.
- _____, ve Uri Melammed, “Hz. Muhammed’e Dair bir Yahudi Efsanesi: Ma’ase Mahmat Adlı Risâlenin Yeniden Tahkik ve Tercümesi”, *AÜİFD*, 53:2 , 2012, 1-21.
- MERTOĞLU**, Mehmet Suat, “Ümmî”, *DiA*, İstanbul, 2012, XLII, 309-310.
- MOSIMAN**, S. K., “Ahab”, *The International Standard Bible Encyclopaedia*, The Howard-Severance Company, Chicago, 1915, I, 78-80.
- MUTÇALI**, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.
- NICOL**, T., “Chemosh”, *The International Standard Bible Encyclopaedia*, General ed. James Orr, The Howard-Severance Company, Chicago, 1915, I, 601-602.

- ÖZEN**, Adem, “İslâm-Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları”, *Divan İlmî Araştırmalar*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 2000/2, sy. 9, 237-256.
- ÖZGÜDENLİ**, Osman Gazi, “Merâga”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 162-163.
- PERLMANN**, Moshe, “Abd Al-Hakk Al-Islâmî A Jewish Convert”, *The Jewish Quarterly Review*, New Series, 1940, XXXI, sy. 2.
- _____, “The Medieval Polemics Between Islam and Judaism”, *Religion in a Religious Age*, ed. S. D.Goitein, Cambridge, Massachusetts, 1974, 103-139.
- PFEIFFER**, Judith, “Confessional Polarization in the 17th century Ottoman Empire and Yûsuf İbn Ebî ‘Abdü’-d-Deyyân’s Keşfü’l-Esrâr fi İlzâmî’l-Yehûd ve’l-Ahbâr”, in *Contacts and Controversies between Muslims, Jews and Christians in the Ottoman Empire and Pre-Modern Iran*. ed. Camilla Adang and Sabine Schmidtke, Würzburg: Ergon Verlag, 2010.
- PETRIE**, W. M. Flinders , “Memphis”, *The International Standard Bible Encyclopaedia*, General ed. James Orr, The Howard-Severance Company, Chicago, 1915, III, 2030-2031.
- PORTER**, H., “Moab, Moabites”, *The International Standard Bible Encyclopaedia*, General ed. James Orr, The Howard-Severance Company, Chicago, 1915, III, 2069-2071.
- ROBERTSON**, James, “Hosea”, *The International Standard Bible Encyclopaedia*, The Howard-Severance Company, Chicago, 1915, III, 1424-1431.
- SARIKÇIOĞLU**, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008.
- SHAHAK**, Israel, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, çev. Ahmet Emin Dağ, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.
- SİNANOĞLU**, Mustafa, “Reddiye”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, 516-521.
- STEINSCHNEIDER**, Moritz, *Polemische und Apologetische Literatur in Arabischer Sprache zwischen Muslimen, Christen und Juden*, Leipzig 1877.
- STROUMSA**, Sarah, “On Jewish Intellectuals Who Converted in the Early Middle Ages”, *The Jews of Medieval Islam: Community, Society and Identity: Proceeding of an International Conference held by Institute of Jews Studies*, ed: Daniel Frank, University College, London, 1992, Leiden: Brill, 1995, 179-197.

TANYU, Hikmet “Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkidi”, *AÜİFD*, Ankara, 1966, XIV, 95-124.

TARAKÇI, Muhammet, “Tahrif”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 422-424.

TAŞ, Fatıma Betül, “Yahudi Asıllı Mühtedî Bilgin Samuel Bin Yahyâ el-Mağribî'nin (ö. 1175) Yahudiliğe Reddiyesi: *İfhâmu'l-Yehûd*”, *Dini Araştırmalar*, Ankara, 2015, XVIII, sy. 47, 243-269.

_____, *Samuel B. Yahya El-Mağribî, İfhâmu'l-Yehûd Adlı Eseri ve Reddiye Geleneğindeki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. SBE, 2014.

TOPRAK, Mehmet Sait, *Talmud ve Hadis: Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012.

TÜMER, Günay, “Bîrûnî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, VI, 206-215.

UĞUR, Hakan, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı*, Emin Yayınları, Bursa, 2011.

UZUN, Mustafa, “Ebced”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, X, 68-70.

ÜNAL, Mustafa, *Dinlerde Kutsal Zamanlar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

ÜZÜM, İlyas, “Mücessime”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 449-450.

YAKIT, İsmail *Türk İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992.

YAMAN, Ahmet, “Zimmî”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 434-438.

YAVUZ, Salih Sabri, “Mi'rac”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 132-135.

YILDIRIM, Suat, “Besmele”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 529-532.

WAARDENBURG, Jacques, *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışı*, çev. Fuat Aydın, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.

WASSERSTEIN, David J., “Abd Al-Haqq Al-Islâmî”, *Encyclopedia Judaica (Second Edition)*, USA, 2007, I, 240.

WEB SİTELERİ

ADANG, Camilla, Sabine Schmidtke, “Polemics (Muslim-Jewish)”, http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-islamic-world/polemics-muslim-jewish-COM_0017750 (11. 03. 2016)

ALFONSO, Esperanza, “Abd al-Haqq al-Islâmî”,
http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-Islamic-world/abd-al-haqq-al-İslâmi-SIM_0000070 (18. 02. 2016)

EKLER

(L₁, I-1) (L. I-1)

السيف الممدود في الرد على أحبار اليهود للشيخ عبد الحق
الإسلامي، رحمه الله تعالى^١ ورضي عنه^٢

(L₁, I-2) (L. I-2) (R. 136) (T. 44v) (B. 166v) (A. 111v)

بسم الله الرحمان الرحيم وصلى^٣ الله على سيدنا ومولانا^٤ محمد
وأله وصحبه^٥

قال الشيخ، الفقيه، العالم، الموفق، ناصر الشريعة الحمديّة،
أبو محمد عبد الحق الإسلامي، وفقه الله وسدده وأعانته وأرشده
بمنه وفضله^٦: الحمد لله، المحمود بكل لسان، المعبود في كل زمان^٧،

^١ تعالى ل. [ ] ل. ر.^٢ السيف الممدود في الرد على أحبار اليهود للشيخ عبد الحق الإسلامي، رحمه
الله تعالى، ورضي عنه ل. ل. ر. [ ] ل. ر. أ. ب. ت. ر.^٣ وصلى ر. ل. [ ] صلى أ. ب. ت.^٤ ومولانا ب. [ ] ونبينا ومولانا أ. > ت. ر. ل.^٥ وأله وصحبه ل. [ ] وأله وسلم ب. وسلم ت. وأله أ. ر. وأله وصحبه وسلم
ل. ر.^٦ قال الشيخ، الفقيه، العالم، الموفق، ناصر الشريعة الحمديّة، أبو محمد عبد الحق
الإسلامي، وفقه الله وسدده وأعانته وأرشده بمنه وفضله ب. [ ] > أ. ت. ل. هذه
ورقات ألفها ناصر الدين الشريعة الحمديّة، الشيخ، الإمام، الحبر، الهمام، أبو
محمد عبد الحق الإسلامي، رحمه الله، تعالى ر.^٧ زمان ب. ر. ل. [ ] مكان أ. ت.

الذي سدد فأرشد^٨ إلى الإيمان والإسلام^٩، وأطلق بتوحيده وتمجيده^{١٠} السنة^{١١} الأنام وأطراف الأقاليم،^{١٢} والصلاة التامة^{١٣} على سيدنا^{١٤} ومولانا محمد، الآتي بالهدى والإيمان^{١٥}، والآيات الواضحة^{١٦}. البيان الناسخ بدينه القويم كل^{١٧} الأديان، والرضى عن آله وأصحابه الأعيان^{١٨}، وعن التابعين لهم بإحسان. أما بعد^{١٩}، حمدا لله، تعالى^{٢٠}، وترديد^{٢١} الصلاة على سيدنا

^٨ سدد فأرشد أ. ب. ر. ل. [أرشدت.

^٩ الإيمان والإسلام ب. ت. ر. ل. [~ أ.

^{١٠} وتمجيده أ. ب. ر. ل. [وتحميده ل. > ت.

^{١١} السنة أ. ب. ت. ل. [> ر.

^{١٢} وأطراف الأقاليم أ. ب. ت. ل. [> ل. وأضراب الأعلام ر.

^{١٣} والصلاة التامة أ. ب. ت. ل. [والصلاة والسلام التامان الأكملان ر. ل.

^{١٤} سيدنا + وتبيننا ر. ل.

^{١٥} بالهدى والإيمان ب. ت. ر. ل. [بالمعجزات والبرهان أ.

^{١٦} الواضحة أ. ب. ت. ل. [الواضحات ر. ل.

^{١٧} كل ب. ر. ل. [جميع أ. لجميع ت.

^{١٨} وأصحابه الأعيان ب. [وصحبه الأعيان أ. وصحبه البررة للأعلام ت. وأصحابه الأبرار ر. ل.

^{١٩} أما بعد ب. ر. ل. [أما بعده أ. وبعدت.

^{٢٠} تعالى ب. ت. ر. ل. [تبارك وتعالى أ.

^{٢١} وترديد أ. ب. ر. ل. [وتجديد ت.

ومولانا^{٢٢} محمد تتكرر وتتوالى^{٢٣}. فيقول العبد المعترف بما أتاه مولاه^{٢٤}، المغترف من فيض نعماه ورحمائه^{٢٥}، (A. 112r) عبد الحق الإسلامي، وفقه الله وسدده^{٢٦} وهداه^{٢٧} وأرشده^{٢٨}. إن الله تعالى^{٢٩}، وله الحكمة فيما قدر وقضى^{٣٠}، كان أطلعني منذ ستة^{٣١} عشر سنة على الحق الذي لا يشك فيه (T. 45r) عاقل ولا يرتاب فيه إلا أولوا^{٣٢} الباطل، وهو الإيمان بسيدنا ومولانا^{٣٣} محمد، صلى الله عليه وسلم،

^{٢٢} ومولانا ب. ر. ت. ل. [> أ.

^{٢٣} تتكرر وتتوالى ب. [تتكرر وتتوالى أ. تترى وتتوالى ت. يتكرر ويتوالى ر. ل.

وتتوالى + والدعاء للمقيم، العلي، المولوي، السلطاني السعيدي العثماني بالنصر العزيز والفتح المبين يتصلان اتصالاً أ. والدعاء للمقام العلي، المولي، السلطاني، العزيز، بالنصر والفتح الذين يتصلان اتصالات.

^{٢٤} مولاه أ. ب. ت. [> ر. ل.

^{٢٥} ورحمائه أ. ب. ر. ل. [> ت.

^{٢٦} وفقه الله وسدده ب. ر. ل. [وفقه الله أ. المكنى بالهدي ت.

^{٢٧} وهداه أ. ب. ر. ل. [هداه الله ت.

^{٢٨} وأرشده + وفقه وسدده ت.

^{٢٩} تعالى ب. ت. ر. ل. [تبارك وتعالى أ.

^{٣٠} وقضى أ. ب. ر. ل. [وقضات.

^{٣١} ستة عشر أ. ب. ت. ر. [ست عشرة ل.

^{٣٢} أولوا أ. ب. ت. [أهل ر. ل.

^{٣٣} ومولانا ب. ت. [> أ. ونبينا ومولانا ر. ل.

والإقتداء به في جميع الأحكام^{٣٤}، وكان من حكمته^{٣٥} أن قدر علي^{٣٦}
بكتمانه وإخفائه وعدم إفشائه وإبدائه^{٣٦} إلى أن وفقني^{٣٧} وألهمني^{٣٨}
أن هذا القدر لا يكفيني ولا يخلصني، بل الواجب علي^{٣٩} إذاعة
توحيده، والنطق بتنزيهه^{٤٠} وتمجيده^{٤١}، وإشاعة الإيمان برسوله^{٤٢}
محمد^{٤٣}، صلى الله عليه وسلم^{٤٤}.

فبادرت إلى ما يجيرني من العذاب^{٤٥} الأليم ويقربني من

^{٣٤} والإقتداء به في جميع الأحكام ب. ر. ل. > أ.

^{٣٥} حكمته ب. ر. ل. [حكمته سبحانه وتعالى أ. حكمه تعالى ت.

^{٣٦} إفشائه وإبدائه أ. ب. ر. ل. [~ ت.

^{٣٧} وفقني + الله ر. ل. وفقني + سبحانه ت.

^{٣٨} وألهمني + ونهني وأفهمني ر. ل.

^{٣٩} علي + في ذلك ر. ل.

^{٤٠} بتنزيهه أ. ب. ر. ل. [> ت.

^{٤١} تمجيده أ. ب. ل. [تحميده ت. ر.

^{٤٢} برسوله + سيدنا ر.

^{٤٣} محمد أ. ب. ر. ل. [> ت.

^{٤٤} صلى الله عليه وسلم ب. ت. ر. ل. [عليه الصلاة والسلام أ.

وسلم + والإقتداء به في جميع الأحكام أ. وسلم + والإقتداء به في أحكامه وأوامره
ت.

^{٤٥} العذاب أ. ب. ر. ل. [عذابه ت.

جنات النعيم^{٤٦}. فقلت ناطقا^{٤٧} بكلمة التوحيد والتنزيه^{٤٨}، أشهد أن^{٤٩}
لا إله إلا الله وحده، لا شريك له^{٥٠}، وأشهد أن محمدا عبده
ورسوله^{٥١}. (L. I-3) ثم^{٥٢} أسلم بحمد الله تعالى على يدي^{٥٣} أهلي
وولدي وكل من سبغت له السعادة ممن كان يلتزم مني^{٥٤}.
وكل^{٥٥} ذلك ألطاف من الله سبغت، ورحمة^{٥٦} (L. I-3) عمت
وشملت^{٥٧}، ورأفة سددت عبیده إلى طريق هداه. وما (R. 137) كنا^{٥٨}

^{٤٦} جنات النعيم أ. ب. ر. ل. [ثوابه الجسيم ت.

^{٤٧} ناطقا أ. ب. ت. [معلنا ر. ل.

^{٤٨} والتنزيه أ. ب. ت. [ناطقا بالتنزيه والتمجيد ر. ل.

^{٤٩} أشهد أن أ. ب. ر. ل. [> ت.

^{٥٠} وحده لا شريك له ب. ر. ل. [> أ. ت.

^{٥١} وأشهد أن محمدا عبده ورسوله ب. ر. ل. [وأشهد أن محمدا رسول الله أ.
محمد رسول الله ت.

^{٥٢} ثم أ. ب. ر. ل. [و- ت.

^{٥٣} بحمد الله تعالى على يدي أ. ب. [بحمد الله على يدي ت. ~ على يدي بحمد
الله تعالى + جميع ر. ل.

^{٥٤} يلتزم مني أ. ب. ت. [يلتزم مني ر. ل.

^{٥٥} وكل ب. ت. ر. ل. [كل أ.

^{٥٦} ورحمة + منه قد ل.

^{٥٧} رحمة منه قد عمت وشملت (+) ر.

^{٥٨} هداه وما كنا ب. ر. ل. [رضاه وما كنا أ. ت.

لنهددي لو لا أن هدانا^{٥٩} الله. فله الحمد والشكر، وله الخلق والأمر^{٦٠}،
وبيده الخير والشر^{٦١}، يضل من يشاء^{٦٢} ويهدى من يشاء^{٦٣}. لا يسئل
عما يفعل وهم يسئلون.

(A. 112v) ولما من^{٦٤} الله سبحانه^{٦٥} بما من^{٦٦} علي^{٦٧}،
أشار علي^{٦٨} بعض طلبة مدينة^{٦٩} سبته، أعزهم الله تعالى وحرسها^{٧٠}،

^{٥٩} هدانا ب. ت. ل. [هدينا أ. ر.]

^{٦٠} والشكر وله الخلق والأمر أ. ب. ر. ل. [وله الشكر ت.]

^{٦١} الخير والشر أ. ب. [النفع الضر ت.] + والنفع والضر ر. ل.

^{٦٢} يشاء + بعدله ت.

^{٦٣} يشاء + بفضله ت.

^{٦٤} من أ. ب. ت. [قدر ر. ل.]

^{٦٥} سبحانه أ. ب. [جل جلاله وتقدست أسماؤه ت.] سبحانه وتعالى ر. ل.

^{٦٦} من + به أ. ر. من + الله به ل.

^{٦٧} علي + وأحسن بإحسانه العميم إلي أ. علي + وأحسن بإحسان السابق إلى ت.
علي + من الإسلام والدخول في دين خير خلقه، عليه السلام ر. ل.

^{٦٨} علي ب. ت. ر. ل. [إلي أ.]

^{٦٩} مدينة أ. ب. ر. [> ل.]

^{٧٠} بعض ... وحرسها أ. ب. ر. ل. [السيد، الماجد، الفقيه، الحسين، الأصيل،
الفاضل، الكامل، أبو زيد عبد الرحمان بن (T. 45r) السيد، الفقيه، الوجيب،
حاجب الخلافة العلية السنية العزيزية، المعظم، الأفضل، الأكمل، أبي العباس
أحمد القبائلي، لا زال الشكر يطاء أثرهم، ويحمد الثناء خيرهم ويألف التوفيق
فعلهم ونظرهم ت.]

أن أولف^{٧١} جزءا في بيان^{٧٢} ما هم عليه اليهود، لعنهم الله تعالى،^{٧٣} من الضلالة والكفر الشنيع والشرك بالله،^{٧٤} وما هم يعتقدونه^{٧٥} من الباطل^{٧٦} المحض في إنكار نبوة سيدنا ومولانا (B. 167r) محمد، صلى الله عليه وسلم، ليكون^{٧٧}، إن شاء الله^{٧٨}، ماحيا لإعتقادهم مخمدا^{٧٩} لآثارهم^{٨٠}. وإني استعنت بالله^{٨١}، الذي لا إله إلا هو، على ما أشير علي به^{٨٢}، مع قصد التقرب إلى الله تعالى^{٨٣}، مستدلا

^{٧١} أولف أ. ر. ل. [ألف ب. ت.

^{٧٢} بيان أ. ب. ر. ل. [> ت.

^{٧٣} تعالى أ. ب. ر. ل. [> ت.

^{٧٤} بالله + تعالى ت. بالله + البشيع ر. ل.

^{٧٥} يعتقدونه أ. ب. ت. ر. ل. [معتقدون ل.

^{٧٦} الباطل أ. ب. ت. [الكذب ر. ل.

^{٧٧} ليكون أ. ب. ت. [فيكون ر. ل.

^{٧٨} الله + تعالى ر. ل.

^{٧٩} مخمدا أ. ب. ل. [ومذهبات. ممحوا ر.

^{٨٠} لآثارهم أ. ب. ت. [لآثار فسادهم ر. لإثارة فسادهم ل.

^{٨١} وإني استعنت بالله أ. ب. [فاستعنت بالله ت. وأنا استعنت بالله تعالى ر. وإني استعنت الله (+) تعالى ل. وإني أستعنت الله تعالى ل.

^{٨٢} إله إلا هو على ما أشير علي به أ. ب. [رب غيره على تأليف ما أشار إليه هذا السيد الفاضل على إرضاء الله ممثلا لأمره ت. إله إلا هو على ما أشير به علي ر. ل.

^{٨٣} تعالى ب. ت. ر. ل. [> أ.

عليهم بالأدلة الساطعة والبراهين القاطعة مما يدل على فساد عقلهم^{٨٤}، ويؤذن بجرأتهم وعدم أدبهم^{٨٥}.

واقترنت على ما في كتبهم المبدلة^{٨٦} مما لا يسعهم إنكاره ولا النزاع فيه^{٨٧} بوجه ولا بحال، فيكون^{٨٨} أنكى^{٨٩} لهم، وأبلغ في الحجة^{٩٠} وأحرى^{٩١} في الاستدلال. وجعلت ما هو في التوراة^{٩٢} بزعمهم، أو في غيرها من كتبهم وتواليقهم^{٩٣} من النصوص العبرانية^{٩٤}، مكتوباً^{٩٥} بالأحمر وشرحها^{٩٦} بالمداد الأكل، على حسب تفسير قدمائهم وشرح علمائهم^{٩٧}. وإني لأستغفر الله من

^{٨٤} عقلهم أ. ب. ت. [عقولهم ر. ل.

^{٨٥} أدبهم + مع الله ورسوله ت. أدبهم + في قولهم ر. ل.

^{٨٦} المبدلة أ. ب. ر. ل. [> ت.

^{٨٧} ولا النزاع فيه أ. ب. ر. ل. [> ت.

^{٨٨} فيكون ب. ر. ل. [ليكون أ. ت.

^{٨٩} أنكى أ. ب. ت. [انكوا ر. أنكال.

^{٩٠} الحجة + عليهم ر. ل.

^{٩١} وأحرى أ. ب. ر. ل. [وأحرات.

^{٩٢} التوراة ب. ت. ل. [التورية أ. ر.

^{٩٣} كتبهم وتواليقهم أ. ب. ر. ل. [تواليقهم ت.

^{٩٤} العبرانية أ. ب. ت. ل. [بالعبرانية ر.

^{٩٥} بزعمهم .... مكتوباً أ. ب. ت. ر. ل. [(+) ل. ر.

^{٩٦} وشرحها ب. ر. ل. [وتفسيرها أ. وتفسيرها + بالعربي ت.

^{٩٧} قدمائهم وشرح علمائهم أ. ب. ر. ل. [~ علمائهم وشرح قدمائهم ت.

حكاية كفرهم وبشاعة نظرهم، وبنيته^{٩٨} على الإيجاز والاختصار من غير^{٩٩} بسط ولا إكثار^{١٠٠}.

وها أنا قد شرعت (A. 113r) فيمابه وعدت، وبالله أستعين^{١٠١}، وهو الموفق^{١٠٢} المعين ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم. فنقول^{١٠٣} أن الكلام ينحصر معهم في^{١٠٤} خمسة أبواب^{١٠٥}.

الباب الأول (L. I-4) في تقرير المواضع (L₁. I-4) التي في كتبهم دالة^{١٠٦} على^{١٠٧} نبوة سيدنا^{١٠٨} محمد، صلى الله عليه

^{٩٨} وإني ... وبنيته أ. ب. ر. ل. [> ت.

^{٩٩} من غير أ. ب. ر. ل. [دون ت.

^{١٠٠} إكثار + وسميت الكتاب السيف (T. 46r) المدود في الرد على اليهود ت. إكثار + وسميته الحسام الجرود في الرد على اليهود ر. إكثار + وسميته بالحسام المدود في الرد على اليهود (+) خ بالسيف المدود في الرد على أحبار اليهود ل.

^{١٠١} أستعين أ. ب. ر. ل. [التوفيق ت.

^{١٠٢} الموفق أ. ب. ر. ل. [الموق ت.

^{١٠٣} فنقول أ. ب. ر. ل. [أعلم ت.

^{١٠٤} معهم في أ. ب. ر. ل. [في هذه المطلب في ت.

^{١٠٥} فنقول ... أبواب أ. ب. ر. ل. [> ر.

^{١٠٦} دالة ب. [ناصّة أ. ت. الدالة ر. ل.

^{١٠٧} على + ثبوت ر. ل. على + صحة ت.

^{١٠٨} سيدنا + ومولانا أ. [نبينا ت. + ونبينا ومولانا ر. ل.

وسلم، وأنه مرسل لكافة الخلق.

الباب الثاني في نسخ شريعته^{١٠٩} لجميع^{١١٠} الشرايع.

الباب الثالث في وقوعهم في الأنبياء عليهم السلام^{١١١} وفي المسلمين^{١١٢} وفي ملوكهم ومن ليس منهم^{١١٣}.

الباب الرابع فيما في^{١١٤} توراتهم^{١١٥} من الشرك والتجسيم والتبديل والتغيير^{١١٦} مما تغلق منه^{١١٧} الأذان وينزه عنه الواحد الرحمان^{١١٨}.

^{١٠٩} شريعته + صلى الله عليه وسلم أ.

^{١١٠} لجميع أ. ب. ت. ر. ل. [بجميع ل.

^{١١١} عليهم السلام أ. ب. ت. [د ر. ل.

^{١١٢} وفي المسلمين أ. ب. ت. [والمرسلين عليهم السلام ر. ل.

^{١١٣} وفي ملوكهم ومن ليس منهم ب. [وملوكهم أ. ت. وملوكهم + ومن ليس منهم ر. ل.

(أ. ل. El orden de contenidos de los capítulos tres y cuatro está invertido en)

^{١١٤} فيما في أ. ب. ر. ل. [في كل ما في ت. ما ل.

^{١١٥} توراتهم أ. ب. ت. [توراتهم المبدلة ر. توراتهم المبدلة ل.

^{١١٦} التبديل والتغيير أ. ب. ر. ل. [ت.

^{١١٧} منه ب. ت. ر. ل. [به أ.

^{١١٨} الرحمان ب. ت. [المتان أ. الأحد، الفرد، الصمد، الرحيم، الرحمان ر. ل.

الباب الخامس فيما^{١١٩} في كتبهم من تعظيم النبي^{١٢٠}، صلى
الله عليه وسلم، في صلواتهم وإسرائئه^{١٢١}.

---

^{١١٩} فيما أ. ب. ر. ل. [> ت.

^{١٢٠} النبي + محمد ت.

^{١٢١} في صلواتهم وإسرائئه ب. [وذكر إسرائئه ومعجزاته وآياته، عليه الصلاة
والسلام أ. وما فيها من معجزاته وآياته والله الموفق بفضله وهو الهادي إلى
الحق وسبيله ت. في صلواتهم من أسرارهم ومعجزاته (R. 138) وآياته وإسرائئه
ر. في صلواتهم وإسرائئه ومعجزاته وآياته وأمارته ل.

الباب الأول في تقرير المواضع الدالة على صحة نبوة سيدنا
ومولانا محمد، صلى الله عليه وسلم^١.

اعلم، وفقني الله وإياك^٢، أن اليهود، لعنهم الله تعالى^٣،
أنكروا نبوة سيدنا^٤ محمد، صلى الله عليه وسلم، وبالغوا في (T.
46v) ذلك كل^٥ المبالغة جدا منهم وكفرا وطفيانا^٦، وإنه، صلى الله
عليه وسلم، لثابت^٧ في كتبهم، راسخ في دواوينهم. ومن يضل الله
فماله من هاد. ونحن نستعين بالله^٨ في الرد عليهم، وبطلان (A.
113v) مذهبهم بما^٩ يوافقون عليه ولا ينكرونه^{١٠}، ولا يقدرّون على
إنكاره^{١١}؛ إنما^{١٢} أرميهم بأحجارهم وأخذهم بإقرارهم، وأستخرج ذلك

^١ وسلم + وثبوتها ر. ل. وسلم + وإنه مرسل لكافة الخلق ت.

^٢ وإياك أ. ت. ر. ل. [وإياكم ب.

^٣ تعالى أ. ب. [> ت. ر. ل.

^٤ سيدنا + ومولان ت.

^٥ كل أ. ب. ر. ل. [أشد ت.

^٦ وكفرا وطفيانا أ. ب. ت. [~ ر. ل.

^٧ لثابت + عندهم ر. ل.

^٨ بالله أ. ب. ر. ل. [الله جل اسمه وتقدسست أسماؤه ت.

^٩ مذهبهم بما أ. ب. ت. [ما ر. ل.

^{١٠} ينكرونه + بل ر. ل. ولا ينكرونه [> ت.

^{١١} إنكاره + لأنني أ.

^{١٢} إنما أ. ب. [و- ت. وإنما ر. ل.

الباب الثاني (L₁. II-5) في نسخ دينه، عليه السلام^١، لجميع الأديان

فصل يتبين فيه أن الله^٢، تعالى، قال لموسى عليه السلام:
 "سأبعث نبياً^٣ من قرابة إخوان^٤ بني إسرائيل، واسمه محمد،
 وأنسخ بشريعته شرائعهم، وأنسخ السبت^٥ بيوم الجمعة، والنص
 في ذلك ﴿نَبِيٍّ أَقِيمٍ لَهُمْ مَقِيرِبٌ أَخِيهِمْ كَمُوحٍ وَنَنْتِي دَبْرِي يَعِيُو^٦
 وَدَبْرُ إِلَيْهِمْ إِثُّ كُلِّ أَشْرٍ أَصَوَّبِنُو﴾ شرحه^٧: "سيقوم نبي من قرابة
 إخوان بني إسرائيل^٨ مثلك، وأجعل خطابي في فيه^٩، ويتكلم
 بجميع^{١٠} ما أمره به. ويدل على^{١١} اسم محمد، صلى الله عليه

^١ عليه السلام ب. ت. [صلى الله عليه وسلم أ. عليه الصلاة والسلام ر. ل.

^٢ الله + سبحانه و- ر. ل. الله + تبارك و- ت.

^٣ سأبعث نبياً ب. ت. ر. ل. [أ. > أ.

^٤ إخوان أ. ب. ت. ل. [ر. > ر.

^٥ وأنسخ السبت ت. [ونسخ السبت ب. ر. ل. ويوم السبت أ.

^٦ يعيو (+) يعلم يعيح لأن يعيو عدده ستة وستون بنط(قه) وإذا كان يعيح
 بحائهم يكون عدده ثمانية وتس(عون) كما صرح به والله أعلم ب.

^٧ شرحه أ. ب. ر. ل. [تفسيره ت.

^٨ من قرابة إخوان بني إسرائيل أ. [من قرابة إخوان بني إسرائيل بل وهو نبي
 ب. من قرابة إخوان بني إسرائيل وهو نبي ت. > ر. ل.

^٩ في فيه أ. ب. ت. ل. [فيه ر.

^{١٠} بجميع أ. ب. ر. ل. [جميع ت.

^{١١} على أ. ت. ر. ل. [عليه ب.

الباب الثالث في بيان تجسيم اليهود، لعنهم الله تعالى^١، وشركهم^٢
بالله، عز وجل^٣

اعلم، وفقني الله وإياك^٤، أن في توراتهم^٥، ما نصبه ﴿نَعَسِي
أَدَمَ بَصَلْمِينُو كِرْمُوثِينُو﴾ شرحه^٦: (A. 123v) "وقال الله^٧: «أصنع
أبناء^٨ آدم كصورتنا، كشبهنا» وفي هذا تجسيم لا يحتاج إلى
دليل^٩، لأنهم جعلوا الله تعالى^{١٠}، صورة وشبهها^{١١}، والله عز وجل^{١٢}
منزه عن (T. 57r) النظائر والأشباه، سبحانه وتعالى عما يقول
الظالمون علوا كبيرا، وهذا أقرب ما عندهم من الكفر^{١٣}، لأنهم ربما

^١ لعنهم الله تعالى ب. [لعنهم الله أ. > ت. ر. ل.

^٢ وشركهم أ. ب. ر. ل. [وأشراكهم ت.

^٣ عز وجل ب. [عز وجل أ. > ت. ر. ل.

^٤ وفقني الله وإياك ب. ر. ل. [وفقني الله تعالى وإياك أ. > ت.

^٥ توراتهم ب. ت. ل. [توراتهم + المبدلة أ. توارثهم ر.

^٦ شرحه أ. ب. ت. ل. [ر.

^٧ الله + تعالى ت.

^٨ أبناء ب. [بنا أ. ت. بني ر. ل.

^٩ دليل + عليه ت.

^{١٠} الله، تعالى ب. ت. [لله تعالى أ. الله ر. ل.

^{١١} وشبهها أ. ب. ت. ل. [وشببها ر.

^{١٢} عز وجل أ. ب. ر. ل. [تعالى ت.

^{١٣} من الكفر أ. ب. ر. ل. [ت.

الباب الرابع في وقوعهم في الأنبياء، عليهم السلام، ودعائهم على
المسلمين^١ وملوكهم

اعلم أن اليهود، لعنهم الله تعالى^٢، زعموا أن هذه التوراة^٣
التي بأيديهم هي المنزلة على موسى، عليه السلام؛ وفيها ما أسرده
الآن^٤ من سب الأنبياء^٥ ونسبة (A. 127r) الفواحش إليهم، مما لا
يخطر ببال، ولا يعبر عنه. فقال ولا^٦ يتوهم على حال، وما ظن^٧ قط

^١ عليهم السلام، ودعائهم على المسلمين أ. ب. ل. [صلوات الله عليهم، وسبهم
للمسلمين ت. عليهم السلام، وعائهم على المسلمين ر.]

^٢ لعنهم الله، تعالى أ. ب. ر. ل. [قاتلهم الله ت.]

^٣ هذه التوراة ر. ل. [هذا التوراة ب. هذه التوراة أ. في توراتهم ت.]

^٤ وفيها ما ب. ر. ل. [ثم أن فيها الذي أ.]

التي بأيديهم ... وفيها ما أ. ب. ر. ل. [> ت.]

^٥ أسرده الآن ب. ر. ل. [أسرده أ. ما أسرده ت.]

^٦ الأنبياء + عليهم السلام ت.]

^٧ مما ب. ر. ل. [ما أ. ت.]

^٨ يعبر عنه فقال ولا أ. ب. ر. ل. [> ت.]

^٩ ظن أ. ب. ت. [أظن ر. ل.]

الباب الخامس فيما^١ في توراتهم^٢ وسائر كتبهم من تعظيم سيدنا محمد^٣، صلى الله عليه وسلم، وأنه يسرى به إلى العرش^٤

اعلم أنه^٥، صلى الله عليه وسلم، معظم في صلواتهم حسبما كان يصلي نبي الله، دانيال^٦، وأصحابه، حيث كانوا في ثقاف البخت نصر^٧ وكانوا يتشفعون^٨ بالنبي، صلى الله عليه وسلم. واليهود^٩، حينئذ^{١٠}، اتخذوا تلك الصلاة^{١١} في يوم (L. III-7) السبت وفي الأعياد إلا أنهم لا يقرون بذلك^{١٢}.

فصل يتبين فيه ما في كتبهم من (L. III-7) حديث

^١ فيما أ. ب. ر. > ل

^٢ توراتهم أ. ب. ل. > [توراتهم ر.

^٣ سيدنا محمد أ. ب. > [النبي ر. ل.

^٤ وأنه يسرى به إلى العرش أ. > [وأنه يسرا به ب. > ر. ل.

^٥ اعلم أنه أ. ب. > [اعلموا، رحمكم الله، أن النبي ر. > اعلموا، رحمكم الله، أن النبي ل.

^٦ دانيال + عليه السلام ر. ل. > [دنيال + عليه السلام ل.

^٧ البخت نصر ب. > [بخت نصر أ. ر. > بختنصر ل.

^٨ يتشفعون + له أ.

^٩ واليهود + لعنهم الله ر. ل.

^{١٠} حينئذ ب. > [من حينئذ أ. > ر. ل.

^{١١} الصلاة أ. ر. ل. > [الصلاة ب.

^{١٢} وفي الأعياد إلا أنهم لا يقرون بذلك ر. ل. > [والأعياد ب. > أ.

الله تعالى^{٩٧} وحده،^{٩٨} وترديد الصلاة على سيدنا^{٩٩} محمد، نبيه وعبد، وعلى آله وأصحابه،^{١٠٠} والتابعين له^{١٠١} من بعده، وسلم تسليمًا^{١٠٢} كثيرا كثيرا^{١٠٣}.

ب. [انتهى التقييد بحمد الله، وحسن عونه على يد كاتبه، أفقر العبيد، وأحوجهم إلى مغفرة العزيز، الحميد، محمد بن محمد بن علال الصقال، كان الله له وغفر له، ولوالديه ولأشياخه، وللمؤمنين والمؤمنات، والمسلمين والمسلمات، الأحياء منهم والأموات. إنه ولي التكميل، وهو حسبنا ونعم الوكيل. وفي يوم الثلاثاء الخامس عشر من شهر الله المحرم، سنة ١١٥٣، عرفنا الله خيرها وكفانا ضيرها. أمين أمين أمين.

الحمد لله هذا دعاء مبارك مروى عن سيدتنا فاطمة، رضي الله عنها، لتفريج الكرب، وهو هذا: "الله يا سابع النعم، ويا دافع النقم، ويا فارغ الغم، ويا كاشف الظلم، ويا أعدل من حكم، ويا حسيب من ظلم، ويا أول بلا بداية، ويا آخر بلا نهاية، ويا من له اسم بلا كنية،

^{٩٧} تعالى ب. [> أ. ر. ل.

^{٩٨} وحده أ. ب. [وحمده ر. ل.

^{٩٩} سيدنا + ومولانا أ. ر. ل.

^{١٠٠} وأصحابه ب. ر. ل. [وصحبه أ.

^{١٠١} والتابعين له ل. [والتابعين لهم ب. ر. [والتابعين أ.

^{١٠٢} تسليمًا ب. ر. ل. [> أ.

^{١٠٣} كثيرا + إلى يوم الدين و آخر دعوانا إن الحمد لله رب العلمين أ. [أبدأ الأبدية.

انتهى بحمد الله، تعالى ل.

اجعل لي من أمري فرجا ومخرجا]

أ. [وكان الفراغ من نسخ هذا الكتاب في شهر الله المعظم شعبان
مضوا منه إحدى عشر يوما سنة ١٢٠٢.]

ر. [انتهى بحمد الله، وحسن عون، وتوفيقه الجميل ويمنه، وصلى
الله على سيدنا محمد، خاتم النبيين وإمام المرسلين، وعلى آله
وأصحابه، وأزواجه وأولاده، وذريته الطيبين الطاهرين، المطهرين،
كثير طيبا دائما بدوام رب السموات والأرضين والحمد لله رب
العالمين. وافق الفراغ منه يوم الأحد لإحدى عشر يوما خلت من
رجب الفرد الحرام، سنة تسعة وثمانين ومايتين وألف. رزقنا الله
نحن والمسلمين خيرها، ووقانا ضيرها يمنه وكرمه أمين. بجاه
سيد الأولين والآخرين، عليه أسمى صلاة المصلين، وعلى آله،
وصحبه أجسمين، والحمد لله رب العالمين]

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	---	---

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Hatice Dağhan			İmza:	
Doğum Yeri:	Konya / Meram				
Doğum Tarihi:	20. 06. 1991				
Medeni Durumu:	Bekar				
Öğrenim Durumu					
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl	
İlköğretim	Ahmet Karacığın İlköğretim Okulu	-	Selçuklu/KONYA	1997-2002	
Ortaöğretim	Ahmet Karacığın İlköğretim Okulu	-	Selçuklu/KONYA	2002-2005	
Lise	Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İmam-Hatip Lisesi	-	Selçuklu/KONYA	2005-2009	
Lisans	Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	-	Selçuklu/KONYA	2009-2013	
Yüksek Lisans	Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	-	Selçuklu/KONYA	2013-2016	
İş Deneyimi:	-				
İlgi Alanları:	Ebru yapmak, kitap okumak, dil öğrenmek.				
Aldığı Ödüller:	-				
Tel:	-				
Adres	-				
Eklemek istediğiniz hususlar	-				

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090 Meram Yeni Yol /Meram /KONYA
 Tel: 0 332 201 00 60 Faks: 0 332 201 00 65 Web: www.konya.edu.tr E-Posta:sosbil@konya.edu.tr